

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Melda Ezgi TOYDEMİR

DURKHEIM'IN TOPLUM KURAMINDA ORGANİK DAYANIŞMALI TOPLUMLARDA
HUKUKUN AHLAKİ NİTELİĞİ

Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Melda Ezgi TOYDEMİR

DURKHEIM'IN TOPLUM KURAMINDA ORGANİK DAYANIŞMALI TOPLUMLARDA
HUKUKUN AHLAKİ NİTELİĞİ

Danışman

Furkan KARARMAZ

Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Melda Ezgi TOYDEMİR'in bu çalışması, jürimiz tarafından Kamu Hukuku Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan (Danışman) : Dr. Öğr. Üyesi Furkan KARARMAZ (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Engin TOPUZKANAMIŞ (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Duygu HATİPOĞLU AYDIN (İmza)

Tez Başlığı: Durkheim'ın Toplum Kuramında Organik Dayanışmalı Toplumlarda Hukukun Ahlaki Niteliği
--

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 07/07/2021

Mezuniyet Tarihi : 05/08/2021

(İmza)
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Durkheim’ın Toplum Kuramında Organik Dayanımlı Toplumlarda Hukukun Ahlaki Niteliği” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Melda Ezgi TOYDEMİR

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Melda Ezgi TOYDEMİR
Öğrenci Numarası	20185228001
Enstitü Ana Bilim Dalı	Kamu Hukuku Anabilim Dalı
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Dr. Öğr. Üyesi Furkan KARARMAZ
Tez Başlığı	Durkheim'ın Toplum Kuramında Organik Dayanımlı Topumlarda Hukukun Ahlaki Niteliği
Turnitin Ödev Numarası	1625086492

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 160 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 28/07/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 1

alıntılar dahil % 7'dir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(x) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

...../...../.....

(imzası)

Dr. Öğr. Üyesi Furkan KARARMAZ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
TEŞEKKÜR.....	vi
ÖNSÖZ	vii

BİRİNCİ BÖLÜM

DURKHEIM'DA AHLAKIN BİLİMİ

1.1.Bir Bilim Olarak Sosyoloji.....	2
1.1.1.Sosyolojinin Gelişimi	2
1.1.2.Sosyolojinin Kökenleri.....	4
1.1.3.Sosyolojinin Kapsamı.....	6
1.1.3.1.Toplumsal Olgu Nedir?	8
1.1.3.2.“Toplumsal Olguları Şeyler Olarak Alın”	11
1.1.3.3.Neden ve İşlev Ayrımı	13
1.2.Ahlakın Bilimsel Olarak İncelenmesi	15
1.2.1.Ahlakın Temel Unsurları.....	16
1.2.1.1.Disiplin	18
1.2.1.2.Toplumsal Gruplara Bağlılık.....	24
1.2.1.3.İrade Özerkliği.....	30
1.2.2.Normal ve Patolojik Ayrımı	33

İKİNCİ BÖLÜM

DURKHEIM'IN HUKUK HAKKINDA SOSYOLOJİK ANALİZİ

2.1.Toplumsal Dayanışma ve Onun Dış Göstergesi Olarak Hukuk	37
2.1.1.Hukukun Evrimi: Baskıcı Hukuktan Onarıcı Hukuka	41
2.1.1.1.Mekanik Dayanışmalı Topluluklar.....	41
2.1.1.1.1.Yapısal Özellikler	41
2.1.1.1.2.Mekanik Dayanışmalı Toplumlar Hukuk: Bastırıcı Hukuk.....	42
2.1.1.2.Organik Dayanışmalı Topluluklar.....	45
2.1.1.2.1.Yapısal Özellikler	45
2.1.1.2.2.Organik Dayanışmalı Toplumlar Hukuk: Onarıcı Hukuk	48
2.1.1.3.İşbölümündeki İlerlemenin Nedenleri.....	50
2.2.Anomi Teorisi.....	56
2.2.1.Anomi Kavramı	56

2.2.2.Toplumsal İşbölümü ve Anomi	57
2.2.3.İntihar ve Anomi	61
2.2.3.1.Bencil İntihar	62
2.2.3.2.Anomik intihar	64

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORGANİK DAYANIŞMALI TOPLUMLARIN HUKUKUNUN AHLAKİ NİTELİĞİ

3.1.Organik Dayanışmalı Toplumların Ahlaki Organizasyonu	73
3.1.1.İkincil Gruplar: Meslek Örgütleri ve Meslek Ahlakı	73
3.1.1.1.Meslek Örgütlerinin Bireysel Alandaki İşlevleri	77
3.1.1.2.Meslek Örgütlerinin Ekonomik Alandaki İşlevleri	81
3.1.1.2.1.Sosyalizme Yönelik Eleştiriler	81
3.1.1.2.2.Klasik İktisadi Düşünceye Yönelik Eleştiriler	84
3.2.Organik Dayanışmalı Toplumların Birleştirici Ahlaki Gücü	87
3.2.1.Birey Kültü	87
3.2.1.1.Neden Kült?.....	87
3.2.1.2.Bilginin Toplumsal Doğası	92
3.2.1.3.Kutsalın Karakteri	96
3.2.1.4.Birey Kültünün Öznesi Olarak “İnsanlık”	98
3.2.1.5.Kutsalın Değişen İçeriği	101
3.2.2.Devlet-Birey İlişkisi	105
3.2.2.1.Siyasal Toplum ve Devlet	105
3.2.2.2.Birey Kültünü Temel Alan Bir Yönetim Anlayışı Olarak Demokrasi	112
3.3.Bireycilik Temelinden Yükselen Hukuk	119
3.3.1.Mülkiyet, Sözleşme ve Miras	120
3.3.1.1. Mülkiyet	121
3.3.1.1.1.Organik Dayanışmalı Topumlarda Mülkiyet Hukukunun İşlevi.....	121
3.3.1.1.2.Bireysel Mülkiyetin Kökenleri	122
3.3.1.2.Sözleşme.....	128
3.3.1.2.1.Organik Dayanışmalı Topumlarda Sözleşme Hukukunun İşlevi	128
3.3.1.2.2. Sözleşme İlişkilerinin Doğası ve Dönüşümü.....	130
3.3.1.2.3. Evrimin Son Aşaması: Adil Sözleşme.....	133
3.3.1.3.Miras.....	135
SONUÇ	138
KAYNAKÇA.....	142
Ö Z G E Ç M İ Ş	145

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz: Bakınız

Çev: Çeviren

Ed : Editör.

ÖZET

Durkheim, modernleşme sürecini mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişin tarihsel çerçevesi içinde açıklar. Durkheim bu dönüşüm bakımından işbölümünü odağına alır. Bu açıdan organik dayanışmalı toplumlar gelişmiş bir işbölümüne sahiptir. Bu toplumlarda ortak inançlar zayıflamıştır. Bu gelişmelere paralel olarak, organik dayanışmalı toplumlarda bireysel kişilik güçlenir. Dinin etkisi zayıflar ve bireyin aklı ön plana çıkar. Bu sebeple bu toplumların farklı bir örgütlenme biçimine, farklı bir ahlaka ve farklı bir hukuka ihtiyaçları vardır. Durkheim'a göre, toplumların değişimi çok hızlı bir şekilde gerçekleştiği için, ahlak ve hukuktaki dönüşümler, bu değişime eşlik edememiştir. Durkheim'a göre modern toplumların içerisinde bulunduğu kriz halinin sebebi budur. Durkheim, bu kriz halini anomi kavramıyla açıklar. Yaşanan kriz ekonomik değil, ahlaki bir krizdir ve ahlaki alana etki ederek çözülebilir. Buna göre, organik dayanışmalı toplumlar meslek tabanlı olarak yeniden örgütlenmelidir. Birey kültürünün ideallerini temel alan bir ahlaki zemin inşa edilmelidir. Bu ahlaki zemin, hukuk için bir çerçeve oluşturacaktır. Bu kapsamda tezin ilk bölümünde öncelikle, Durkheim'ın sosyolojik yöntem anlayışı ve bunun ahlaka uygulanışı açıklanacaktır. Bu yolla Durkheim'ın kuramında ahlakın ne olduğunun belirlenmesi ve ahlak ile hukuk arasındaki bağın açıklığa kavuşturulması amaçlanmaktadır. İkinci bölümde Durkheim'ın toplum tipolojisi ve anomi kavramı açıklanacaktır. Üçüncü bölüm tezin esasına girilen bölümdür. Burada Durkheim'ın organik dayanışmalı toplumlar bakımından ortaya koyduğu öneriler izah edilecektir. Bu kapsamda, meslek örgütleri ve meslek ahlakına ilişkin fikirleri; daha sonra birey kültürü kavramı ifade edilecektir. Durkheim'ın devlet tanımı ve devlete yüklediği işlevler açıklanacak ve birey kültürüne uygun bir yönetim anlayışı olarak demokrasiye ilişkin fikirleri aktarılacaktır. Son olarak, başlıca üç hukuki kurumun -mülkiyet, sözleşme ve miras- organik dayanışmalı toplumlardaki işlevleri ve bu kurumların dönüşümleri ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Emile Durkheim, Ahlak, Hukuk, Anomi, Birey Kültü, Bireycilik

SUMMARY

THE MORAL NATURE OF LAW IN ORGANIC SOLIDARITY SOCIETIES IN DURKHEIM'S THEORY OF SOCIETY

Durkheim explains the modernization process within the historical framework of the transition from mechanical to organic solidarity. Durkheim focuses on the division of labor in terms of this transformation. In this respect, in a society that exhibits organic solidarity, there is a developed division of labor. In these societies, common beliefs have lost their power. In parallel with these developments, the individual personality is strengthened in organic solidarity. The influence of religion diminishes, and the reason of individual comes to the fore. For this reason, these societies need a different form of organization, a different morality and a different law. According to Durkheim, transformations in morality and law could not accompany this change, since social change took place very quickly. For him, this is the reason for the crisis in modern societies. Durkheim expresses this state of crisis with the concept of anomie. The crisis experienced is not an economic but a moral crisis and can be resolved only by reshaping the moral ground. Accordingly, organic solidarity societies should be reorganized with a profession-based approach. A moral ground must be built based on the ideals of 'the cult of the individual.' This moral ground would form a framework for law. In this context, in the first part of the thesis, first of all, Durkheim's sociological method and its application to morality will be explained. Hereby, this part aims to determine what morality is in Durkheim's theory and to clarify the connection between morality and law. In the second part, Durkheim's typology of society and the concept of anomie will be explained. The third part is the main part of the thesis. Here, Durkheim's suggestions for organic solidarity societies will be explained. In this context, professional groups and professional ethics, and then, the concept of cult of individual will be explained. Durkheim's definition of the state and its functions will be explained. Then, his ideas on democracy as a type of government suitable for the cult of the individual will be expressed. Finally, the functions of the three main legal institutions - property, contract and inheritance - in organic solidarity societies and their transformations will be revealed.

Keywords: Emile Durkheim, Morality, Law, Anomie, Cult of Individual, Individualism

TEŞEKKÜR

Tez yazım sürecinin başından sonuna kadar, desteğini, alakasını ve sabrını esirgemeyen Sayın Danışman Hocam Dr. Öğr. Üyesi Furkan Kararmaz’a teşekkürlerimi sunarım.

ÖNSÖZ

Modern hayata geçişle birlikte toplumlar çok hızlı bir dönüşüm geçirmiştir. Bu dönüşüm ve yarattığı etki pek çok yazar tarafından farklı bir biçimde ifade edilmiştir. Örneğin Tönnies bu dönüşümü cemaatten (*gemeinschaft*) cemiyete (*gesellschaft*) doğru bir geçiş olarak tarif eder.¹ Marx, bu dönüşümü kapitalist üretim biçimine geçiş bakımından değerlendirir.² Weber ise değişimi rasyonelleşme bakımından ele alır.³ Büyük toplumsal dönüşümlerin nedenlerine ve sonuçlarına ilişkin belirlemeler yapma ihtiyacı, bu çağa has bir durum değildir. Değişimin yarattığı yeni toplum türlerindeki yaşamın dinamikleri ve bu yeni düzenin eskisinden farkları, her dönemde düşünürlerin ilgisini çekmiştir. Örneğin Aristoteles köyden siyasi topluma geçişi kendisine konu edinmiş ve kentin siyasal yapısını ayrıntılı olarak incelemiştir.⁴ Benzer şekilde İbn-i Haldun içerisinde yaşadığı toplumsal yaşamda, göçebe toplumlardan yerleşik toplumlara doğru bir dönüşüm gözlemlemiş ve Mukaddime eserinde bu hususun nedenlerini ve sonuçlarını analiz etmiştir.⁵ Tüm bu eserlerde, geçirilen dönüşüm, toplumsal örgütlenme paradigmasında yaşanan köklü değişiklikler olarak açıklanır.

Modernleşme sürecini konu alan eserler, değişimi farklı açılardan ele alsa ve farklı çözüm önerileri sunsa da, hepsinin birleştiği bir nokta olduğu söylenebilir: Yeni toplumsal yapı, öncekinden daha az bütünleşik bir yapıya sahiptir. Geleneksel toplumları bir arada tutan uygulama ve inanç ortaklığına dayalı yapı, artık söz konusu değildir. Dinin toplum üzerindeki etkisi zayıflamış ve bireyin aklı ön plana çıkmıştır. Bu yeni toplumsal yapının kendi dinamiklerine uygun, yeni bir örgütlenmeye, yeni bir ahlaka ve yeni bir hukuka ihtiyacı olduğu açıktır. Üyelerinin birbirine yabancı olduğu, inanç, eğilim ve yaşam tarzı bakımından muazzam bir çeşitliliğin bulunduğu bu toplumların, üyelerinin birbirlerini tüketmeden ve sömürmeden bir arada kalması nasıl sağlanabilir? İçerisinde yaşadığımız toplumun pek çok çatışmayla malul olduğu açıktır. Bu çatışmaların, en azından toplumsal uyumu tehdit etmeyecek kadar hafifletilmesini sağlayacak bir ortak zemin bulunabilir mi? İşte bu tezin çıkış noktası, bu sorulara Durkheimci bir perspektiften yanıtlar aramaktır.

Durkheim toplum kuramında, geleneksel toplumdan modern topluma doğru yaşanan değişimi, mekanik dayanışmadan organik dayanışma geçişle ifade eder. Toplumların bu

¹ Tönnies, F. (2019). *Cemaat ve Cemiyet*. Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.

² Marx, K. (2019). *Kapital*. (Çev. M. Selik, N. Satlıgan, E. Özalp), Yordam Kitap, İstanbul.

³ Weber, M. (2017). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. (Çev. M. Köktürk), BilgeSu Yayıncılık, Ankara.

⁴ Aristoteles, (2020). *Politika*. (Çev. Ö. Orhan), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.

⁵ İbni Haldun, (2020). *Mukaddime*. (Çev. S. Uludağ), Dergah Yayınları, İstanbul.

dönüşümü onların örgütlenme biçimlerinin, ahlaklarının ve hukuklarının da dönüştüğü anlamına gelir. Durkheim’a göre bu dönüşüm bir çözülme ortaya çıkarmaz. Modern toplum hala ahlaki bir düzendir. Durkheim’ın ahlaka yönelik bakış açısı ve hukuk ile ahlak arasında kurduğu bağ, bu tezde yukarıda ifade edilen diğer düşünürlerin değil de, Durkheim’ın fikirlerinin çalışılmasında büyük bir yere sahiptir. Şöyle ki Durkheim’a göre ahlak, birtakım nesnel süreçlerin sonucu olarak, içerisinde bulunduğu toplumsal koşullardan kaynaklanır. Hukuk kuralları ise, bu şekilde oluşan ahlakın içerisinde temel önemde olan şeyi gösterir. Bu bakımdan Durkheim’ın kuramında hukukun ahlaki bir niteliğe sahip olması, onu kişisel çıkar ve isteklerin müdahalesine açık hale getirmez. Tam tersine, hukuk toplumsal yaşamın koşullarının bir ürünü olarak, öznellikten oldukça uzaktır ve yasa metinlerinin ötesinde bir anlam ve öneme sahiptir. Öyleyse, Durkheim’a göre toplumun ahlaki zemininde yaşanacak değişimler, hukuka da yansiyacaktır. Modern toplumlarda bireyin değeri üzerinden şekillenen bir ahlak anlayışı ve buradan yükselen hukuk, bu toplumlar için birleştirici bir zemin oluşturabilir. İşte bu tezle amaçlanan, Durkheim’ın kuramı kapsamında bu zeminin olanaklılık koşullarını araştırmaktır.

Böyle bir araştırmanın, kaçınılmaz olarak Durkheim’ın yöntem anlayışıyla başlaması gerekir. Bu bakımdan ‘Durkheim’da Ahlakın Bilimi’ başlıklı birinci bölüm iki alt başlık şeklinde planlanmıştır. Birinci alt başlıkta öncelikle, Durkheim’ın sosyolojinin ayrı bir bilim dalı olarak kurulmasında katkılarını vurgulamak için, bu bilim dalının gelişimi ve kökenlerine kısaca değinilecektir. Sosyolojinin gelişimi ve kökenlerine dair bölümlerde, konuyu sınırlamak adına, yalnızca Durkheim’ın bu konudaki açıklamalarından faydalanılmıştır. Ayrıca bu tercihin, Durkheim’ın beslendiği entelektüel kaynakları açığa çıkarmak bakımından da faydalı olacağı düşünülmüştür. Zira Durkheim’ın sosyolojinin gelişimi ve kökenlerine dair açıklamaları içeren metinleri, genellikle onun toplumsal düşünce geleneğine kendi katkılarının başlangıcını oluşturmaktadır. Nitekim birinci alt bölümün devamında Durkheim’ın sosyolojik yöntem anlayışı ifade edilecektir.

İkinci alt başlıkta Durkheim’ın ahlaka yönelik bilimsel analizi, ahlakın temel unsurları ve normal-patolojik ayrımı ifade edilecektir. Bu alt başlığın iki amacı bulunmaktadır. Birincisi, ‘Durkheim’ın kuramında ahlak nedir?’ sorusuna bir cevap vermektir. Zira Durkheim’ın kuramında ahlaka dair bir tartışmanın anlam kazanabilmesi için öncelikle, onun ahlak kavramının içini nasıl doldurduğunun belirlenmesi gerekir. İkinci amaç, normal ve patolojik kavramlarına ve bunların belirlenme yöntemine açıklık kazandırmaktır. Çünkü Durkheim’ın, bu tezin son bölümünde, ‘Organik Dayanımlı Toplamların Ahlaki Organizasyonu’ ve ‘Organik Dayanımlı Toplamların Birleştirici Ahlaki Gücü’ başlıkları altında ele alınan

fikirleri onun esas itibariyle modern toplumda ‘normal’ olana dair belirlemeleridir. Bu önerileri bilimsel ahlak incelemesine dayanır. Bu sebeple tezin ilk bölümünde bu hususlar açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.

‘Durkheim’in Hukuk Hakkında Sosyolojik Analizi’ başlıklı ikinci bölüm, Durkheim’in geleneksel toplum tipinden modern topluma geçişe ilişkin tarihsel analizine ayrılmıştır ve iki alt başlık halinde planlanmıştır. İlk alt başlıkta mekanik dayanışmalı ve organik dayanışmalı toplumların özelliklerine, baskıcı hukuk ve onarıcı hukuk kavramlarına ve işbölümündeki ilerlemenin nedenlerine yer verilmiştir. Durkheim, baskıcı ve onarıcı hukuk kavramlarını, mekanik dayanışmadan organik dayanışmada geçişte değişen ahlaki bağların doğasını gözlemlemek için kullanır. Tez kapsamında da bu kavramlara, ilgili dönüşümü ortaya koyacak kadar değinilmiştir. Devam eden alt bölümde anomi kavramına yer verilmiştir. Anomi, Durkheim’in modern toplumlara yönelik teşhisidir. Bu kavrama dair Durkheim’in, Toplumsal İşbölümü ve İntihar eserlerinde yaptığı açıklamalar ayrı ayrı ifade edilecek ve aralarındaki bütünlük gösterilmeye çalışılacaktır.

Üçüncü ve son bölüm olan, ‘Organik Dayanışmalı Toplumlarda Hukukun Ahlaki Niteliği’ başlıklı bölüm, tezin esas bölümüdür ve üç alt başlık halinde planlanmıştır. ‘Organik Dayanışmalı Toplumların Ahlaki Organizasyonu’ isimli birinci alt başlıkta, Durkheim’in meslek örgütlerine ve meslek ahlakına ilişkin fikirleri açıklanacaktır. Organik dayanışmalı toplumlarda ekonomik etkinlikler büyük bir yer kapladığı ve bireylerin yaşamlarının büyük bir kısmı mesleki alanda geçtiği için, Durkheim, bu toplumlarda mesleki bölünmeye dayalı bir örgütlenmenin işlevsel olacağını düşünür. Bu bağlamda Durkheim meslek örgütlerinden üç alanda etki uyandırmasını bekler: bireysel alan, ekonomik alan ve siyasi alan. Bunlardan ilk ikisi bu alt başlıkta ele alınacak, üçüncüsü ‘Devlet-Birey İlişkisi’ başlığı altında değerlendirilecektir. Durkheim’in ekonomik alanda meslek örgütlerine yüklediği işlev, sosyalizm ve klasik iktisadi düşünceyle hesaplaşmasını da içerir. Bu sebeple ilgili bölümde, bu düşüncelere yönelik eleştirilerine yer verilmiştir.

Tezin birinci bölümünde temel unsurları ortaya koyulan ahlak, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişte dönüşmüş ve organik dayanışmalı toplumların yapısına uygun bir hale gelmiştir. Bu açıdan modern toplumlarda ahlakın önemi yitirilmiş değildir; yalnızca onun içeriği değişmiştir. Farklılaşmanın arttığı bu toplumlarda ahlak da, bireyin kendisini farklılaştırabileceği, geliştirebileceği ve kendi kişiliğini ön plana çıkarabileceği bir hal almıştır. Durkheim’in kuramında bu ahlak, bireyin kendisinin kutsal bir hal aldığı ‘birey kültü’ kavramıyla ifade edilir. Bölümün ikinci alt başlığı bu hususu açıklamaya ayrılmıştır. Bu kapsamda öncelikle, Durkheim’in bireyciliğin bu türünü ifade ederken niçin ‘kült’ kavramını

kullandığını açıklığa kavuşturmak adına, onun din analizine yer verilecektir. Zira ancak Durkheim'in dine ilişkin bakış açısına netlik kazandırıldığında onun kullandığı dini terminoloji anlam kazanabilir. Daha sonra birey kültürünün içeriği ve kutsal kabul ettiği ögeler ifade edilecektir. Bu açıklamalar, modern toplumlarda hukuku çerçevelendirmesi beklenen ahlaki ortamı ortaya koymak bakımından önemlidir.

İkinci alt başlık, birey kültürünün ideallerinin hukuka dönüşümünü açıklamak bakımından önem arz eder. Durkheim'a göre devlet, toplumda yaygın halde bulunan inanç ve eğilimlerin odaklandığı, açık ve net bir şekilde hukuk kuralı haline getirildiği, bilinçli bir düşünme organı olmalıdır. Bu kapsamda öncelikle Durkheim'in devlet tanımı ve devlete yüklediği işlevler izah edilecektir. Daha sonra Durkheim'in birey kültüne en uygun yönetim biçimi olarak gördüğü demokrasiye ilişkin görüşleri aktarılacaktır.

Üçüncü ve son alt bölümde, tüm bu dönüşümün belli başlı hukuki kurumlar bakımından ne ifade ettiği ortaya konacaktır. Bu açıdan Durkheim'in özellikle üzerinde durduğu üç kurum, birbirleriyle olan ilişkileri içinde açıklanacaktır. Bu kurumlar, mülkiyet, sözleşme ve mirastır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DURKHEIM'DA AHLAKIN BİLİMİ

Ahlak ile hukuk arasındaki ilişkinin analizine dair her girişim genellikle, hukuka temel olabilecek kimi ahlaki ilkeler bulmaya yöneliktir. Fakat Durkheim'ın ahlak ile kurduğu bağ çok daha farklıdır. O ahlakı, sosyal yaşamın veya belirli tarihsel süreçlerin koşullarında paylaşılan yaygın inançlar tarafından belirlenen bir kurallar bütünü olarak görür. Kimi felsefi ilkeler yahut hukuk için kesin bir temel arayışına girmez.

Durkheim'a göre sosyolojinin kalbinde ahlak vardır. Bir toplum ahlaki bağlar olmaksızın var olamaz. Bu bağlar paylaşılan inançlardan yahut işbölümünden doğan karşılıklı bağımlılıktan kaynaklanıyor olabilir. Ahlaki fikirler bireye ne doğuştan gelirler ne de birtakım soyut ilkelerden çıkarılabilirler. Belirli bir zamanda ve yerde sosyal yaşamın ampirik koşullarından kaynaklanırlar. Durkheim'a göre ahlakın taleplerine rasyonel olarak, bilinçli bir şekilde uymak için bu koşulları ve sosyal gelişimi şekillendiren güçleri anlamak gerekir. Ahlak, istikrarlı sosyal ilişkilerin normatif çerçevesini sağlar. Ahlaki yaşam belirli bir ortamda birlikte yaşamının gerekliliklerini ortaya koyar. Sosyal yaşamın başladığı yerde ahlaki yaşam da başlar. Bu açıdan Durkheim için hukuk ve ahlak birbirlerinden kesin şekilde ayrı olgular değildir. *Sosyoloji Dersleri*'nde ahlak ve hukuk olgularını “yaptırıma bağlanmış davranış kuralları” olarak tanımlar ve kısaca bu türden olguların tamamına ahlak olguları diye hitap edeceğini belirtir.⁶ Ona göre iki olgunun birlikteliği bu denli sıkıdır. Hukuk bir toplumun ahlaki içerisinde temel önemde olan şeyi gösterir. Bu yüzden tıpkı ahlak gibi hukuk da Durkheim sosyolojisinin merkezinde bulunur.

Durkheim'ın hukuk ve ahlak arasında kurduğu ilişki, oluşturduğu bir ahlaki çerçeveyi hukuka dayatmak şeklinde değildir. Hukuk kuralları, toplumsal koşullar bağlamında oluşan yaygın ahlaki kuralların en önemlileridir. Durkheim'a göre tüm bu süreçlerin keşfedilmeyi bekleyen kendi yasaları vardır. Onun kuramı bakımından hukukun ahlaki niteliğinden söz etmek, hukukun bir egemenin iradesi olmasının ötesinde, belirli bir zaman ve yerde var olan toplumsal koşulların bir ürünü olması anlamına gelir. Bu açıdan hukuka ahlaki bir nitelik atfetmek onu keyfi uygulamalara müsait bir hale getirmek anlamına gelmez. Tersine, onu içerisinden doğduğu toplumsal koşulların nesnel süreçleri bakımından tanımlamak anlamına gelir. Zira Durkheim için ahlak sosyal yaşamın koşullarını ve onu bir arada tutan ilişkilerin

⁶ Durkheim, E. (2019a). *Sosyoloji Dersleri*. (Çev. Ö. Ozankaya), Cem Yayınevi, İzmir, s. 14.

dinamiklerini ifade eder. Hukuku bu şekilde ele almak, onu yasa metnlerinin ötesinde düşünmek anlamına gelir. Onu bir yasa metni haline getiren süreci göz önünde bulundurmak ve kanunun ardındaki gerçek iradeyi keşfetmek demektir. Hukuk ahlaki bağların odak noktasıdır ve onu meydana getiren nedenleri ve yerine getirdiği işlevleri anlayabilmek için altında yatan toplumsal ilişkilerin incelenmesi gerekir. Bu hususta Durkheim'ın fikirlerini net bir şekilde ortaya koymak için, onun bir açılış dersinde hukuk öğrencilerine hitaben söylediği şu sözleri aktarmak yerinde olacaktır:

“[E]ğer hukuk öğrencisi tüm zamanını metinleri yorumlamakla geçirecek ve dolayısıyla da her yasayla ilgili olarak yalnız yasa koyucunun niyetinin ne olmuş olabileceğini kaygı edinecek olursa, yasa koyucunun istencinin hukukun tek kaynağı olduğunu düşünmeye alışacaktır. Oysa bu, yasanın metnini düşüncenin, görüntüyü gerçeğin yerine koymak olur. Hukuk, toplumun tam da sindirim organları içinde hazırlanmakta, yasa koyucu ise böylece onsuz yapılan bir çalışmayı kutsamaktan başka bir şey yapmamaktadır. Demek ki öğrenciye hukukun, nasıl toplumsal gereksinimlerin baskısı altında biçimlendiği, nasıl yavaş yavaş oluştuğu, hangi art arda gelen somutlaşma aşamalarından geçtiği, nasıl değiştiği öğretilmelidir. Öğrenciye, aile, mülkiyet, sözleşme gibi, büyük hukuksal kurumların nasıl doğdukları, nasıl değiştikleri, gelecekte de nasıl değişeceklerinin olası olduğu, canlı olarak gösterilmelidir. İşte o zaman hukuk öğrencisi, hukuksal kuralları, kimi kez gizemsel olan anlamları aranıp bulunacak buyruklar, bilicilikler olarak görmemeyi başaracaktır; onların kapsamını, bir kişinin ya da bir kurulun karanlık ve çoğu kez bilinçsiz niyetine göre değil, gerçekliğin doğasına göre belirleyebilecektir.”⁷

1.1.Bir Bilim Olarak Sosyoloji

1.1.1.Sosyolojinin Gelişimi

Sosyoloji büyük felsefi doktrinlerden doğmuş olmakla birlikte, onun yöntemi her türlü felsefeden bağımsızdır.⁸ Sosyolojinin ayrı bir disiplin olarak ortaya çıkışı, 18. yüzyılın sonlarına doğru Avrupa'yı etkisi altına alan modernleşme süreciyle doğrudan alakalıdır.

“Modernleşme süreci; genel olarak, ekonomik alanda kapitalizme ve endüstriyel gelişmeye, siyasal bakımdan ulus-devlete ve liberal demokrasiye, sosyal açıdan farklılaşmaya, işbölümüne ve uzmanlaşmaya, kültürel alanda bireyciliğe ve sekülerleşmeye dayanan bir değerler sistemine doğru gidişi ifade eder.”⁹

Bu süreci karakterize eden gelişmeler Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi'dir. Bilhassa Fransa'da 1789'da başlayan, başta Fransa olmak üzere tüm Avrupa'yı kökten dönüştüren gelişmeler Durkheim'ın düşünsel izleğini anlamlandırmak bakımından oldukça önemlidir.

⁷ Durkheim, E. (2021). *Sosyoloji ve Eylem*. (Çev. Ö. Ozankaya), Cem Yayınevi, İzmir, s. 35-36.

⁸ Durkheim, E. (2019c). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. (Çev. Ö. Doğan), Doğubatı Yayınları, Ankara, s. 159.

⁹ Yüksel, M. (2002). “Modernleşme Bağlamında Hukuk ve Etik İlişkisine Sosyolojik Bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(01): 177-195, s.182

Fransa’da 1789 ihtilaliyle başlayan süreç, oldukça çalkantılı bir dönemi beraberinde getirdi. 1789-1914 arasında Fransa yoğun devrimci değişimlerin etkisi altındaydı ve epey kaotik bir ortam söz konusuydu. *Ancien Régime* yıkılmış fakat yerine istikrarlı bir yönetim geçememiş ve nihayetinde süreç terör dönemiyle sonuçlanmıştı.¹⁰ 1870 yılında böyle bir politik ortamda kurulan Üçüncü Cumhuriyet, tıpkı kendisinden öncekiler gibi politik dengesizlikle maluldü ve yok olma tehdidiyle karşı karşıyaydı. Bu açıdan Tiryakian; Saint Simon ve Comte ile başlayan ve Durkheim’la devam eden Fransız sosyoloji geleneğinin ortak paydasının “politik karışıklıktan, güç elde etmek için yapılan grup mücadelesinden ve iç çekişmelerden nefret edişi” olduğunu ifade eder.¹¹ Bu gelenek sosyolojiyi, toplumsal bütünleşme ve istikrarın sağlanması amacıyla donatır. Bu bütünleşmeyi sağlayacak bir temel arayışı ön plandadır. Durkheimci sosyolojinin bu toplumsal koşullar bağlamında okunması gerekir. Anomi kavramı, meslek örgütlerinin ve devletin rolü, din analizi ve birey kültü fikri bu arayışın ürünleridir.

Bu bağlamda Durkheim’a göre sosyolojinin asıl görevi uyumlu bir toplum için yasa koyuculara ve eğitimcilere bilgi sağlamaktır. Sosyoloji, toplumun bir parçası olan bireyin haklarını ve yükümlülüklerini anlaşılır hale getirmelidir. Bilim insanları ve onların aracılığıyla vatandaşlar, buradan elde edilen bilgileri tarihi ve sosyal değişimleri, gelenekler ve ahlaki tutumlardaki dönüşümü anlamak ve gerektiğinde yönlendirmek için kullanacaklardır. Toplumsal konular bilimin çalışma alanı haline gelecek ve bu alandaki soyut felsefi tartışmalar yerini deney ve gözleme bırakacaktır. Bu kapsamda sosyoloji, pek çok farklı disiplinden yardım alır. Hukukçuların, tarihçilerin, etnografların çalışmalarıyla ilişkiler kurar. Durkheim’a göre sosyoloji, diğer disiplinlerin çıktılarının daha geniş bir çerçevede yeniden yorumlanmasıdır.¹² Amaç, toplumu bireyin durduğu yerden doğrulamak değildir. Toplumu bir doğal fenomen olarak ele alıp onun doğasını açıklamak ve izlediği evrimsel süreci keşfederek bugün gelmiş olduğu modern hali anlamaktır. Toplumun varlığının ve doğasının birey üzerinde ne gibi ahlaki etkileri olduğunu anlamak Durkheim sosyolojisi için hayati önemdedir. Durkheimcı düşünce bakımından toplumsal olguların bilimsel olarak incelenmesi, ilgili disiplinlerin tüm ana bulgularını gelişen bir sosyolojik perspektif içinde birleştirmek ve sistematik ve tutarlı bir şekilde yorumlamaktır.¹³ Sosyolojinin akademik bir disiplin olarak kabul edilmesinde Durkheim’ın bu katkıları çok önemli bir rol oynamıştır. Bugün kimilerince Durkheim’ın sosyolojinin kurucusu olarak görülmesinin sebebi onun sosyolojiye kapsamlı bir bilimsel

¹⁰ Turner, S.B. (2014). *Klasik Sosyoloji*. (Çev. İ. Çetin), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 149.

¹¹ Tiryakian, E. (2006). “Emile Durkheim”. T. Bottomore, R. Nisbet (Ed.). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi-I*. Kırmızı Yayınları, İstanbul, 275-343, s. 279.

¹² Cotterrell, R. (1999). *Emile Durkheim Law in a Moral Domain*. Stanford University Press, Stanford, California, s. 4.

¹³ Cotterrell, 1999: 7.

paradigma sağlamış olmasından dolayıdır. Durkheim'ı toplumsal düşünce geleneğinde kendisinden önce gelen düşünürlerden ayıran husus, bu alanın konusunu net bir şekilde belirlemiş olması ve ona bir yöntem kazandırmasıdır.¹⁴

1.1.2.Sosyolojinin Kökenleri

Siyasal ve toplumsal konular hakkında düşünmenin geçmişi 19. yüzyıldan çok daha öncesine dayanır. Platon'un *Devlet*'i¹⁵ ve Aristoteles'in *Politika*'sı¹⁶ siyasi örgütlenmelerin farklı biçimlerine dair teorileri ortaya koymuşlardır ve bu açıdan sosyolojiye ilk katkılar olarak görülebilir. Bunlar bir gün sosyolojinin içinden çıkacağı tarihsel gelişimin bir parçası olmaları bakımından oldukça önemlidirler. Fakat bu ve benzeri katkılar toplumun kendisi hakkında yapılan bilimsel bir inceleme olmaktan oldukça uzaktır.¹⁷ “Gerçekten de onların amacı toplumları *bugün ya da geçmişte oldukları gibi* betimleyip açıklamak değil, toplumların olabildiğince yetkin olabilmek için *nasıl olmaları ve nasıl örgütlenmeleri gerektiğini* araştırmaktı.”¹⁸ Oysa öncelikle toplumsal yaşamı düzenleyen yasaları bulmak, daha sonra onların değerlendirme ve yönlendirmesini yapmak gerekir. Toplumsal alanın, doğanın diğer alanları gibi kendine özgü yasalarının olduğunu ayırt edilmesi 18. yüzyıl sonlarını bulmuştur. Durkheim'a göre Comte, toplumbilimin temellerini atmadan ve ona ‘sosyoloji’ ismini vermeden önce; Montesquieu ve Rousseau ona öncülük etmiştir. Montesquieu *Kanunların Ruhu Üzerine*¹⁹ eserinde, hukukun insanların doğasından değil; toplumların doğasından doğduğunu ifade eder. Durkheim'ın anlatımıyla;

“Sebepleri insan ruhunun içinde değil, toplumsal yaşamın koşulları içinde araştırılmalıdır. Eğer mesela, verili bir halkta medeni hukuk kurallarını kavramak istiyorsak, vatandaşların sayısını, birbirleriyle ortaklaşma biçimlerini göz önünde tutmak zorundayız; eğer söz konusu olan siyasal hukukun hükümleriye, yöneticilerin ve sade vatandaşların muhtelif durumlarını incelemek gerekir.”²⁰

Montesquieu, bütün toplumsal olgular bakımından değil; yalnızca yasalar bakımından bu yöntemi kullansa da Durkheim'a göre bu ilkenin ortaya konusu sosyolojiyi oluşturan sürecin oldukça önemli bir aşamasıdır.²¹ Fakat Montesquieu sosyolojinin üzerine dayalı olduğu anlayışı ortaya koymuş olsa da toplumsal yaşamı bağlayan yasaların neler olduğu ve nasıl ortaya çıktığı hakkında derinlikli bir anlayış oluşturmamıştır. Durkheim'a göre bunun sebebi her şeyden

¹⁴ Tiryakian, 2006: 282.

¹⁵ Platon, (2018). *Devlet*. (Çev. S. Eyüboğlu, M. Ali. Cimcoz), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

¹⁶ Aristoteles, (2020). *Politika*. (Çev. Ö. Orhan), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.

¹⁷ Durkheim, 2021: 39.

¹⁸ Durkheim, 2021: 63. (Vurgular aslında)

¹⁹ Montesquieu, (2021). *Kanunların Ruhu Üzerine*. (Çev. B. Günen), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

²⁰ Durkheim, E. (2019d). *Sosyolojinin Öncüleri: Montesquieu ve Rousseau*. (Çev. M. Gültekin, B. Aycan, B. Uçar), Dedalus Kitap, İstanbul, s. 35.

²¹ Durkheim, 2019d: 15.

önce, o dönem için araçların yetersiz olmasıdır. Bu dönemde toplumların doğasını ortaya koyabilmek için gerekli olan etnolojik bilgi henüz derlenmemiştir ve yaşam, ölüm, evlilik, suç vs. gibi toplumsal hareketliliği ortaya koyan verileri hesaplamaya izin veren istatistik kullanımda değildir.²²

19. yüzyıl başı itibarıyla Saint Simon ve öğrencisi Auguste Comte’la birlikte toplumbilim için bir aydınlığa çıkma dönemi yaşanmıştır. Durkheim’a göre bilhassa Comte’un sosyolojiye katkıları onun kuruluşu için hayati önemdedir. Fakat Comte’un girişimi çok kıymetli olmakla birlikte eksikliklere sahiptir. Bu açıdan Durkheim’ın Comte’un bıraktığı yerden, onun eksiklerini doldurarak ve onu eleştirerek ilerlediği söylenebilir. Durkheim, *Pozitif Felsefe Dersleri*²³ eserine Comte’un, kendi çağının bütün bilimlerinin bir bileşimini yaparak başladığını ifade eder. Yine Durkheim’ın aktardığına göre, Comte, bu bilimlerin inceledikleri olguların birtakım yasalara bağlı olduğunu, diğer bir deyişle determinizm ilkesine dayalı olduklarını gözlemlemiş ve doğanın diğer tüm alanları bakımından geçerli olan bu ilkenin toplumsal alan bakımından da geçerli olduğu sonucuna varmıştır.²⁴ Nasıl ki bireyin düşünsel yaşamı, yaşamının diğer koşullarına bağlıysa, “bir araya gelen bireysel bilinçler arasında ortaya çıkan karşılıklı etkileşimlerin”²⁵ bir sonucu olarak toplum da birtakım zorunlu yasalara bağlıdır. Bu bakış açısından toplum artık bireysel istekler düzeyinde şekillenen esnek ve istençlere bağlı bir varlık olarak görülemez. Durkheim’ın ifadesiyle, “bundan böyle orada da doğanın bize dayattığı ve tıpkı doğal şeyler gibi ancak bağlı oldukları yasalara uyularak değiştirilebilecek birtakım gerçeklikler görmek gerekiyordu.”²⁶ Toplumsal yaşamda bulunan kuralları artık basitçe iktidar sahiplerinin iradelerinin bir ürünü olarak görmek mümkün değildir. Aksine, “onları doğal biçimde gerekli kılan belirli nedenlerin zorunlu sonuçları”²⁷ olarak görmek gerekir. Tarihin herhangi bir anında ve herhangi bir yerde var olan bir toplum, taşıdığı tüm özelliklerin kesişim noktasını yansıtan bir toplumsal örgütlenişe sahiptir. Tıpkı bir organizmanın özelliklerinin onu oluşturan hücrelere bağlı olması gibi.²⁸

Durkheim’a göre, toplumsal olgular bakımından determinizm ilkesinin geçerli olduğunun ortaya konması, sosyolojinin ayrı bir bilim olarak kendini bulması için yeterli değildir. Sosyolojinin konusunun diğer bilimlerin inceleme alanlarından ayrılması gerekir.

²² Durkheim, 2019d: 16.

²³ Comte, A. (2015). *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*. (Çev. E. Ataçay), Bilgesu Yayıncılık, Ankara.

²⁴ Durkheim, 2021: 66.

²⁵ Durkheim, 2021: 67.

²⁶ Durkheim, 2021: 67.

²⁷ Durkheim, 2021: 67.

²⁸ Durkheim, 2021: 67.

Durkheim’a göre bu belirleme, Comte tarafından yapılmıştır.²⁹ Sosyolojinin konusu, bireysel bilinçlerin bir araya gelmesiyle oluşan, fakat ortaya çıkan bütün itibarıyla parçaların toplamından fazlasına işaret eden toplumsal varlıktır. Nasıl ki bir organizmanın bütünü onu oluşturan parçalardan farklı bir şeyse, toplum da onu oluşturan bireylerden başka bir şeydir. Bireyler bir araya gelerek tek başlarına kaldıklarında meydana getirecekleri yaşamdan çok daha farklı bir yaşamı var ederler. Bu, toplumsal yaşamdır ve dini inançlar, siyasi, hukuki ve iktisadi kurumlar, başka bir deyişle medeniyeti oluşturan her şey burada yaşar. Böylece Durkheim’a göre Comte, toplumbilimin konusunu, “doğrudan açıklaması bireylerin değil, toplumların doğasından bulunan bu olgular”³⁰ olarak ortaya koyar.

1.1.3.Sosyolojinin Kapsamı

Durkheim’a göre sosyoloji; toplumun neden ve nasıl belirli bir yönde evrimleştiğini anlamak, büyük sosyal krizlerin doğasını ortaya koymak ve bunların çözümlerine dair objektif yöntemler bulmak gibi kimi görevlere sahiptir. Sosyoloji bize sosyal yaşamın özelliklerini, bu yaşam içerisinde normal ve patolojik olanın ne olduğunu ve patolojik olanlar için ne yapılması gerektiğini gösterebilir. Durkheim’ın döneminde henüz emekleme aşamasında olan sosyoloji için tüm bu görevlerin oldukça zorlayıcı olduğunu kendisi de farkındadır. Yeni bir bilim dalı olması nedeniyle henüz tüm bu sorulara kapsamlı cevaplar vermek için gereken bilgiyi biriktirememiştir. Durkheim’ın sosyolojiden beklediği araştırma ve analizler tek bir kişinin yahut bir jenerasyonun tamamlayabileceği türden değildir. Pek çok zihin bu büyük işin birer bölümünde uzmanlaşmalıdır. Aynı anda birden fazla bilim dalıyla meşgul olabilen Rönesans bilim insanlarının devri geçmiştir. Toplumunu anlamak için uzmanlar arasında işbirliği ve zahmetli sorgulamalar gereklidir. Gözlemlemek, raporlamak, yorumlamak, sentezlemek ve bunları gerektiği kadar tekrarlamak için toplu bir çaba gerekir.³¹

Durkheim’ın çıkarılmasına öncülük ettiği ve uzun yıllar editörlüğünü yaptığı yıllık bir sosyoloji dergisi olan *Année Sociologique*, sosyolojinin kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. *Année Sociologique* sosyolojinin laboratuvarı gibiydi. Derginin faaliyetleri kapsamında ilk etapta, hukuk, tarih, iktisat, etnoloji vs. gibi farklı alanlarda üretilen çalışmaların, sosyolojik bir araştırma için kullanılıp kullanılmayacağı değerlendiriliyordu. Durkheim'a göre, bir bilim olarak sosyolojiyi geliştirmenin temel yolu hukuk, iktisat ve diğer disiplinlerle birlikte, bu disiplinlerin bulgularını sistematik olarak yeniden yorumlamak ve bunları gelişen sosyolojik

²⁹ Durkheim, 2021: 70.

³⁰ Durkheim, 2021: 70.

³¹ Cotterrell, 1999: 5.

perspektifte sentezlemektir.³² Durkheim ve onun yöntemine sadık olan meslektaşlarının çoğu, genellikle kendi deneysel çalışmalarını yürütmediler. Diğer bilim insanlarının deneysel gözlemlerini değerlendirmelerine esas aldılar. Zira uzmanlaşma ve işbirliği gerekliydi. Amaç, “disiplinler arası bütünlüğü olan bir grup oluşturmaktır.”³³ Durkheim’a göre bu dergi “bütün bilimsel alanları kucakladığı için [...] diğer bütün sosyal çalışmalardan daha iyi bir şekilde, sosyolojinin yapması gereken ve yapabileceği şeylere dair net düşünceler uyandırmıştır.”³⁴

Diğer bilim dalları gibi sosyoloji de kendi içinde alt dalları barındırır. Durkheim bu açıdan sosyolojiyi üç bölüme ayırır: Toplumsal morfoloji, toplumsal fizyoloji ve genel sosyoloji.³⁵ Toplumsal morfoloji olarak adlandırdığı ilk bölüm, toplumların yapısal özellikleriyle ilgilenir. Toplumun üzerinde yaşadığı coğrafya, nüfus yapısı, iklim özellikleri vs. gibi toplumun dış yapısıyla ilgili özellikler, sosyal yaşamın dayanağını oluşturur. Nasıl ki bireyin ruhsal yaşamı beynindeki kimi yapısal faktörlere göre değişim gösteriyorsa, toplumsal yaşam da bu faktörlerden birincil düzeyde etkilenir. Sosyolojinin bu alanı toplumsal zeminin yapısını, toplumun dışsal maddi özelliklerini inceler.³⁶ Fakat toplumsal morfoloji yalnızca betimleyici olmakla kendini sınırlandırmamalıdır. Aynı zamanda incelediği olguları açıklamalıdır. Örneğin niçin bir toplumda kırsal nüfusun kentsel nüfustan yoğun olduğu, kentlerin gelişim ve yayılımının nedenleri vs. gibi hususları açıklığa kavuşturması gerekir.³⁷

Bir de bu yapının içerisinde süren yaşamı inceleyen toplumsal fizyoloji vardır. Bu alan oldukça karmaşıktır ve altında pek çok özel bilim dalı barındırır. Durkheim, sınırlı sayıda olmamakla birlikte, bunların başlıca olanlarını belirler: dini inançlar ve uygulamalar, ahlaki düşünce ve gelenekler, hukuki ve ekonomik kurumlar. Durkheim bunlar içerisinde en çok ilgisini çekenin ahlak sosyolojisi olduğunu ifade eder:

“Ahlaki kendi kişisel ölkümüze göre kurmak yerine, çözümlemeye girişeceğimiz ve nedenlerini araştıracağımız bir doğal olgular dizgesi olarak gözlemleyeceğiz. [...] ailenin, mülkiyetin, toplumun nasıl olması gerektiğini araştırmadan önce ne olduklarını, hangi gereksinimleri karşıladıklarını, varlıklarını sürdürebilmek için hangi koşullara uyarlanmaları gerektiğini bilmek gerektiği açık değil mi?”³⁸

Bu açıdan hukuka ilişkin sosyolojik araştırma ahlak sosyolojisiyle yakından bağlantılıdır. Zira Durkheim’a göre “ahlak düşünceleri hukukun ruhunu”³⁹ oluşturur. “Bir

³² Cotterrell, 1999: 9.

³³ Tiryakian, 2006: 278.

³⁴ Durkheim, 2019c: 14.

³⁵ Durkheim, 2021: 77.

³⁶ Durkheim, 2021: 73.

³⁷ Durkheim, 2021: 73-74.

³⁸ Durkheim, 2021: 33.

³⁹ Durkheim, 2021: 75.

kuralın kendini kabul ettirme gücü, temsil ettiği ve belirli anlatımlara kavuşturduğu ahlaki ülküden ileri gelmektedir.”⁴⁰

Durkheim’a göre, sosyolojinin üçüncü ve son bölümü genel sosyolojidir. Durkheim’ın saydığı toplumsal olgular, birbirinden farklı olmakla birlikte genel ve soyut bir ‘toplumsal olgular’ türünün farklı örnekleridirler. Genel sosyoloji alanında, genel ve soyut anlamda toplumsal olgunun ne olduğu; farklı toplumsal olguların bütünlüğünü sağlayan şeyin ne olduğu ve toplumsal olgularla ilgili olarak genel yasaların bulunup bulunamayacağı araştırılır.⁴¹

Sosyolojinin başlıca soruları, bir siyasi, hukuki, iktisadi ya da dini kurumun nasıl oluştuğu, onu oluşturan nedenlerin neler olduğu ve hangi işlevleri yerine getirdiğidir. Durkheim’a göre bu soruların cevapları tarihsel araştırmada yatar.⁴² İnceleme altına alınan kurum, çok uzun bir süre boyunca birbirine eklemlenen parçalardan oluşur. Bu parçalar birbiriyle kaynaşır ve bir bütünlük oluşturur. Nasıl ki hücrelerin meydana getirdiği organizmanın tümüne bakıldığında parçalar ve bir araya gelişlerinin sınırları görülemiyorsa; toplumsal kurumlar için de aynısı geçerlidir. Durkheim bu sınırları görünür kılma yolunun, onlara tarihin penceresinden bakmak olduğunu söyler. Bu anlamda tarihsel araştırma toplumsal olgular bakımından mikroskop işlevi görür.⁴³ Her kurum tarih içerisinde aşamalı olarak kurulmuş ve bugün incelediğimiz haline gelmiştir. Onu oluşturan parçaları kendi başına görebilmek için kurumun tarih içindeki doğumuna kadar geri gitmek gerekir. Bu halde gözlemci onları meydana gelişlerindeki düzen içinde gözlemleyebilir ve oluşumuna yarayan öğeleri belirleyebilir ve böylece nedenlerini ve varlık gerekçelerini açıklayabilir.⁴⁴

1.1.3.1. Toplumsal Olgu Nedir?

Durkheim’a göre toplum, basitçe bireylerin bir araya gelmesinden oluşan bir gruplaşmadan ibaret değildir. Toplum bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan kendine özgü bir yapıdır. Ortaya çıkan birlik, parçaların toplamından fazlasına işaret eder. Canlı hücre pek çok molekülden meydana gelir; fakat ortaya çıkan bütün bu cansız moleküllerden oldukça farklıdır. Yaşamı oluşturan karakteristik olgular bu moleküllerde değil, hücrenin bütünlüğünde aranır. Benzer şekilde toplum da bireylerden oluşur fakat toplumsal yaşamın özellikleri bireylerden yola çıkılarak anlaşılamaz. “Hayat parçalarda değil, bütünün içindedir.”⁴⁵ Toplumun bütünlüklü halinde bulunan şeylerin bireylerin ayrı ayrı her birinde bulunması olanaklı değildir.

⁴⁰ Durkheim, 2021: 75.

⁴¹ Durkheim, 2021: 77.

⁴² Durkheim, 2021: 78.

⁴³ Durkheim, 2021: 79.

⁴⁴ Durkheim, 2021: 79.

⁴⁵ Durkheim, 2019c: 19.

Toplumu oluşturan kendine özgü sentez, bir araya gelen bireysel bilinçlerin ötesinde bir şey yaratır. Bu kendine özgü olgular bireysel bilinçlere değil, bizzat onları meydana getiren topluma dayanır.⁴⁶ Bu sebeple bireyden yola çıkarak toplumun anlaşılması mümkün değildir. Toplumsal olanı anlamının kendine ait kuralları vardır.

Toplumsal olanı belirlemek, sosyolojinin alanını başta psikoloji olmak üzere diğer bilimlerden ayırmak bakımından önemlidir.⁴⁷ Durkheim, kolektif bilinç durumlarını bireysel bilinç durumlarından ayırmak hususunda oldukça hassastır. Bu ikisi farklı doğalara sahiptir ve aynı temelden doğmazlar. Toplumsal kümelerin düşünce yapıları ve onu anlamının yolları, bireylerinkinden farklıdır ve kendine özgü yasaları vardır.⁴⁸ Durkheim’a göre ‘toplumsal’ nitelemesi oldukça belirsiz ve dikkatsizce kullanılmaktadır. Belli bir genelliğe ulaşan ve bir şekilde toplumsal yaşamla teması olan her olay, toplumsal olarak nitelendirilmektedir.⁴⁹ Fakat sosyolojinin konusu olan toplumsal olgu, kendine özgü özelliklere sahiptir. Toplumsal olguları, diğerlerinden ayıran başlıca iki kriter vardır: toplumsal olgular bireye dışsaldır ve bireyler üzerinde belli bir zorlayıcılıkları vardır.⁵⁰

Giddens’a göre toplumsal olguların bireye dışsal olması iki anlama gelir: Birincisi, her birey içerisine doğduğu ve karakterini şekillendiren toplumsal organizasyonu hazır bulur.⁵¹ Örneğin bir dine mensup olarak dünyaya gelen kişi için bu dinin inançları ve pratikleri hazır olarak vardır ve onun dışında varlığını sürdürür. Benzer şekilde bir ülkenin yurttaşı ya da bir ailenin ferdi olmanın, o kişiden önce var olan ve ondan sonra da olmaya devam edecek bir anlamı vardır. Dışsallık yalnızca bir toplumsal konuma mensubiyetle ilgili değildir. “Düşüncemi ifade etmek için kullandığım göstergeler sistemi, borçlarımı ödemek için kullandığım parasal sistem, ticari ilişkilerimde başvurduğum kredi araçları, mesleki hayatımda izlediğim pratikler ve buna benzer şeyler onlara yönelik kullanımımın bağımsız olarak işlev görürler.”⁵² Dışsallığın ifade ettiği ikinci husus buradan çıkarsanabilir. Bu olgular hiçbir bireyin özel yaratısı değildir.⁵³

Toplumsal olgular bireye dışsal olmalarının yanı sıra kendilerini bireye dayatırlar. Kişi isteyerek, gönüllü olarak varlıklarını kabul ettiğinde bu zorlamayı hissetmeyebilir. Fakat yine de zorlayıcılık bu olguların özünde bulunur ve özellikle direnme durumunda kendini hissettirir. Bazı durumlarda olgunun zorlayıcılığı kendisini bir hukuk ya da ahlak kuralında gösterir.

⁴⁶ Durkheim, 2019c: 19.

⁴⁷ Durkheim, 2019c: 31.

⁴⁸ Durkheim, 2019c: 20.

⁴⁹ Durkheim, 2019c: 31.

⁵⁰ Durkheim, 2019c: 32-33.

⁵¹ Giddens, A. (2016). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. (Çev. Ü. Tatlıcan), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 150.

⁵² Durkheim, 2019c: 32.

⁵³ Giddens, 2016: 150.

Bunlara karşı geliş her zaman bir dirençle karşılaşılır. Hukuk kurallarında bu husus oldukça barizdir. Hukuk kuralına aykırı hareket organize bir adli örgüt aracılığıyla bastırılır. Kimi durumlarda ise hiçbir yasaklayıcı kural olmasa da zorlayıcılık kendini gösterir.⁵⁴ Durkheim toplumsal olguların ayırıcı özelliklerini şöyle ifade eder:

“[Ç]ok özel nitelikler taşıyan olaylar dizisidir; bunlar bireyin dışında var olan davranış, düşünme ve duyumsama biçimlerine dayanırlar; bir zorlayıcılık gücüne sahiptirler ve bu sayede bireye kendilerini dayatırlar. Dolayısıyla bunlar organik olgularla karıştırılmamalıdır, çünkü eylemlere ve temsillere dayanırlar; ayrıca bunlar, yalnızca bireyin bilincinde yer alan ve yalnızca onun sayesinde var olan psikolojik olgularla da karıştırılmamalıdır. O halde, sözünü ettiğimiz olaylar yeni bir tür oluşturmaktadır ve bunlar “sosyal” olaylar olarak tanımlanmalıdır.”⁵⁵

Bu olgular sosyolojinin özgül araştırma alanını oluşturur. Durkheim, toplumsal akımları da bu sınıfa sokar. Örneğin bir mecliste yahut başka türlü siyasi toplanmalarda (eylem, protesto gibi) ortaya çıkan coşku, kızgınlık veya sevinç gibi duygular bireysel bilinçten kaynaklanmazlar. O topluluktaki her bir kişiye dışarıdan gelirler ve kişiyi yönlendirirler. Bu sırada bireyin kendi bilinci bir an için karanlıkta kalır ve kendisini gruba teslim eder. Bu harekete geçen toplumsal akımın zorlayıcı olmadığı anlamına gelmez.⁵⁶ Bireyin kendisini teslim etmesini sağlayan, olgunun bizzat bu yönüdür ve birey akıma karşı koymaya başlarsa zorlayıcılık ortaya çıkar. Kişi bu nedenle esas itibarıyla kendi dışında olan bir şeyi sanki kendisi hazırlamış gibi bir düşü kapılır. Durkheim bu durumu, havanın üzerimizdeki ağırlığına benzetir: onu duyumsamayız ve fakat yine vardır.⁵⁷

Yani, genellik toplumsal olguların ayırıcı özelliği değildir. Bir davranış ya da düşünüş biçiminin bireysel bilinçlerde genellik göstermesi onu toplumsal kılmaz. Toplumsal olguların genellik özelliği üzerinden tanımlanması, olgunun kendisiyle bireydeki somutlaşmasının karıştırılmasına sebep olur. Başka bir deyişle toplumsal olgu, toplumsal kümenin inanç, eğilim ve uygulamalarının bütününden meydana gelir; yoksa bunların bireylerdeki yansımalarından değil. Durkheim’a göre olgunun genelliği bu inanç, eğilim ve uygulamaların ortaklaşa niteliğinden dolayıdır. Ortaklaşa nitelik genel olmalarından dolayı değildir.⁵⁸ Toplumsallık, bireye kendisini dayatan bir yinelenme durumudur.⁵⁹ Sonuç olarak Durkheim toplumsal olguyu şöyle tanımlar:

“Değişmez veya değişken nitelikte olan ve bireyin üzerinde dışsal bir zorlama yaratabilen bütün yapma biçimleri sosyal bir [olgudur]; yahut kendine özgü bir varlığı olmakla birlikte, verili bir toplumun kapsamı

⁵⁴ Durkheim, 2019c: 32.

⁵⁵ Durkheim, 2019c: 33.

⁵⁶ Durkheim, 2019c: 34.

⁵⁷ Durkheim, 2019c: 35.

⁵⁸ Durkheim, 2019c: 36.

⁵⁹ Durkheim, 2019c: 37.

içerisinde genellik niteliği taşıyan ve bireysel tezahürlerinden bağımsız olan bütün yapma biçimleri sosyal bir [olgudur].”⁶⁰

1.1.3.2. “Toplumsal Olguları Şeyler Olarak Alın”⁶¹

Toplumsal olguların *şey* olması, onların kişisel düşüncelerden ayrı bir varlıkları olduğu anlamına gelir. Durkheim bu önermeyle toplumsal olguların maddi nesneler olduklarını ima etmez. Toplumsal olgular kendilerine özgüdür fakat onlar da maddi şeyler gibi birer şeydir. Durkheim *şeyi* şöyle tanımlar:

“Doğal yollardan zihinsel olarak kavranamayan, basit bir zihinsel analizle hakkında uygun bir fikir edinemediğimiz, zihnin yalnızca kendi dışına çıkmak koşuluyla, gözlem ve deney yoluyla, en dışsal ve kavranması en kolay niteliklerden başlayıp en görülmez ve en derindeki niteliklere ulaşarak anlayabileceği her bilgi nesnesi bir şeydir.”⁶²

Belirli bir olguyu *şey* olarak almak, onu bir gerçeklik seviyesine indirmek değil; ona yönelik bir zihinsel yaklaşım benimsemektir.⁶³

Durkheim’a göre insan, çevresini, yaşadığı ortamı anlamlandırabilmek için çeşitli düşünceler geliştirir ve ulaşılması daha kolay olduğundan, genellikle bu düşünceleri gerçeklerin yerine koymaya eğilimlidir. Bu sebeple *şeylerin* kendisini gözlemlemek yerine, kendi düşüncelerini incelemekle ve düzenlemekle yetinir.⁶⁴ Bir *şeyin* doğasına ve kendisine dair bilimsel yöntemle bilgi elde etmek için öncelikle o *şeye* dair bir düşünüşümüzün olması gerekir. Fakat tehlike, önsel düşüncelerin aşılamamasında ve bunların gerçekliğin kendisine dönüşmesindedir. O zaman “söz konusu düşünceler, yalnızca var olan şeyi anlamak için değil, aynı zamanda olması gereken şeyi ve onu gerçekleştirmeye yönelik araçları belirlemek için ihtiyaç duyduğumuz her şeye sahipmiş gibi görünürler.”⁶⁵ İşte toplumsal olguların *şeyler* olarak alınması bu önsel düşüncelerin bir kenara bırakılmasını ve o *şeyin* aslında ne olduğunu bilmediğimizi kabul etmeyi gerektirir. Zira tüm bu olgular bilimin konusu yapıldığı anda, artık bireysel zihinlerin dışında ve keşfedilmeyi bekleyen içsel özelliklere sahip *şeylerdir*. Tüm bu olgularla bir şekilde ilişkiye geçmek için yontemsiz bir biçimde oluşturulan tasavvurlar bilimsel değerden yoksundur.⁶⁶ Bu sebeple örneğin devlet, demokrasi, komünizm, sosyalizm gibi kavramlar son derece muğlak anlamlarda kullanılır. Çok iyi bilindiğini düşündüğü için genellikle kimse bu kavramları tanımlamaya gerek duymaz.⁶⁷ Fakat esas itibarıyla bu

⁶⁰ Durkheim, 2019c: 42.

⁶¹ Durkheim, 2019c: 43.

⁶² Durkheim, 2019c: 15.

⁶³ Durkheim, 2019c: 15.

⁶⁴ Durkheim, 2019c: 44.

⁶⁵ Durkheim, 2019c: 45.

⁶⁶ Durkheim, 2019c: 16.

⁶⁷ Durkheim, 2019c: 64.

kullanımlar içimizde karmaşık düşünceler uyandırır ve “muğlak izlenimlerden, önyargılardan ve duygulardan oluşan bir karmaşaya”⁶⁸ işaret eder.

Durkheim toplumsal olgular alanına giriş yapan araştırmacılardan bir fizikçinin, kimyacının yahut biyoloğun davrandığı gibi davranmasını bekler.⁶⁹ Nasıl ki bu alanda araştırmacılar, araştırdıkları *şey* hakkındaki düşüncelerini değil *şeyin* kendisini inceliyorlarsa; nasıl ki *şeye* bildikleri her şeyden şüphe ederek yaklaşıyorlarsa, Durkheim toplumsal olguları araştıranlardan da aynı tutumu beklemektedir. Aile, devlet, ceza, mülkiyet, sözleşme gibi toplumsal kavramlar, şu an bir karanlıkta bulunmaktadır; tıpkı biyoloji biliminin henüz gelişmediği dönemde yaşamsal olguların bulunduğu gibi.⁷⁰ Bu kurumların bilimin ışığı altında incelenmesi onların işlevlerinin, dayandığı nedenlerin ve evrimlerinin aşamalarının ortaya çıkarılması anlamına gelir.

Bir *şey* hakkındaki düşüncelerimiz o *şeyin* kendisi değildir. Toplumsal kurumların gelişimi söz konusu olduğunda bu düşüncelerin kendisi de birer olgudur ve dışarıdan incelenmesi gerekir. “Zira bilinmesi gereken şey, bir düşünürün kişisel olarak belli bir kurumu algılama biçimi değil, bir insan grubunun o kurum hakkında sahip olduğu algılamadır”.⁷¹ Bu algılama içsel bir gözlemle bilinemez. Çünkü toplumsal algı bütünlüklü olarak her bireyin zihninde bulunmaz O şeyin dışsal özelliklerine bakılarak bir tanıma ulaşılması gerekir. Toplumsal olguların verili oldukları haliyle, dışsal olarak incelenmeleri gerekir. Durkheim olgulara dair yaptığımız tanımların objektif olabilmesi için kişinin zihnindeki bir düşünceye göre değil, olgudaki içsel niteliklere göre yapılması gerektiğini söyler. Olgular, ideal olduğu düşünülen bir fikre göre değil, kendi doğasındaki tamamlayıcı unsurlara göre nitelenmelidir.⁷² Örneğin araştırmacının ahlaka dair, kendi ahlaki konumundan yola çıkarak yaptığı bir tanım; onun kimi toplumlarda ahlakın bulunmadığını düşünmesine sebep olabilir. Nitekim Durkheim kimi düşünürlerin bu şekilde ilkel toplumlarda bir ahlakın bulunmadığı sonucuna varmış olduklarını söyler.⁷³ Oysa her toplum kendi içerisinde bir ahlaki sisteme sahiptir. “İnsanların davranışını belirleyen şey ahlakla ilgili şu veya bu düşünce değil, kuralların oluşturduğu bütündür.”⁷⁴ Ahlak olgusu, o toplumun yahut bu toplumun ahlak anlayışındansa, içkin özellikleriyle tanımlandığında varılan sonuç da değişir. “Bir ilkenin ahlaki olup olmadığını anlamak için; onun ahlakın dışsal özelliğini taşıyıp taşımadığına bakmamız gerekir.”⁷⁵

⁶⁸ Durkheim, 2019c: 50.

⁶⁹ Durkheim, 2019c: 17.

⁷⁰ Durkheim, 2019c: 17.

⁷¹ Durkheim, 2019c: 18.

⁷² Durkheim, 2019c: 61.

⁷³ Durkheim, 2019c: 67.

⁷⁴ Durkheim, 2019c: 55.

⁷⁵ Durkheim, 2019c: 67.

Durkheim, dışsal niteliğe bakılarak elde edilen tanımın ancak bir başlangıç noktası olduğunu söyler.⁷⁶ Bu tanım bizi *şeyle* temasa geçirir. Ancak onu tam olarak açıklamaz. Örneğin; suçu yaratan ve onu tam anlamıyla açıklayan şey ceza değildir; fakat suçu görünür kılan şey cezadır. O halde suç hakkında araştırmaya, cezadan başlamamız gerekir.⁷⁷ Araştırma nesnesiyle ilgili yapılan tanımlamaya dayanak oluşturan dışsal ögeler duyularla algılanabilir. Duyumsamalar fazlasıyla öznel olduğu için, seçilen dışsal ögelerin nesnel niteliği her zaman göz önünde tutulmalıdır. Bireysel tezahürlerden bağımsız yönler ele alınmalıdır.⁷⁸

Bu durum, bir sosyal olgu olarak ele aldığımız ahlak için oldukça önemlidir. Durkheim’a göre, ahlaka ilişkin her açıklama girişimi, ahlakı olduğu gibi içeren bir ilksel düşünceyi varsayar.⁷⁹ Hukuk ve ahlak kuralları bu temel düşüncenin değişen koşullara göre uyarlanmasıyla şekil alırlar. Bu sebeple bilinmesi gereken, ahlakın ve hukukun neye dayandığı sorusudur; ahlak ve hukukun kendi doğasının ne olduğu sorusu değildir.⁸⁰ Fakat Durkheim’a göre;

“Ahlakla ilgili tasavvurumuz gözlerimizin önünde işleyen kurallara tanık olmamızdan kaynaklanır ve bu kuralları şematik olarak biçimlendirir; ve sonuç olarak, bilimin konusunu oluşturan şey kurallarla ilgili kestirme algımız değil, bizzat o kuralların kendisidir, tıpkı nesnelerin onlara yönelik düşünceler üzerinden değil, bizzat var oldukları şekliyle fizik biliminin konusu olması gibi. Buradan şu sonuç çıkmaktadır ki, bizler yalnızca ahlakın vardıgı son durağı, yani onun bireylerin bilincindeki uzantısını ve yansımasını bizzat ahlakın temeli olarak kabul ediyoruz.”⁸¹

Durkheim’a göre ahlakın zihindeki birtakım temel prensiplere indirgenmesi bilimsel olmaktan çok uzaktır. Bu şekilde ahlak konusunda yürütölen araştırmalar iyilik, kötölük, ödev hakkındaki kimi düşünceler üzerine yapılan tartışmalara indirgenmiştir. “Bu soyut kurgulamalar gerçek bir bilim yaratamazlar, zira bunların amacı ahlakın en önemli kuralının ne olduğunu değil, ne olması gerektiğini belirlemektir.”⁸²

1.1.3.3.Neden ve İşlev Ayrımı

Toplumsal olguların ne olduklarının açıklanmasıyla onların oynadıkları toplumsal rolün açıklanması aynı şey değildir. Toplumsal olgunun yerine getirdiğı işlev, onun doğasının ne olduğunu anlatmaz.⁸³ *Şeyler* varlığını, onlara duyulan ihtiyaca borçlu değildir. Toplumsal bir

⁷⁶ Durkheim, 2019c: 68.

⁷⁷ Durkheim, 2019c: 68.

⁷⁸ Durkheim, 2019c: 69-71.

⁷⁹ Durkheim, 2019c: 50-51.

⁸⁰ Durkheim, 2019c: 51.

⁸¹ Durkheim, 2019c: 51.

⁸² Durkheim, 2019c: 53.

⁸³ Durkheim, 2019c: 113.

olgunun neye yaradığını göstermek onun neden ortaya çıktığını ya da nasıl bir şey olduğunu açıklamaya yaramaz.

Bu bakımdan Durkheim toplumsal olguların yerine getirdikleri faydalardan kaynaklandığı görüşünü kabul etmez. Ona göre bu anlayışla yola çıkılarak toplumsal olguların açıklanmasına ilişkin yaygın eğilim, toplumsal olguların bireysel zihinlerin bir birleşiminden ibaret gibi görülmesinden kaynaklanır. Eğer bunların yararlı oldukları düşünülüyorsa bu yararın toplumsal olguyu kendi başına yaratabileceği düşünülür. Fakat toplumsal olguların her biri kendi başına bir güçtür ve bireyin gücüne hükmeder.⁸⁴ Her birinin kendine ait bir doğası vardır. Kişilerin olguya duyduğu ihtiyaç kendi başına onun ortaya çıkmasına sebep olmaz. Bu özel doğayı yaratma yeteneği olan başka güçlerin bulunması gerekir. Örneğin aile bağlarının zayıfladığı ve çözülmeye başladığı bir yerde, bu bağı güçlendirmek için sağladığı faydaların ifade edilmesi yeterli olmaz. Aile bağlarını yaratan asıl nedenlerin bulunması ve onların canlandırılması gerekir.⁸⁵ Sonuç olarak, olguları meydana getiren nedenlerle onların hizmet ettiği amaçları birbirinden ayırmak gerekir.

Durkheim bununla insanların eğilim, arzu, istek ve ihtiyaçlarının toplumsal evrimde hiçbir şekilde devreye girmediğini iddia etmez. Aksine, insanların bir toplumsal olgunun dayandığı koşullarla ilişkiye girme biçimi, o olgunun evrimini hızlandırabilir, yavaşlatabilir yahut engelleyebilir. Fakat hiçbir şeyi yoktan var edemez. İnsan müdahalesinin gözlemlenebilir bir etki doğurması için değişimin avantajlı olduğunun düşünülmesi yeterli değildir. Bu değişimlerin gerçekleşmesi için bunu mümkün kılan başka nedenlerin de bulunması gerekir.⁸⁶ Örneğin Durkheim, işbölümündeki ilerlemenin nedenlerini açıklarken, insanların mesleki uzmanlaşma yönünde gösterdikleri eğilimi, içerisinde yaşadıkları tarihsel koşullara bağlar. Bu koşullar içerisinde bir işlevde uzmanlaşmak kişi için daha avantajlıdır. Fakat bu durum kendi başına işbölümünün ilerlemesini ve uzmanlaşmayı açıklamaz. Çünkü bireylerin çeşitli işlevlerde uzmanlaşabilmeleri için birbirlerinden farklılaşmaları; farklılaşabilmeleri için de ortak bilincin hâlihazırda buna imkân veren bir hale gelmiş olması gerekir.⁸⁷ Bu açıdan işbölümünü mümkün kılan, onun sağladığı avantajlar veya yararlı sonuçlar değildir. Zira bu avantaj ve yararlı sonuçların görülebilmesi için işbölümünün ortaya çıkmış olması gerekir. Öyleyse mantıksal olarak, bir toplumsal olgu, sağladığı faydayla açıklanamaz.⁸⁸

⁸⁴ Durkheim, 2019c: 114.

⁸⁵ Durkheim, 2019c: 115.

⁸⁶ Durkheim, 2019c: 116.

⁸⁷ Bkz: 2.1.1.3. İşbölümündeki İlerlemenin Nedenleri

⁸⁸ Durkheim, 2019c: 116.

Durkheim, toplumun insanlar tarafından belirli amaçlar doğrultusunda oluşturulduğu fikrine katılmaz. Topluma yönelik böyle bir bakış açısı onu, bir araçlar sistemi haline getirir. Bu araçlar ise, ancak bireysel amaçlara yöneliktir. Zira toplumdan önce birey vardır. Eğer toplumu belirleyen düşünce ve amaçlar bireyden doğuyorsa, öyleyse toplumun açıklamasının da birey üzerinden yapılması gerekir. Burada Durkheim sonuç ile nedenin birbirine karıştırıldığını söyler. Belirgin ve özel bazı psişik durumlar sosyal olguların belirleyicisi gibi algılanır.⁸⁹ Durkheim bu hususu şöyle ifade eder:

“Bu bağlamda, aile örgütlenmesi genellikle ebeveynlerin çocukları için ve çocukların da ebeveynleri için sahip oldukları duygular üzerinden açıklanır; evlilik kurumu eşler ve onların çocukları için sunduğu avantajlar ile, ceza olgusu ise bireyin kendi çıkarlarına yönelik tehditlerin yarattığı öfke ile açıklanır. Bütün ekonomik yaşam, ekonomistlerin düşündüğü ve açıkladığı şekliyle (özellikle ortodoks ekonomi ekolü), kesin bir biçimde salt bireysel bir etkene, yani zenginlik arzusunun bağlanmışlığıdır. Ahlakı mı bahsediyoruz? O zaman, bireyin kendine yönelik görevleri ahlakın temeli yapılıdır. Din söz konusu olduğundaysa, doğanın büyük güçlerinin veya birtakım yüce kişiliklerin insanda uyandırdığı izlenimlerin bir ürünü olarak görülür.”⁹⁰

Oysa sosyal olguların temel niteliğinde zorlayıcılık bulunur. Bunlar birey üzerinde dışarıdan baskı kuracak güce sahiptirler. Öyleyse bunların bireysel bilinçlerden doğduğu, sosyolojinin psikolojinin bir uzantısı olduğu söylenemez. Buradaki zorlayıcı güç, *şeylerin* bizden farklı bir doğaları olduğunu gösterir. Çünkü olgular, üzerimizde bir baskı yaratarak bize nüfuz ederler. Birey toplumsal alanda hareket ederken ya da düşünürken, kendisini aşan bir otoriteyle karşı karşıyadır. Birey bu otoritenin varlığının farkındadır fakat onu doğrudan anlayamaz. Öyleyse bu dışsal zorlama bireyin kendisinden geliyor değildir. Bireyde olup bitenler bu zorlamayı açıklayamaz.⁹¹

1.2. Ahlakın Bilimsel Olarak İncelenmesi

Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*'nin önsözünde çalışmasının öncelikle “ahlak olgularının pozitif bilim yöntemleriyle incelenmesi yolunda bir çaba”⁹² olduğunu belirtir. Ahlak da diğer tüm olgular gibi bir olgudur; bu sebeple onu gözlemlemek, betimlemek, kategorize etmek ve onu belirleyen yasaları açıklamak mümkündür. Bu açıdan Durkheim'in amacı “ahlakı bilimden çıkarsamak” değil; “ahlakın bilimini yapmaktır.”⁹³ Ahlak, kimi tarihsel süreçler içinde gelişmiştir ve günlük hayatta yerine getirdiği bir işlev vardır. Ahlakın bir toplumun belli bir anında gösterdiği özellikler, o anın koşullarının ahlakı öyle olmaya zorlamasından dolayıdır.

⁸⁹ Durkheim, 2019c: 120-121.

⁹⁰ Durkheim, 2019c: 123.

⁹¹ Durkheim, 2019c: 124.

⁹² Durkheim, E. (2018a). *Toplumsal İşbölümü*. (Çev. Ö. Ozankaya), Cem Yayınevi, İzmir, s. 55.

⁹³ Durkheim, 2018a: 55.

Bunun kanıtı koşullar değiştiğinde ahlakın da değişiyor oluşudur. Toplumların yapısındaki değişim o toplumun sahip olduğu geleneklerin de değişmesine sebep olur. “[A]hlak, deneysel nitelikteki birtakım nedenlerle oluşur, değişir ve sürer. İşte ahlak biliminin saptamaya çalıştığı şey, yalnızca bu nedenlerdir.”⁹⁴ Bu husus, ahlak biliminin pratik sorunlarla ilgilenmediği anlamına gelmez. Aksine ahlaki gerçekliğin onu oluşturan her şeyle ve işlevleriyle birlikte ortaya konması, onu anlayıp çözümlemek içindir. Olguları ancak bu şekilde ortaya koyduktan sonra onların olması gereken ‘normal’ halleri belirlenebilir ve bu normal halden sapmalar tespit edilip bir eylem planı yapılabilir. Bilim bu süreçte hangi amaçlara yönelmek gerektiğini ve bu sırada kullanılacak araçları belirlemek noktasında rol oynar.

Bu bağlamda öncelikle Durkheim’in ahlakın temel unsurlarının neler olduğuna ilişkin analizleri ortaya konacaktır. Durkheim’a göre her toplumda onun yapısal koşullarıyla bağdaşan ve yalnızca bilim aracılığıyla tespit edilebilecek bir “ahlak sağlığı” vardır.⁹⁵ Devam eden bölümde Durkheim’in toplumsal olguların bu sağlıklı ve sağlıklı olmayan hallerinin nasıl belirleneceğine ilişkin fikirleri ifade edilecektir.

1.2.1.Ahlakın Temel Unsurları

Durkheim yaşadığı dönemin toplumsal sorunlarıyla yakından ilgiliydi. Esas itibarıyla onun teorisinin bel kemiğini oluşturan problem, modern toplumların içerisinde bulunduğu ahlaki boşluğun bilimin yöntemleriyle akla uygun olarak doldurulması problemiydi. Durkheim’in kuramında ahlakın ne olduğu sorusu kısaca cevaplanabilecek bir soru değildir ve kendisi de bu soruyu cevaplayabilmek için pek çok eser ortaya koymuştur. Durkheim daha sonra, yaşamının sonlarına doğru, ahlak bilimine dair tüm çalışmalarını bütünlüklü bir biçimde içeren *Introduction à la Morale* eserini yazmaya başlamış fakat bu eseri hiçbir zaman tamamlayamamıştır. Ancak yine de geride ahlak bilimini, kendisinin umduğu bütünlük ve tutarlılıkla olmasa da büyük oranda ortaya koyan başta *Ahlaki Olguların Belirlenmesi* makalesi ve ölümünden sonra yayınlanan *Ahlak Eğitimi* konulu ders notları olmak üzere pek çok eser kaldı.⁹⁶ Bu eserlerde özel olarak ahlak bilimini ortaya koymuştur. *Toplumsal İşbölümü* ve *İntihar*’da ise çeşitli ahlaki olguların bilimsel incelemesini yapar. Ayrıca Durkheim genellikle eserlerinin önsöz bölümlerini de bu yeni bilim dalının açıklanmasına ayırmıştır.

Durkheim’a göre modern toplumlar daha önce yaşanmamış bir durum içerisindeydiler. Oldukça hızlı bir şekilde ilerleyen teknoloji, gelişen endüstri ve artan devingenlik; toplumların yapısını kısa bir zaman içinde değiştirmiştir. Fakat ahlaki yaşamın kuralları, her ne kadar

⁹⁴ Durkheim, 2018a: 56.

⁹⁵ Durkheim, 2018a: 57.

⁹⁶ <https://iep.utm.edu/durkheim/#H5> (erişim tarihi: 22.05.2021).

toplumla birlikte evrimleşse ve değişse de; toplumsal yaşamın en derin katmanında var oldukları için değişimleri, neredeyse hiç değişmedikleri düşünülecek kadar yavaş gerçekleşmektedir. Durkheim'ın bir üyesi olduğu modern Avrupa toplumunun o dönemde içerisinde bulunduğu kriz hali, bu durumdan ileri gelmektedir. İlerleyen bölümlerde sebepleri ve dinamikleri ortaya konulacak olan işbölümündeki ilerlemeler, toplumsal yaşamda ortak inançların, geleneklerin ve dini kaidelerin önemini azaltmıştır. Artık bu türden kurallar toplumsal yaşamı düzenleyecek durumda değildir. Bilhassa dinin etkisinin azalması, metafizik açıklamaların reddedilmesi ve insan aklının ön plana çıkması bu anlamda bir boşluk yaratmıştır. Durkheim'a göre burada yapılması gereken eski inançların canlandırılması değildir. Fakat bu, modern toplumların bir ahlaka ihtiyaçları olmadığı anlamına da gelmez. Modern toplumların ihtiyacı olan şey, bireyselliğin ve bireysel aklın ön plana çıktığı bu yeni toplumsal yapıya uygun, yeni bir ahlaki kod inşa etmektir. Durkheim'a göre bireysel aklın ön plana çıktığı modern toplumlara uygun rasyonel bir ahlak, ancak bilimin yöntemleriyle oluşturulabilir. Bu yapılırken öncelikle ahlakın özünü oluşturan şeyin ne olduğunu ortaya koymak ve bunları koruyarak rasyonel bir ahlak oluşturmak gerekir: "Ahlaki rasyonelleştirirken yoksullaştırmamaya özen göstermek; rasyonelleştirmenin ahlaka kazandırabileceklerini öngörmek ve bunların neler olabileceğini araştırmak zorundayız çünkü ahlak ancak bu şekilde rasyonelleşebilecektir."⁹⁷

Ahlak, bir şey olarak ele alınmalı ve temelinde yer alan güçler ortaya çıkarılmalıdır. Ancak bu güçler ortaya çıkartıldıktan sonra, onların nasıl yönlendirileceğine ve modern toplum koşullarında almaları gereken görünüme karar verilebilir. Ahlakın temel unsurlarının neler olduğunu sorgulamak, ahlaki erdemlerin bir listesini yapmak yahut onların ortak noktalarını bulmak anlamına gelmez. Bu sorgulamanın amacı, bir olgu olarak ahlakın, kendisini dışı vuran özellikleri aracılığıyla onun içsel özelliklerini araştırmak ve ahlaki olgulara kendi karakteristiğini veren unsurları keşfetmektir. Durkheim bu araştırmanın genellikle öznel bir şekilde yapıldığını belirtir ve bu tutumu şöyle eleştirir:

"Ahlakçıların genelde bu sorunu nasıl çözdüklerini hepimiz biliyoruz. Onlara göre her insanda ahlaki bir öz vardır. Bu yüzden her insan kendi iç dünyasına yeterince dikkatli bir şekilde baktığı takdirde kısa bir süre içinde onu keşfedebilir. Öyleyse ahlakçı dediğimiz kişi kendi kendini sorguluyor ve vicdani düzeyde az çok bilincine vardığı kavramlar arasından ahlaka özgü en önemli olanı ön plana çıkarıyor denilebilir. Bu kavramın kimileri için yararlılık, diğerleri için kusursuzluk, başkaları içinse insanın itibarı, vs. olduğu görülüyor."⁹⁸

⁹⁷ Durkheim, E.(2004). *Ahlak Eğitimi*. (Çev. O. Adanır), Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, s. 35.

⁹⁸ Durkheim, 2004: 36.

Durkheim’a göre böyle bir yöntem oldukça gelişigüzel ve öznel veriler ortaya çıkarır.⁹⁹ Ahlaka yönelik bu şekilde bir çıkarım yapan kişi, bir nesnenin kendisine göre sıcak ya da soğuk olduğunu dile getiriyor gibidir. Nihayetinde bu düşüncenin *şeyin* kendi doğasıyla bir alakası yoktur. Durkheim eleştirdiği tutuma yönelik itirazlarını şöyle dile getirir:

“Bir an için ahlakın tüm vicdanlarda içkin bir şekilde bulunduğunu varsayalım. Bu içkinliği kim, nasıl keşfedecek? Sahip olduğumuz tüm düşünceler arasında ahlaki alana ait olanlarla olmayanları birbirinden nasıl ayıracağız? Bu ayırma işlemini hangi ölçütlere göre yapacağız? Hangi ölçüt bize bu ahlakın alanına aittir, bu değildir diyebilme olanağını sağlayacak? Örneğin insanın doğasına uygun olan şey ahlakidir denilebilir. Bir an için insan doğasını çok iyi tanıdığımızı varsaysak bile, ahlakın toplumsal çıkarları hoşnut etmek gibi bir işleve sahip olmak yerine insanın özünü oluşturmak gibi bir amaca sahip olduğunu kim kanıtlayabilir? Bu formül bir öncekinin yerini alabilir mi? Hangi hakla? Zaten ahlak hangi toplumsal çıkarların korunmasına hizmet edecektir? Çünkü o kadar çok hak çeşidi var ki? Ekonomik, askeri, bilimsel, vs. hangileri? Gündelik yaşama özgü bir uygulama alanını böylesine öznel varsayımlar üzerine oturtamayız.”¹⁰⁰

Durkheim, şu yahut bu bilincin ahlak anlayışını bir kenara koyduğu gibi, filozofların ve ahlak kuramcılarının fikirlerini de bir kenara koyar. Bu fikirler, içerisinde şekillendikleri dönemin ahlaki gerçekliğini temsil etmek bakımından herhangi bir kişinin düşüncelerinden daha değerli olmakla birlikte, Durkheim’a göre ahlaki gerçekliğin bir açıklaması yahut bilimsel ifadesi olmak bakımından bir değerleri yoktur.¹⁰¹

1.2.1.1. Disiplin

Durkheim’ın ahlakın temel unsurlarını ortaya çıkarmaya yönelik arayışı -bu aşama özelinde- ahlakın nasıl bir biçime sahip olması gerektiğine ilişkin soruyu dışlar. Durkheim bu aşamada izleyeceği amacı şöyle ifade eder: “[A]hlak bilincinin hangi eylemleri evrensel düzeyde ahlaki eylemler olarak nitelendirdiğine bakacağız. Ahlak bilincinin onayladığı davranış biçimleriyle, sahip oldukları özelliklerin neler olduklarını araştıracağız.”¹⁰²

Olguları gözlemleyebilmek için bu olguların niteliklerinin bilinmesi ve onların diğer gözlem nesnelerinden ayrılarak araştırma konusu haline getirilmesi gerekir.¹⁰³ İlk olarak tüm ahlaki eylemlerde bulunan özellik, onların birtakım kurallara uymak şeklinde ortaya çıkmasıdır. Ahlaka uygun hareket etmek, önceden belirlenmiş bir kurala göre hareket etmek demektir. Bu kural, herhangi bir durum karşısında öznenin kişisel görüşünü dışlayarak yapılması gerekenin ne olduğunu söyler. “Ahlak demek görev demektir. Görev ise önceden belirlenmiş bir

⁹⁹ Durkheim, 2004: 37.

¹⁰⁰ Durkheim, 2004: 37.

¹⁰¹ Durkheim, E. (2018b). *Sosyoloji ve Felsefe*. (Çev. M. Elma), Pinhan Yayınları, İstanbul, s. 55.

¹⁰² Durkheim, 2004: 64.

¹⁰³ Durkheim, 2018b: 49.

davranıştır.”¹⁰⁴ Fakat günlük hayatta pek çok kural sistemi mevcuttur ve hepsi bir biçimde failin davranışlarını belirleyen düsturlar ortaya koyar. Bu bağlamda Durkheim, öncelikle ahlaki olgunun ayırt edici niteliklerini belirlemek üzere onun en kolay ulaşılabilir, görünür ve dışsal özelliklerini ortaya çıkarır. Bu özellikleri açığa çıkarmak için -yani ahlak kuralını diğer kurallardan ayırabilmek için- kuralları “ihlal etme deneyi”nden geçirir.¹⁰⁵

Herhangi bir kuralı ihlal etme durumunda genellikle fail hoş olmayan sonuçlarla karşılaşır. Fakat ortaya çıkan olumsuz sonuçları iki genel gruba ayırabiliriz: İlki, ihlal etme eylemiyle birlikte mekanik olarak ortaya çıkar. Örneğin, bir enfeksiyondan korunmayı buyuran hijyen kurallarına uyulmazsa; olumsuz sonuç -hastalık- otomatik olarak kendini gösterir. Eylem icra edildiğinde sonuçları da ortaya çıkmak üzere harekete geçer. Bu yüzden eylemi analiz ederek ortaya çıkacak sonuçları öngörmek mümkündür. İkinci türde, eylem ile sonucu arasındaki bağ sentetiktir. Eylem kendi başına sonuca işaret etmez. Örneğin birisini öldürmeyi yasaklayan yahut ebeveyne karşı saygı gösterilmesi gerektiğini buyuran kural ihlal edildiğinde bunun mekanik sonucu cezalandırma ya da kınanma değildir. “Eylem ve sonucu arasında tam bir heterojenlik söz konusudur. Öldürme eyleminin kendisinde suç fikrini analitik olarak biraz olsun bulmak imkânsızdır.”¹⁰⁶ Durkheim’a göre yaptırım, eyleme bu şekilde sentetik bir bağ ile bağlanan sonuçtur. “Kuralın varlığı ve eylemin onunla olan ilişkisi yaptırımı belirler. Bu nedenle cinayet, barış zamanlarında kınanan, savaş zamanlarında ise suç sayılmayan bir eylemdir.”¹⁰⁷ Aynı eylem birebir aynı maddi sonuçla ortaya çıktığında, bunun suç sayılması ancak ortada bu eylemi yasaklayan bir kural varsa mümkündür. Yani yaptırım esas itibarıyla eylemin değil, kuralın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Davranışı belirleyen kuraldır. Durkheim bu hususu şöyle ifade eder:

“Bir davranış sözcüğün genel ve gerçek anlamında belli bir yasa tarafından yasaklanmadığı takdirde nasıl bir suç teşkil etmiyorsa, daha önceden belirlenmiş belli bir kurala ters düşmediği takdirde ahlak dışı olarak kabul edilemez. Bu anlamda ahlakın davranışı belirleyen eylem kuralları sistemi olduğunu söyleyebiliriz. Bu kurallar belli durumlarda nasıl davranmamız gerektiğini söylemektedirler. İyi davranmak ise bu kurallara uymak demektir.”¹⁰⁸

Kuralın kendisindeki özellik, ona uyulmadığında yaptırımı ortaya çıkarır. Ahlaki kuralların zorunlu ve bağlayıcı oluşuyla anlatılmak istenen, onların özündeki bir gücün yarattığı yükümlülüktür. Yükümlülüğü daha net bir biçimde ortaya koymasından dolayı Durkheim özellikle ceza türünden negatif yaptırımlar üzerine eğilir. Fakat yaptırım yalnızca bu şekilde

¹⁰⁴ Durkheim, 2004: 38.

¹⁰⁵ Durkheim, 2018b: 57.

¹⁰⁶ Durkheim, 2018b: 57.

¹⁰⁷ Durkheim, 2018b: 57.

¹⁰⁸ Durkheim, 2004: 38.

ortaya çıkmaz. Ahlaki kurallara uyan eylemlerin övgü ve ödüllendirmeyle karşılaşmaları da onların yükümlülük yükleyen zorlayıcı yanını gösterir.¹⁰⁹

Durkheim ahlak kuramcılarının ahlakı genellikle “tek ve genel bir formül” şeklinde sunmalarını eleştirir. Bu formül çok farklı şekillerde ortaya konabilir. Kantçıların ve faydacıların bu açıdan oldukça farklı birer formülasyonu vardır. Fakat her ikisinde de ahlak, genel bir ilkenin uygulanması şeklinde kendini gösterir. Durkheim’a göre bu yaklaşım, söz konusu ahlak olduğunda kuram ve uygulama arasında ortaya çıkan uçuruma yol açmıştır: “Kuramsal ahlakın amacı bu yüksek ahlaki yasanın kurallarını belirlemekken; ikincinin amacı bu ortaya konulan yasanın yaşamın bize sunduğu koşullar ve çeşitli kombinasyonlar karşısında nasıl uygulanması gerektiğini söylemektir.”¹¹⁰ Örneğin ahlakın genel yasası, ev içi ilişkilere uygulanırsa aile ahlakı; politik ilişkilere uygulanırsa yurttaşlık ahlakı ortaya çıkar. Görevlerden değil; yaşam boyu vicdanlarımıza rehberlik edecek ve tüm ilişkilere uygulanacak bir görevden bahsediliyor gibidir. Durkheim’a göre böyle bir bakış açısı, “yaşamda karşılaştığımız inanılmaz sayı ve çeşitlilikteki durum ve ilişkiler göz önünde tutulduğunda” ahlaki alanı büyük bir belirsizlik içinde bırakmaktadır.¹¹¹ Mevcut ahlaki yaşam, farklı alanlarda, farklı ilişkileri düzenleyen sayısız kural içerir. Eşlerin birbirine nasıl davranması gerektiği, ebeveyn-çocuk ilişkilerinin nasıl olması gerektiği, bir devletin vatandaşına nasıl muamele etmesi gerektiği, vatandaşın devlete karşı sahip olduğu karşı yükümlülükler ve tüm bu ilişkilerden açılan yüzlerce farklı mikro ilişki düzeyinde farklı ve çeşitli ahlak kuralları vardır. Bunlardan bazıları hukuk kuralı haline gelmiştir ve ihlal edildikleri takdirde yasayla belirlenmiş bir müeyyideyle karşılaşılır. Bazıları ise hukuk kuralı değildir fakat kamu vicdanına yerleşmiştir ve ihlal edildiğinde ayıplanma, azarlanma gibi yaptırımlar doğurur. Her ülkede, her toplumda ahlak kurallarının kuvvet kazandığı alanlar farklı olabilir. Kimisinde devlet ve birey ilişkilerini içeren ahlak kuralları sıkı şekilde düzenlenmiştir; bazılarında ise aile ilişkilerini düzenleyen kurallar benzer şekildedir.

Durkheim’a göre tüm bu karmaşa ve çeşitlilik kendi başına bir inceleme alanıdır. Bu olguların değişimini, yapısını, işlevlerini ve kökenlerini incelemek; ilgili toplumu incelemek ve anlamak demektir. Durkheim’ın ifadesiyle:

“Öyleyse bu noktada tek ve aynı sayılabilecek bir talimat ve bu talimatın bir töz ve gerçekliğe sahip olduğu söylenebilir mi? Hayır, tam tersine, bu genel talimatı ne şekilde tasarlırsak tasarlayalım ya da tasarlamış olalım, onun gerçek bir olgu değil basit bir soyutlama olduğunu söylemek durumundayız.”¹¹²

¹⁰⁹ Durkheim, 2018b: 58.

¹¹⁰ Durkheim, 2004: 38.

¹¹¹ Durkheim, 2004: 39.

¹¹² Durkheim, 2004: 39.

Ne Kant'ın ödev ahlakı ne Bentham, Mill veya Spencer'in yarar ilkesi bu olguları açıklamaya olanak verir. Durkheim'a göre bunlar "filozof genellemeleri ve kuramcı varsayımlarıdır."¹¹³

Ahlaki davranış, önce genel bir ahlak yasasını benimseyip daha sonra karşılaşılan her özel duruma onu uyarlama şeklinde gerçekleşmez. Aksine ahlak önceden belirlenmiş bir kurallar bütünü olarak karşımıza çıkar. Bunlar zaten mevcuttur ve kendilerini dayatırlar. Kişi, davranışlarını kuralların dayatmasına göre biçimlendirir; kendisinin önceden belirleyip uyarladığı bir ilkeye göre değil. Durkheim bir örnek üzerinden bu hususu şöyle ifade eder:

"Bir baba olduğunuzu ve dul kaldığınız için bütün aile yükünün omuzlarınıza yıkıldığını düşünün. Bu durumda nasıl davranmamız gerektiğini bilebilmek için tüm ahlak tarihini araştırmamıza gerek olmadığı gibi, içinde bulunduğumuz koşulların neyi zorunlu kıldığını anlayabilmek için soyut bir babalık anlayışına da ihtiyacımız yoktur. Çünkü hak ve töreler bize nasıl davranmamız gerektiğini söylemektedirler."¹¹⁴

Durkheim'a göre ahlaki gerçeklik, bu hazır bulduğumuz yükümlülükler sistemidir. Bu açıdan ahlakın en temel işlevi insan davranışlarını düzenlemektir.¹¹⁵ Durkheim bu kuralların sürekliliğine dikkat çeker. Gözlem yüz yılları içine alan geniş bir zaman düzlemine yayılmadığı müddetçe ahlak, gözümüze değişmeyen bir şey gibi görünür. Değişimi yavaşdır ve nesillere yayılarak gerçekleşir. Öyleyse ahlaklı davranış, belirli koşullar altında yinelenen belirli davranışlar sergilemektir. Doğasında bir düzenlilik ve istikrar vardır. Durkheim'a göre bu düzenlilik kavramı ahlakla ilgili çok önemli bir unsur açıığa çıkarır. İlk bakışta ahlaki davranışın düzenli olarak gerçekleştirilişi alışkanlıktan ileri geliyor gibi görünür. Fakat alışkanlıklar esas itibarıyla "bireye özgü içsel güçler" olarak ifade edilir.¹¹⁶ Alışkanlıkla gerçekleştirilen davranış içten dışa doğru kendini gösterir. İnsanın içinde şekillenir ve kendiliğinden dışa vurulur. Oysa kurallar bunun tam tersidir ve kendilerini bireye dışardan dayatırlar. Kişi kuralları kendi istediği gibi değiştiremez, bir anlamda onun iradesinin dışında ve ondan bağımsız olarak var olurlar. "Kuralda bize karşı direnen, bizi aşıp geçen, bizi zorlayan ve kendini bize dayatan bir şeyler vardır. [...] Belli bir ölçüde bizim irademiz dışına taşıtığında, irademizin ona egemen olamadığını, bizim dışımızda bir şeyin ona hakim olduğunu kabul etmek durumunda kalırız."¹¹⁷ Durkheim'a göre insanlık, bu sebeple yüzyıllar boyunca ahlaki kuralların ilahi kaynaklı olduğunu var saymıştır. İşte kuralın düzenliliği ve kendisini istikrarlı bir şekilde dayatması otoriteden kaynaklanır. Durkheim otoritenin etkisini şöyle ifade eder:

¹¹³ Durkheim, 2004: 39.

¹¹⁴ Durkheim, 2004: 40.

¹¹⁵ Durkheim, 2004: 41.

¹¹⁶ Durkheim, 2004: 42.

¹¹⁷ Durkheim, 2004: 42.

Otorite demek bize egemen olmasına müsaade ettiğimiz her türlü ahlaki gücün üzerimizdeki etkisidir. Bu etki nedeniyle bize söylenenlere uygun davranmaktayız yoksa istenilen şekilde davranmak hoşumuza gittiği için değil. Otorite bu şekilde davranmamız gerektiğini söylediği ve bu davranışı dayatan bir tür güce sahip olduğu için o şekilde davranıyoruz yoksa doğal ya da sonradan edinmiş olduğumuz iç güçlere boyun eğmek istediğimiz için değil.¹¹⁸

Her kuralın ardında belli bir otorite olmakla birlikte, otoritenin kendisini en net gösterdiği alan ahlak kurallarıdır. Örneğin sağlıkla ilgili kurallara uyulmasının arkasındaki otorite bilimdir. Bilimsel araştırmalar aracılığıyla ortaya koyulan tıbbi gerçeklerden türetilen kurallara, bilimin otoritesine duyulan saygıdan dolayı uyulur. Otoritenin sahip olduğu gücün yanında, bu kurallarla ahlak kuralları arasındaki bir diğer fark şudur: bir hekimin talimatlarına uyarken onun otoritesine duyduğumuz saygının yanı sıra, bu talimata uymaktan bir fayda bekleriz. Talimata uymamanın ortaya çıkarabileceği zararlı sonuçlardan kaçınma eğilimi de kurala uyulmasına sebep olur. Fakat ahlak kurallarında durum bundan çok farklıdır. Kişi ahlaki kurala karşı geldiğinde kimi olumsuz sonuçlarla karşılaşabileceğinin farkındadır. Fakat Durkheim ahlaki kurala uymaktaki motivasyonun yaptırımdan kaçınma olduğuna kesinlikle katılmaz. Ahlaki eylem, olumsuz sonuçtan kaçınmak yahut ödüllendirilmek maksadıysa gerçekleştirilmez:

“Ahlaki talimata yalnızca ve yalnızca saygı duyduğumuz için uymak durumundayız. Ahlaki talimatın iradeler üzerinde sahip olduğu etkinin kökeninde kendisine gösterilen hürmet vardır. Burada etkili olan şey yalnızca otoritedir, devreye bir başka unsur girdiği ölçüde davranış da ahlaki özelliğini aynı ölçüde yitirmektedir.”¹¹⁹

Durkheim ahlaki olgunun temel unsurlarını ortaya koymak için onun mevcut haliyle nasıl yaşandığını, uygulandığını ve işlevinin ne olduğunu gözlemlemeye çalışır. Bunu yaparken ahlaka bir şey olarak davranır. Ahlakın bir şey olması, onun insan zihninin dışında gözlemlenebilir bir varlığı olduğu ve tarafsız bir biçimde bu varlığın ne olduğunun ortaya konulabileceği anlamına gelir. Böyle ele alındığında ahlakın kendini gözleme dayatan ilk özelliği, onun, davranışları belirleyen bir kurallar bütünü oluşudur. Bu kurallar insanın davranışlarını dışarıdan, iradesinden bağımsız bir şekilde belirler. Durkheim bu şekilde dışarıdan gelen bir etkinin, insanda kendisi tarafından üretilmemiş içsel bir itaat uyandırmasının ve bu itaatin düzenli bir şekilde gerçekleşmesinin sebebini; kurallarda içkin olarak bulunan bir otorite duygusuyla açıklar. “Ahlak kurallarının özünde kendilerine boyun eğilmesi vardır. Bunun nedeni buyurdukları davranış biçimleri ve bu davranışların yol açabilecekleri muhtemel sonuçlar değil, yalnızca ve yalnızca emredici olmalarıdır.”¹²⁰ Durkheim’a göre bu düzenlilik ve

¹¹⁸ Durkheim, 2004: 43.

¹¹⁹ Durkheim, 2004: 44.

¹²⁰ Durkheim, 2004: 47.

otorite tek bir kavramda birleştirilebilir: Disiplin. Disiplin, her türden ahlaki gerçekliğin temel unsurlarından biridir ve düzenlilik ile otorite disiplinin iki ayrı görüntüsü olarak karşımıza çıkar. “Disiplin belli koşullarda yinelenen eylemleri içerir ve otoriteden yoksun bir disiplin söz konusu olamaz. Bu düzenli bir otoritedir.”¹²¹

Disiplin toplumsal yaşam içerisindeki her türden örgütlenme bakımından oldukça önemlidir. Örgütlü yaşam, çiğnendiği takdirde kendi varlığının tehlikeye girebileceği birtakım kurallar etrafında şekillenir. Ev içi aile yaşamının, ekonomik ilişkileri içeren meslek yaşamının, devlet ve birey ilişkilerini konu alan siyasi yaşamın belirli kurallara sahip olması gerekir. Durkheim’a göre bu kuralları her seferinde baştan keşfetmenin bir anlamı yoktur. Tüm bu ilişkilerin dinamiklerini önceden belirleyen normların bulunması ve ilişkilerin taraflarının da bunlara boyun eğmesi gerekir. Disiplin bu boyun eğmeyi sağlar ve sürekli hale getirir. Fakat bu şekilde disiplinin yararını açıklamak onun varlık nedenine ışık tutmaz.¹²² Ne kadar yararlı işlevler yerine getirirse getirsün kurumun var olmaya devam edebilmesi için “bireylerin de bu kuruma karşı direnmeleri gerekmektedir.”¹²³ Yani bireylerin, bir şekilde kurumun işleyişine gönüllü katılımları gerekir. Fakat disiplin hem maddi hem manevi olarak bir dayatmayı içerir. Bu açıdan bireyin doğasını ve eylemlerini sınırlayan bir durumdur. Öyleyse disiplin, nasıl birey tarafından kabul edilir ve sürdürülür?

Durkheim’a göre insanın hiçbir sınırlamaya tabi olmaksızın eylemesi hastalıklı bir durumdur:

“Yaşamak için sahip olduğumuz kısıtlı yaşamsal enerjiyi gerçekten de çok çeşitli zorunluluklara yanıt verebilmek amacıyla harcamak durumundayız. Bu yüzden gerçekleştirmeyi düşündüğümüz her amaç için belli miktarda enerji harcamak durumundayız ancak bu enerji sınırsız olmadığından amaçlarımıza uygun bir şekilde dağıtmak durumundayız. Öyleyse her yaşam çeşitli unsurların birbirlerini sınırladıkları karmaşık bir denge durumudur. Bu dengenin bozulmasıysa acı ve hastalığa yol açmaktadır.”¹²⁴

Hiçbir kısıtlama altına alınmamış arzu ve ihtiyaçlar belirli bir amaca yönlendirilmediklerinden belirsiz bir durumdadırlar. Bu belirsizlik hali insan için rahatsızlık vericidir. İnsanın davranışlarını belirli bir amaca doğru yönlendirmesi, eylemlerinin onu bir yere ulaştırdığını hissetmesi gerekir. Eğer sınırlamalar olmazsa bu hedef “sonsuzlukta bir yerlerde gizlenmiş”¹²⁵ olarak kalır. Bu durumda kişi ne yaparsa yapsın ne elde ederse etsin tatmin olamaz. Bu bitmeyen yolculuk ve belirsizlik ona yalnızca acı verir. “İşte bu yüzden sahip olduğumuz tüm yaşamsal güçleri makul bir şekilde sınırlandıracak düzenleyici organlara

¹²¹ Durkheim, 2004: 45.

¹²² 1.1.3.3. Neden ve İşlev Ayrımı

¹²³ Durkheim, 2004: 49.

¹²⁴ Durkheim, 2004: 50.

¹²⁵ Durkheim, 2004: 51.

ihtiyacımız vardır.”¹²⁶ Bu açıdan ahlak, bireyin normal şartlar altında içerisinde devinebileceği sınırları belirler. Ahlakın bu yönüne ilişkin belirlemesi Durkheim’ın anomi formülasyonu ile doğrudan alakalıdır.¹²⁷ Basitçe ifade etmek gerekirse anomi, bir kuralsızlık halidir. Durkheim’a göre modern toplumların da içerisinde bulunduğu krizin temel sebebi bu durumdur. Sınırların belirsizleştiği, kişilerin bu sınırları görmezden geldiği ilişkilerde ahlaki güçler etkisini kaybetmiş demektir. Bu kurallar sahip olmaları gereken otoriteyi yitirmişlerdir. Kişilerde ortaya çıkan sınırlardan kurtulmuş olma hissi, ahlaki disiplinin iradeler üzerindeki etkisini kaybetmesinden dolayıdır. “Böyle bir durumun yüzyıllardan bu yana geçerli olan ahlaki sistemin sarsılıp, insanların içinde bulunduğu yeni koşullara uyum sağlayamadığı ve bu arada yeni bir ahlak sisteminin oluşup, eskisinin yerini almadığı zafiyet dönemlerinin göstergesi olduğu söylenebilir.”¹²⁸

Böylece ahlakın birinci unsuru disiplin olarak belirlenir. Her ahlaki kural bir yükümlülük yükler. Bu yükümlülük dıştan dayatılmasına rağmen onun gereğinin içsel bir alışkanlık gibi düzenli olarak sürdürülmesini sağlayan yükümlülüğün otoritesidir. Durkheim otorite ve sürekliliği disiplin kavramında birleştirir. Böylece ahlakın ilk bileşeni belirlenmiş olur.

1.2.1.2. Toplumsal Gruplara Bağlılık

Ahlaki olgunun yüklediği ödevler, düşünen varlıklara yöneliktir. Durkheim’a göre bu açıdan eylemin olası iki ereği vardır: bireysel benlik ve kendi dışındaki varlıklar.¹²⁹ Kişinin yalnızca kendisine yönlendirilmiş davranışlarının ahlaki bir niteliği yoktur. “[B]en bir birey olarak ahlaki davranışımın bir ereği olamam.”¹³⁰ İnsanın yalnızca kendisine yönelen, hayatta kalmaya ya da olanaklarını genişletmeye yönelik davranışları ahlaki bir nitelik taşımaz. Bunların takdir edilmesi ya da ayıplanması söz konusu değildir. Örneğin “bir insan kendi sağlığına ve temizliğine dikkat ediyor ve bu işi yalnızca yaşamak amacıyla yapıyorsa burada ahlaki bir tavır aramanın bir anlamı yoktur.”¹³¹ Ya da “yalnızca başarılı ya da duygu ve bilgi yönünden kendini daha dolu ve zengin hissedebilmek ve bunun sonuçlarına tek başına tanık olabilmek amacıyla zekâsını, estetik yetilerini geliştirmenin bizde uyandırdığı herhangi bir ahlaki duygu yoktur.”¹³² Fakat eğer aileme bakmak amacıyla hayatta kalmaya çalışıyorsam

¹²⁶ Durkheim, 2004: 52.

¹²⁷ Bkz: 2.2. Anomi Teorisi

¹²⁸ Durkheim, 2004: 54.

¹²⁹ Durkheim, 2018b: 65.

¹³⁰ Durkheim, 2018b: 65.

¹³¹ Durkheim, 2004: 64.

¹³² Durkheim, 2004: 65.

yahut edindiğim bilgi, tecrübe ve beceriyi başkalarının hayatlarını iyileştirmek için kullanıyorsam durum değişir. Durkheim bu hususu şöyle ifade eder:

“Ne türden olurlarsa olsunlar yalnızca kişisel amaçlara hizmet eden eylemlerin ahlaki bir değerleri yoktur. [...] Yeryüzünde var olan hiçbir halk kişisel çıkarları hedefleyen hiçbir eylemi, hiçbir zaman ahlaki bir eylem olarak kabul etmemiştir. Buradan da ahlak kuralları tarafından belirlenmiş eylemlerin ortak özelliğinin, kişisel olmayan amaçlara hizmet etmesi olduğu sonucuna varabiliriz.”¹³³

Kişisel amaçlara yönelmiş bir eylem ahlaki nitelikte olmayacağı gibi yalnızca birden fazla belirli kişinin çıkarlarına yönelmiş eylemlerin de ahlaki niteliği söz konusu değildir. Ahlaki eylemin bireylerin dışında bir amacı olmalıdır. Ahlaki ödev yalnızca bilinçli varlıklara yönelik olabilir ve bireysel benlik yahut benlikler de ahlakın ereği olamaz. Bu bakımdan ahlaki davranışın nesnesi olarak geriye toplumsal varlık kalır. “Öyleyse ahlaki amaçların hedefi toplumdur. Ahlaklı bir şekilde davranmak demek kolektif çıkarlar adına davranmak demektir.”¹³⁴ Bu açıdan toplum yalnızca bireylerin bir araya gelmesiyle oluşan bir gruplaşmadan ibaret değildir. Eğer toplum salt bir bireyler toplamı olarak ele alınırsa toplumsal çıkara yönelmiş davranış da ahlakın dışında sayılır. Zira yukarıda ifade ettiğimiz gibi bireyin çıkarlarıyla birden çok bireyin çıkarları arasında bu anlamda bir fark yoktur. Yani toplumun ahlaki eylemin ereği olabilmesi için onun, kendisini bir araya getiren bireylerin toplamından farklı, kendine özgü bir varlık olarak düşünülmesi gerekir.¹³⁵ Durkheim, toplumun bu şekilde anlaşılmasının önemini şu sözlerle ifade eder:

“Bu durumda ahlak diye bir şey ya da yükümlülükler sistemi ve ödevlerin var olduğunu kabul edersek, toplumun kapsadığı bireylerden ve onu meydana getiren yığından niteliksel olarak farklı bir ahlaki oluşum olduğu sonucuna varırız. Bu sav ve Kant’ın tanrının varlığı lehine ortaya koyduğu sav arasındaki benzerliğe dikkat çekilecektir. Kant tanrıyı varsayar; zira bu hipotez olmadan ahlak anlaşılmazdır. Biz ise toplumu belirli bir biçimde bireylerden ayrı bir şey olarak varsayarız; zira diğer türlü ne ahlak bir nesneye ne de ödev kökenlere sahip olur.”¹³⁶

Durkheim ahlakın temel unsurlarına yönelirken birincil amacı, rasyonelliğin ön plana çıktığı modern toplumlarda ahlakın akıbetinin ne olacağını, bu toplumlar için uygun ahlakın ne olduğunu bulmaktır. Durkheim’a göre böyle bir amacın birincil basamağı mevcut haliyle, bir şey olarak ahlakın ne olduğunu ortaya koymaktır. Durkheim’ın kuramında ahlakın ifade edilen özelliklerini, teolojik terimlere başvurmaksızın rasyonel bir biçimde açıklamasına olanak veren şey, bireylerin toplamından fazlası olan kendine özgü bir varlık olarak toplum tanımıdır. Böyle bir toplum anlayışı bireyin üzerinde yer alır ve bireyüstü çıkarları temsil eder. Yüce ve aşkın bir varlık olarak toplum, ahlaki eylemlerin ereği ve kökeni konumundadır. Fakat buna rağmen

¹³³ Durkheim, 2004: 65-66.

¹³⁴ Durkheim, 2004: 67.

¹³⁵ Durkheim, 2004: 67.

¹³⁶ Durkheim, 2018b: 66.

ampirik olarak gözlemlenebilen bir varlıktır. “Eğer ahlaki düşünceler sistemi kolektif bir halüsinasyon ürünü değilse, ahlakın iradelerimizi kendisine bağlayıp, davranışlarımızın yüce amacı olarak gösterdiği sistem ilahi ya da toplumsal bir varlıktan başkası olamaz.”¹³⁷ İlahi varlığa dair varsayım bilimsel bir gerçekliğe sahip olmadığı için dışlanır. Toplumsal varlık, ilahi varlığın sunduğu aşkın ve beşer üstü bir gerçeklik sunmasının yanı sıra bilimsel olarak gözlemlenebilir bir varlığa sahiptir. Toplumsal varlığın böyle bir rol oynayabilmesi ancak üyelerinin sahip olduğundan farklı bir doğaya sahip olmasıyla mümkündür. Bireysel kişilik kitlelerinde yaşanan hızlı değişim ve dönüşümlere rağmen kolektif kişiliğin daha durağan olması, sahip olduğu özelliklerin oldukça yavaş bir biçimde değişmesi onun kendine has durumunu gösterir.

Ahlakın nesnesi ve ödevin kökeni toplumdur. “Ahlak, çıkar gözetmemenin ve bağlılığın anlam kazandığı grup içindeki yaşamla başlar.”¹³⁸ Ne kadar küçük olursa olsun bir gruba üyelik olmadan ahlaki yaşamdan söz edilemez. Toplum bireyi aşarken aynı zamanda ona içkindir. Maddi olarak insandan üstündür, zira tüm bireysel bilinçlerin birlikteliğinden oluşur. Bu yönüyle bireysel bilinci aşar. Fakat bu maddi üstünlük tek başına ona ahlaki bir özellik kazandırmaz. Toplum sahip olduğu maddi güç ve üstünlük yanında manevi güce de sahiptir. Toplum sahip olduğumuz medeniyetin kaynağı, koruyucusu ve ileticisi olduğundan, tek tek her insan için oldukça zengin ve üstün bir gerçeklik teşkil eder. Durkheim’a göre toplum,

“Koruyucusu olduğu bu entelektüel ve manevi zenginliğin olsa olsa birkaç küçük parçasını alabildiğimizden, yine de her açıdan bize üstündür. Zaman içinde geliştikçe medeniyetimiz de bir o kadar karmaşıklaşır ve genişler; sonuç olarak toplum bireysel bilinci daha fazla aşarak bireye toplumla olan ilişkisinde kendini daha da küçük hissettirir.”¹³⁹

Çok küçük bile olsa her bir insan bu zenginlikten bir parça edinir ve bu zenginliği var edenin esas itibarıyla insan varlığı olmasından dolayı, kendisine üstün olmasının yanında, insana içkin olma özelliğine de sahiptir. Bir insanı, insan yapan ve onu diğer canlı varlıklardan ayıran şey bu medeniyetin içinde yaşıyor oluşudur. Bir insanı toplumsal yaşamdan çekip almak ve medeniyetin ona verdiklerinden mahrum bırakmak onu yalnızca duyularına indirgemek demektir. Bu tür bir yaşam, nihayetinde hayvanlardan farklı olmayan bir yaşamdır. Toplum dışı bir yaşama bırakılan birey fiziksel kuvvetlerin güdümü altında yaşayacaktır. İkinci ahlaki unsur, bireyin bu toplumsal varlığa bağlılığıdır. Bu açıdan ahlak yalnızca yükümlülük yükleyen bir otoriteden doğan disiplin değil; aynı zamanda bireyin bağlanmayı arzu ettiği bir grup yaşamıdır. Ahlaki kuralları “öyle buyuruldukları için uymak zorunda olduğumuz, eylemlerimizi bizi aşan

¹³⁷ Durkheim, 2004: 68.

¹³⁸ Durkheim, 2018b: 67.

¹³⁹ Durkheim, 2018b: 69.

sonuçlara yönelten, aynı zamanda bize cazip gelen kurallar”¹⁴⁰ olarak anlamaya olanak veren şey, bu kuralların ereğinin toplum olmasıdır.

Toplum ve birey iki ayrı doğaya sahiptirler. Fakat bu durum ikisinin birbirine karşıt olduğu, bireyin yalnızca kendi doğasından önemli ölçüde feragat ederek toplumun bir parçası haline gelebileceği anlamına gelmez. “[İ]nsan büyük ölçüde toplumsal bir üründür.”¹⁴¹ İnsan, insan olmanın olanaklarını topluma borçludur. Durkheim bu hususu şöyle ifade eder:

“Bedenimiz nasıl dışarıdan aldığı gıdalarla besleniyorsa, sahip olduğumuz zihinsel organizma da toplum kaynaklı düşünce, duygu ve deneyimlerle beslenmektedir. [...] Bu açıdan bakıldığında ona nasıl ve ne şekilde bağlı olduğumuz kolayca açıklanabilir. İnsanın toplumdan kopabilmesi için kendinden kopması gerekmektedir.”¹⁴²

Böylece, toplum insanın hem ötesinde hem de içinde bir yerde konumlanır. Birey, insana özgü varlığını sonlandırmadan toplumdan muaf olamaz. Durkheim’a göre bu açıdan medeniyetin daha fazla mutluluk getirip getirmediğinin bir önemi yoktur. Önemli olan, medeniyetin ortaya çıkmasıyla birlikte artık ondan feragat etmenin, insanın kendi varlığından feragat etmesi anlamına geldiğidir. “Bu noktada bir insanın sorabileceği tek soru toplum dışında yaşayıp yaşayamayacağı değil; ancak nasıl bir toplumda yaşamak istediğidir.”¹⁴³

Durkheim’a göre ahlak kişiyi kendi benliğinin kabuğundan çıkmaya zorlar ve toplumun içine çeker. Toplum bireyin kendini besleyebileceği ve geliştirebileceği bir alandır. Kendi başına ve kendisi için yaşadığı alandan çıkıp, başkaları için eyleme geçen, gruba katılan ve oradan beslenen birey çok daha doyurucu ve zengin bir yaşama sahip olacaktır. Bu açıdan ahlakın içerisindeki ikinci unsur, toplumsal yaşama dahil olmayı içeren arzu edilebilirlik olarak ifade etmek de mümkündür. Yükümlülüğün yalnızca emredilmiş olması yeterli değildir. Onun bir ahlaki kural haline gelene kadar istikrarlı bir biçimde gerçekleşmesi için kişiye bir anlamda makul ve iyi gözükmesi gerekir. “O halde ahlak yalnızca zorunlu değil, aynı zamanda arzu edilir ve arzu edilen olmalıdır. Bu arzu edirlilik tüm ahlaki eylemlerin ikincil niteliğidir.”¹⁴⁴ Arzu edirlilik, kendine has özel bir doğaya sahiptir. Cezbedici bir nesneye duyulan arzudan farklıdır. Ahlaki eyleme eşlik eden arzu edilebilirlik, disiplin ve çaba aracılığıyla ortaya çıkar. Kişi, eylemi gerçekleştirirken kendine hakim olma hissi içerisinde olur. Eylemin yalnızca ödev olmasından dolayı, onu yerine getirmekten dolayı duyulan kendine özgü bir haz vardır. Bu haz, ödevin emrine yönelik eyleyen kişiye kendisini aştığını hissettirir.

¹⁴⁰ Durkheim, 2018b: 68.

¹⁴¹ Durkheim, 2004: 74.

¹⁴² Durkheim, 2004: 76.

¹⁴³ Durkheim, 2018b: 70.

¹⁴⁴ Durkheim, 2018b: 59.

“İyi kavramı bu ödev ve yükümlülüğe dahil olduğu anda aynı şekilde onlar da iyi kavramına dahil olurlar.”¹⁴⁵

Ahlakın ikinci unsuru, bireyin ait olduğu toplumsal gruba bağlanmasını içerir. Durkheim’a göre bu, birey için de arzu edilir olandır. *İntihar* eserinde, bireyin topluma bağlanma derecesinin intihar oranlarıyla ters orantılı seyrettiğini ortaya koyar.¹⁴⁶ Ahlak, herhangi bir grup yaşamının hayat bulmasıyla birlikte ortaya çıkar:

“İnsan nasıl değişik gruplara ait olduğu ölçüde insan olduğunun bilincine varabiliyorsa, ahlak konusunda da (aile, meslek kuruluşu, politik dernekler, vatan, insanlık) bağlı olduğumuz çeşitli toplumlarla dayanışma içinde olduğumuz ölçüde de iyi ahlaklı olduğumuz söylenebilir.”¹⁴⁷

Bir gruba dahil olmak, o gruba dahil diğer bireylere de bağlı olmak anlamına gelir. Bizi diğerlerine bağlayan, onların bireysel özlerinde yer alan bir şey değildir. Bireyin topluma karşı hissettikleri, toplumun diğer üyelerine karşı beslediği hislerde kendini gösterir. Kişi topluma bağlandığında o toplumun ideallerine de bağlanır. Toplumun her bir üyesi o ideali bir miktar içinde barındırır. Topluma ve ideallerine olan bağlılık insanları birbirleriyle dayanışma içine sokar.

Ahlaki kuralın emrettiği yükümlülüğe yalnızca emredildiği için uyulur. Bu eylemin sonucuna yönelik bir beklentiye girildiği için değil. Ahlaki kurala bu gücü veren onun bir otorite tarafından buyurulmuş olmasıdır. Bireyin tek başına, kendisinin dışında ve kendisi üzerinde büyük bir baskısı olan böyle bir düzenleyici kurallar ve uygulamalar sistemini yaratamayacağı açıktır:

“Ancak bir toplum bütünsel olarak kendini ifade edecek bir disiplin anlayışı geliştirebilecek bilince sahip olabilir. [...] Birey önceden şematik olarak çizilmiş, daha sonra üzerinde oynayıp, geliştirebileceği ahlak kurallarını üzerinde taşımaz. Bu kurallar birbirlerine bağlı bireyler arasında oluşan ilişkiler sonucunda ortaya çıkabilirler ve zaten bu yüzden kapsadıkları grup ya da grupların yaşamını dışa vururlar.”¹⁴⁸

Ahlak toplumun ürünü olduğu için her toplum kendine özgü bir ahlaka sahiptir. Durkheim bu önermeyi *Toplumsal İşbölümü*’nde ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar. Yapısal özelliklerine göre ortaya koyduğu iki farklı toplum tipi olan parçalı ve örgütlü toplumlar, kendilerine uygun ahlaki bağları inşa ederler. Bu bakımdan parçalı toplumlarda mekanik dayanışma, örgütlü toplumlarda organik dayanışma görülür.¹⁴⁹ Durkheim, bir toplumun yapısal özellikleri ile o toplumun ahlakı arasındaki ilişkiyi şu sözlerle ifade eder:

“Oysa tarihin hiçbir kuşkuyla yer bırakmadan ortaya koymuş olduğu bir olgu varsa o da her topluma özgü ahlak anlayışının bu ahlak kurallarına uyan toplumun yapısıyla doğrudan ilişkili olduğudur. İlişki öylesine

¹⁴⁵ Durkheim, 2018b: 60.

¹⁴⁶ Bkz: 2.2.3.1. Bencil İntihar

¹⁴⁷ Durkheim, 2004: 83.

¹⁴⁸ Durkheim, 2004: 87.

¹⁴⁹ Bkz: 2.1. Toplumsal Dayanışma ve Onun Dış Göstergesi Olarak Hukuk

yakındır ki, anormal ve patolojik durumları bir kenara bırakmak koşuluyla, belli bir topluma ait ahlak anlayışının özelliklerine bakarak bu toplumun doğasını belirleyebilmek onu oluşturan parçaların nasıl bir araya geldiklerini söyleyebilmek mümkündür. [...] [H]er toplum tipi kendine özgü bir ahlak anlayışına sahiptir, tıpkı her biyolojik tipin kendine özgü, onu ayakta tutacak bir sinir sistemine sahip olması gibi. Öyleyse ahlakı toplum üretir ve toplumsal yapı bu ahlakı kusursuz bir şekilde yansıtır. Kendimize karşı yerine getirmemiz gereken görevlerin neler olduğunu bile bize toplum söyler.”¹⁵⁰

Ahlak kurallarını üreten toplum, aynı zamanda onun arkasındaki otoritedir. “Ahlaki otorite, bizim kendi gücümüzün üstünde bir manevi güce dayanak oluşturduğunu düşündüğümüz gerçek ya da ideal bir varoluşa atfettiğimiz nitelik”¹⁵¹ olarak karşımıza çıkar. Saygı dayatmak tüm ahlaki otoritelerin bir niteliğidir, bu saygı sebebiyle otoritenin buyruklarına uygun bir yaşam süreriz. Toplum, buyrukları dayatmak için gereken otoriteye sahiptir. Her ahlaki kural kimi toplumsal unsurların ürünüdür. Her toplum kendi örgütlenmesinin bir işlevi olarak bir ahlaki sisteme sahiptir. Ahlaki sistem toplumun yapısına bağlıdır ve onunla birlikte değişir ve çeşitlenir. Her toplumun tasavvur ettiği bir ideal insan tipi vardır ve bu tip toplumun kendisinin bir suretidir. “Tüm toplular tarafından üyeleri gerçekleştirsin diye talep edilen bu ideal tip, tüm toplumsal sistemin temel taşıdır ve topluma kendi birliğini verir.”¹⁵² Ahlak toplumsal bir şey olduğundan bireye bir tür ideal olarak gözükür. İçerisinde yaşadığı medeniyetin üreticisi ve koruyucusu olarak toplum, bireysel bilincin üzerinde bir yeredir. Ahlakın iki unsuru onun kökeninde yer alan toplumun iki ayrı görünümüdür. Durkheim bu hususu şöyle ifade eder:

“Disiplin: Bize hükmeden, emirler veren, yasalarını sunan toplumdan başka ne olabilir ki? Gruba bağlılık adlı ikinci unsurdaki da karşımıza bu kez iyi ve arzulanan, bizi kendine çeken bir amaç, gerçekleştirilmesi gereken bir ideal olarak toplumu çıkartmıyor mu? Burada da toplum bizi sarıp sarmalayan, sınırlarını dayatan, ayak diremelerimize karşı çıkan ve karşısında bir tür dini saygıyla eğildiğimiz bir şeye benzemiyor mu? [...] Bunlar sahip olduğumuz entelektüel ve ahlaki tözün temel kaynağı olup, iradelerimiz bir minnet ve sevgi atılımıyla onlara doğru meylenmektedir. Birinde toplum kıskanılan ve korkulan bir Tanrıya, koyduğu kuralların çiğnenmesine müsaade etmeyen sert bir yasa koyucuya benzerken; diğerinde yardımsever, kendimizi onun uğruna seve seve feda edebileceğimiz bir ilahi güce benzemektedir. Toplumun bu ikili görünüm ve işleve sahip olmasını sağlayan şeyse bireylerden üstün bir varlık olmasıdır. Zira toplum bizden üstün olduğu için bize hükmeden, otorite sahibi bir amir gibidir.”¹⁵³

Sonuç olarak, disiplin ve toplumsal gruplara bağlılık ahlaki gerçekliğin iki yüzüdür. Ahlak “bir yanda emredici ve bizden tam itaat bekleyen yasa gibi bir şey; diğer yanda insani duyarlılığın kendiliğinden ulaşmaya çalışacağı kusursuz bir ideal”¹⁵⁴ olarak karşımıza çıkar.

¹⁵⁰ Durkheim, 2004: 88.

¹⁵¹ Durkheim, 2018b: 71.

¹⁵² Durkheim, 2018b: 72.

¹⁵³ Durkheim, 2004: 92.

¹⁵⁴ Durkheim, 2004: 96.

Ahlaki olgular birbirinden ayrılamayacak bu iki niteliği aynı anda ortaya koyarlar. “Hiçbir eylem yalnızca ödevin sonucu olarak gerçekleştirilmez; eylemin bazı yönlerden iyi olarak görünmesi her zaman gereklidir. Ayrıca her eylem belli bir çaba gerektirdiğinden, hiçbir eylem salt arzu edilir de değildir.”¹⁵⁵ Bir ahlaki otorite olarak toplumun, bir yandan bireyin üzerinde diğer yandan ona içkin oluşu bu birlikteliği açıklar. Durkheim’a göre “iyi” ve “görev” arasındaki ilişki ahlak kuramcıları tarafından genellikle yanlış yorumlanır. İkisini bir arada tutan özelliğin ne olduğu anlaşılamadığından bu kavramlar birbirinden çıkarsanmaya çalışılmıştır. Oysa bunlar aynı gerçekliğin iki farklı yüzüdür.¹⁵⁶

1.2.1.3.İrade Özerkliği

Durkheim’a göre ahlakın son unsuru modern toplumların yapısal özellikleriyle doğrudan alakalıdır. İşbölümü ilerleyip bireysel roller ön plana çıktıkça, toplumlar genişleyip esnek bir hal aldıkça ve ortak bilinç gerileyerek bireysel farklılıklara açık kapı bırakan bir duruma geldikçe ahlak da değişecektir. Durkheim’a göre bu değişime paralel olarak ortaya çıkan son bir ahlaki unsur daha vardır: İrade özerkliği. Ahlakın üçüncü unsuru olan irade özerkliği, ahlaki süreçlere bilinçli katılımı ifade eder. Ahlaki süreçlere bilinçli olarak katılmak, insanın, kuralın emrini yerine getirirken bunu neden yaptığını bilerek hareket etmesi demektir. Bu bakımdan irade özerkliğini mümkün kılan şey, ahlakın bilimsel olarak incelenmesidir. Çünkü insan, ahlakın ne olduğunu anlamazsa onun kendisinden istediklerini de anlayamaz. Bundan dolayı, ahlakın son unsuruna ilişkin açıklamalar, esas itibarıyla “niçin ahlakı bilimsel olarak incelemek gerekir?” sorusunun cevabını da içerir.

Ahlak her ne kadar bir arzu edilirliliği içerse de bireye kendisini dayatan ve onun dışında bulunan bir kurallar sistemidir. Bu açıdan kişi gerçekten de ahlaki kurala riayet ettiğinde kendi iradesinin ürünü olmayan bir yasaya uymuş olur. Ahlak kişisel bir şey değildir. Her ne kadar birey, ahlakı meydana getiren toplumun bir parçası olmak bakımından, bir oranda bu ahlak üzerinde etkiye sahip olsa da ahlakın üretimi ve değişimi nesillere yayılan bir olay olduğundan, tek bir kişinin katkısı oldukça küçüktür ve anonim niteliktedir. Her birey bu ahlakı yaratan sürece katılan milyonlarca kişiden yalnızca biridir. “İşte bu yüzden ahlak kurallarının kolektif bir çabanın ürünü olduğunu ve bireyin de bu kuralları koymaktan çok uymak zorunda olduğunu bilmek durumundayız.”¹⁵⁷ Bireyin buradaki durumu daha çok pasif niteliktedir. Fakat bu bireyin bu pasif konumu, gelişmiş bir işbölümünün bulunduğu ve bireysel farklılıkların ön

¹⁵⁵ Durkheim, 2018b: 60.

¹⁵⁶ Durkheim, 2004: 97.

¹⁵⁷ Durkheim, 2004: 104.

plana çıktığı modern toplumun ahlak bilinciyle çelişir niteliktedir.¹⁵⁸ Durkheim bu toplumlarda ortaya çıkan ahlak bilincini şöyle ifade eder:

“Gerçekten de sahip olduğumuz ahlakın temel aksiyomlarından biri hatta en önemlisinin, insanın var olan en kutsal canlı olduğu ve sadece bu nedenle bile olsa müminlerin tanrılarına gösterdikleri cinsten bir saygıyı hak etmiş olduğudur. [...] Bu ilke nedeniyle iç dünyamıza karşı gerçekleştirilmeye çalışılan her türlü müdahaleyi ahlaksızca buluyoruz. Çünkü bunu kişisel özerkliğimize karşı bir tür tecavüz gibi algılıyoruz. Günümüzde artık hemen herkes, en azından kuramsal bir düzeyde, belli bir ahlaki otorite adına olsa bile herhangi bir düşünce biçiminin hiç kimseye zorla dayatılmaması gerektiği düşüncesini kabul etmektedir. Bu hem mantıksal hem de ahlaki bir kuraldır çünkü aklımıza yatmayan bir şeyi gerçek gibi algılamamız mümkün değildir. Uygulama açısından da bu böyledir. Eğer düşüncenin amacı ve nedeni eyleme rehberlik etmekse, eylemin köleleştiği bir yerde düşüncenin özgür olup olmasının bir önemi yoktur.”¹⁵⁹

Ahlak kendisini dışarıdan dayatan bir kurallar sistemidir; fakat modern toplumun yapısal koşulları itibarıyla ancak özgürce gerçekleştirilen bir eylem ahlaki nitelikte olabilir. Eğer ahlak bireyin üzerinde olan, ona müdahalesi mümkün olmayan toplumsal varlığın ürünüyse, birey zorunlu olarak ahlaka maruz kalır ve onu sorgulayamadığı pasif bir pozisyonda kendini bulur. Durkheim burada bilimin yöntemlerine döner. Ahlakın bilimsel olarak incelenmesi, ahlaki gerçekliği anlama ve dolayısıyla değiştirme ve yönetme imkânını verir. Durkheim bu durumu doğa bilimlerindeki ilerlemeleri örnek göstererek açıklar. Doğa insanlar tarafından oluşturulmamıştır. İnsan, onun gerçeklerine bilim aracılığıyla ulaşmıştır ve bu gerçekleri ortaya çıkarmasıyla birlikte doğanın şartlarına uyum sağlama süreci bilinç kazanmıştır. Durkheim’a göre “bu türden bir boyun eğme edilgin bir davranış değildir.”¹⁶⁰ Bilim aracılığıyla koşullarını, nedenlerini ve işlevlerini anladığımız doğa düzenine bilinçli bir şekilde dahil olabiliriz. Bilim aracılığıyla, ilgili koşulların normal biçimleri tespit edilebilir. Bilim, “yanlışlıkları düzeltmemizi sağlayabilir çünkü olağan koşullarda bu doğanın neye benzediğini anlatıp, aynı zamanda bu anormal sapmaların nedenlerini belirlememize yardımcı olabilir.”¹⁶¹ *Şeyleri* yönetmenin tek yolu onları anlamaktır ve bu ancak bilimin yöntemleriyle mümkün olur.

Ahlaki gerçeklik bakımından da olan budur. Nasıl birey doğanın düzeninin belirleyicisi olamıyorsa, ahlaki gerçeklik de onun bilinç düzeyinin ötesinde şekillenir. Tek başına buraya etki etmesi, değiştirmesi söz konusu değildir. Nasıl ki bireyin doğaya bakıp gözlemlediği bir şey karşısında -örneğin ısı, ışık, renk vs. gibi- kendi düşüncesini dile getirmesi bu şeyin gerçekliğini açıklamıyorsa; ahlak ve toplum hakkında dile getirdiği bir düşünce de ne ahlaki ne

¹⁵⁸ Durkheim, 2004: 104.

¹⁵⁹ Durkheim, 2004: 104.

¹⁶⁰ Durkheim, 2004: 110.

¹⁶¹ Durkheim, 2004: 110.

toplumu açıklayamaz. “[B]irey, bir birey olarak bu yaratmadığı ve yaratım sürecine bilinçli olarak katılmadığı düzeni bilim aracılığıyla açıklayabilir.”¹⁶² Bu alanı anlamak için ahlaki kanının bilimine ihtiyaç duyarız. Dinamikleri anlaşılamayan ahlaki kanı kendini bir mistisizmle sunar. Fakat Durkheim’a göre bilim, ahlaki yaratan ilişkiler ağını açık seçik ortaya koyacak ve bu alanı aydınlığa çıkaracaktır:

“[T]üm ilişkilerine tanık olacağımız bir irade dışsal bir şey olmaktan çıkarak, içselleşecektir. Bu durumda biz onun hangi ölçüde şeylerin doğası yani toplumun içinde yer alabildiğini bilebilecek ve olması gerektiği gibi olup olmadığını görebileceğiz. Bir kez onun neye benzemesi konusunda anlaştığımız zaman da kendiliğimizden ona uyabiliriz. İfade ettiği gerçekliğin doğal yapısının zorunlu kıldığından farklı bir şeye benzemesini istemek, özgürlük bahanesi gerisine gizlenerek saçmalamaktan başka bir şey olmayacaktır. [...] [H]angi nedenlerden kaynaklandığını bilme, yerine getirdiği işlevlerden haberdar olma koşuluyla bu talimatlara gönül rahatlığıyla, bilinçli bir şekilde boyun eğebiliriz. Bu türden bilinçli bir konformizmde çelişki yoktur. [...] Ahlaki olgular biliminin ahlak kurallarının neden buyurucu bir özelliğe sahip olması gerektiğini açıklaması onların buyuruculuklarında herhangi bir değişikliğe yol açamaz. Bize verilecek emirler bizim açımızdan yararlı sonuçlara yol açacaksa bu durumda onlara uymamanın bir mantığı olabilir mi? Dışsal güçlerin bizi sınırlandırılmasını bizim doğamıza uygun bir çözüm olduğunu kabul ettiğimiz takdirde, ardından bu doğal ve iyiliğimizi isteyen gerçek sınırlandırmalara bilinçli olarak uyabiliriz. Bu buyrukların nedenini ve yol açtığı sonuçları önceden bilmek ve kendi rızamızla kabul etmek bizi aşağılanma ve köleleşme konumundan kurtarmaktadır.”¹⁶³

Durkheim’a göre insanın kişiliği toplumun bir ürünüdür: “Her bir insan belli sayıdaki dış gücün gelip kendisinde kesiştiği bir nokta gibidir.”¹⁶⁴ İnsan bilim aracılığıyla kendi varlığını şekillendiren şeylerin etkisini anlayabilir. Bu açıdan insanın, birtakım dış güçler tarafından sürüklenen edilgen bir varlık olmasının önüne geçen şey aklıdır. Bilincinin ötesinde bir oluşum olan toplum ve ondan kaynaklanan her şey birey tarafından hazır bulunur. Ahlak da böyledir. İnsanın ahlaki gerçekliği kendisinin ürettiğini ve onu istediği gibi değiştirebileceğini düşünmesi; tıpkı bir emriyle güneşin dönmesini, yağmurun yağmasını durdurabileceğini düşünen ilkel insanın durumundan farklı değildir. “Maddi dünyayı nasıl fethettiyssek, ahlaki şeylerin bilimini yaratarak ahlaki dünyayı da aynı şekilde fethedebiliriz.”¹⁶⁵

Sonuç olarak, üçüncü ahlaki unsur ahlaki süreçlere bilinçli katılımı ifade eden irade özerkliğidir. Birey neden kurala riayet etmesi, neden sosyal gruplara bağlı olması gerektiğini anlayarak hareket etmelidir. İnsanın ahlakın güçleri karşısında özerk olabilmesini sağlayan yegâne şey bu bilinçtir. Kişi yükümlülükleri onları anladığı için uyar. Modern laik ahlakın ayırıcı özelliği budur. Zira dini bir ahlak anlayışı mantıksal olarak böyle bir sorgulamayı

¹⁶² Durkheim, 2004: 111.

¹⁶³ Durkheim, 2004: 111-112.

¹⁶⁴ Durkheim, 2004: 113.

¹⁶⁵ Durkheim, 2004: 113.

kaldırmayacaktır. Fakat çağdaş toplumlar açısından durum farklıdır. “Ahlaki kanının bilimi bizi onu yargılayacak araçlarla ve onu düzeltme ihtiyacıyla donatır.”¹⁶⁶

1.2.2.Normal ve Patolojik Ayrımı

Durkheim’a göre bilim, yalnızca olguların ne olduklarını, hangi tarihsel süreçler sonucunda ortaya çıktıklarını ve işlevlerini açıklamakla kalmaz; hangi amaçların izlenmesi gerektiğini de söyleyebilir. Bu açıdan bilimin doğru-yanlış, iyi-kötü hakkında söyleyecek hiçbir şeyi olmadığına, onun yalnızca amaçlara ulaşmak noktasında bir araç olabileceğine ilişkin görüşe katılmaz.¹⁶⁷ Bu anlayış bilimi sağlayabileceği pratik faydadan ve kendi varlık nedeninden mahrum bırakmak anlamına gelir. Durkheim’a göre bilim yalnızca araçları değil, amaçları belirlemek noktasında da yol gösterici olabilir:

“Fakat her araç aynı zamanda amaçtır bir yönüyle; zira bir aracı kullanabilmek için, tıpkı gerçekleşmesine hizmet ettiği amaç gibi, onu istemek gerekir. Belli bir amaca götüren birçok yol vardır her zaman; o halde, bu yolların içinden birini seçmek gerekir. Fakat eğer bilim en iyi amacı seçmek için bize yardımcı olmuyorsa, o amaca ulaşmanın en iyi yolunun hangisi olduğunu bize nasıl öğretebilir? En ekonomik şeylerin yerine en hızlıyı, en kolay şeyin yerine en güvenilir olanı ya da bunun tersini tercih etmemizi neden önerir? Üstün amaçlarımızı belirlemek için bize kılavuzluk edemiyorsa, o halde, “araç” olarak adlandırılan ikincil ve alt düzeydeki amaçları söz konusu olduğunda, bilim aynı derecede güçsüzdür.”¹⁶⁸

Durkheim, araçlar ve amaçlar ikiliğini hastalık ve sağlığı birbirinden ayıran ölçütlere göre çözer. Sağlık ve esenlik bireyler için olduğu kadar toplumlar için de arzu edilen bir durumdur. Buna karşılık hastalık, kaçınılması ve ortaya çıktığında tedavi edilmesi gereken bir durumdur. Bilimin yöntemlerine bağlı kalınarak, toplumsal düzeyde bu iki durumu birbirinden ayıracak nesnel ölçütler bulunabilir. Bu açıdan bilim, normal ve patolojik olanı birbirinden ayırmaya olanak sağlayacak araçlara sahiptir.¹⁶⁹ Tüm toplumsal olgular normal ve patolojik olmak üzere iki ayrı biçimde karşımıza çıkarlar. Durkheim normal ve patolojik olanın, her toplumsal olgu bakımından belirlenmesinin oldukça zor bir sorun olduğunun farkındadır. Bu açıdan Durkheim normal ile patolojik olanın inşasını yapmaya çalışmaz ya da normal ve patolojik olanın yaşamsal güçlerle ilişkisini ilk bakışta belirlediğini iddia etmez. Yalnızca normal ile patolojik olanı birbirinden ayırmaya olanak veren dolaysız dışsal bir gösterge arayışındadır.¹⁷⁰

Normallik, söz konusu durumun toplumsal olgunun ortaya çıktığı belirli bir zaman ve yerdeki yaygınlığına göre belirlenir. Normal, bireylerin hepsinde olmasa da çoğunda görülen,

¹⁶⁶ Durkheim, 2018b: 75.

¹⁶⁷ Durkheim, 2019c: 74.

¹⁶⁸ Durkheim, 2019c: 74.

¹⁶⁹ Durkheim, 2019c: 74-75.

¹⁷⁰ Durkheim, 2019c: 80.

her durumda tamamen aynı şekilde ortaya çıkmamakla birlikte, varyasyonların birbirine yakın koşullarda seyrettiği biçimdir. Genelliği tespit etmek normallığe dair belirleme yapmanın ilk adımındır. Herhangi bir sosyal olgu -bir uygulama, bir kurum, yasa yahut ahlaki kural- kendi başına ve kendi içinde iyi ya da kötü değildir. Her bir toplumsal olgunun, ait olduğu sosyal tip bakımından kendine özgü bir sağlık ölçütü vardır. Normallik ya da patoloji, sosyal bir türde ve yalnızca onun belli bir evresi için söz konusudur. Durkheim normal ve patolojik olanı ayırmayı, pratikte yaratacağı aydınlanmadan dolayı önemser:

“Normal duruma ilişkin bilimsel önermeler, nedenleriyle birlikte açıklandığı zaman doğrudan doğruya özel durumlara da uygulanabilir; o zaman, söz konusu önermeleri uygularken onlara hangi durumlarda ve hangi yönde müdahale etmek gerektiğini daha iyi biliriz.”¹⁷¹

Bir araya geldiğinde bir olgunun normal olmasını sağlayan koşullar, aynı zamanda olgunun sürdürülebilir olmasını sağladıkları için genelleşebilirler. Yani “bir olgunun normallığı, ait olduğu türün varlık koşullarına bağlı olmasıyla” açıklanır: “koşulların mekanik düzeyde zorunlu bir sonucu olarak ya da organizmanın uyum sağlamasına olanak veren bir araç olarak.”¹⁷² Normallığın ilgili türün toplumsal koşullarıyla ilişkisini ortaya koymak özellikle değişim sürecindeki toplumsal olgular bakımından önemlidir:

“Şimdiki zaman diliminden itibaren vücut bulan ve olaylar içinde kendini gösteren tek normal tip geçmiş zaman dilimindeki tiptir; bununla birlikte, söz konusu tip yeni varlık koşullarıyla ilişki içinde değildir artık. Böylelikle belli bir olgu, var olan durumun gereklerine artık cevap vermemekle birlikte, bütün türün kapsamı içinde varlığını sürdürebilir. O halde, söz konusu olgu normallığın yalnızca görüntüsüne sahiptir artık; onun sergilediği genellik sahte bir görüntüden ibarettir; zira, kendini yalnızca alışkanlığın gücüyle sürdürdüğü için, gözlemlenen olgunun kolektif varlığın genel koşullarına sıkı sıkıya bağlı olduğunu gösteren bir işaret olmaktan çıkmıştır.”¹⁷³

Bu yüzden bir durumun genel olduğunun belirlenmesini takiben, geçmişte bu durumu belirleyen koşulların neler olduğu araştırılmalı ve bu koşulların halen mevcut olup olmadıklarına yahut değişip değişmediklerine bakılmalıdır. İlk aşamada olgunun normal olduğu tespit edilse de ikinci aşamada patolojik bir durum içerisinde olduğu ortaya çıkabilir. Durkheim bu hususu *Toplumsal İşbölümü*’nde ortaya koyduğu teze referansla açıklar:

“Avrupa’daki toplumların mevcut ekonomik durumunun, onun temel niteliğini oluşturan organizasyonun yokluğunda, normal olup olmadığını bilmek için, geçmişte bunu yaratan şeyin ne olduğunu araştırmaya çalışırız. Eğer oradaki koşullar bizim toplumlarımızın halihazırda içinde bulunduğu koşullarla aynı ise, bu demektir ki söz konusu durum, neden olduğu itirazlara rağmen normaldir. Fakat bunun tersine, eğer söz konusu durum başka bir yerde parçalı diye nitelendirdiğimiz ve eskiden toplumların ana çatısını oluştururken zamanla giderek yok olan eski toplumsal yapıya bağlı ise, o halde bunun, ne denli evrensel

¹⁷¹ Durkheim, 2019c: 85.

¹⁷² Durkheim, 2019c: 84.

¹⁷³ Durkheim, 2019c: 85.

olursa olsun, günümüzde anormal bir durum oluşturduğu sonucuna varmamız gerekir. Bu türden tartışmalı sorunların hepsi, bu yöntemle çözümlmelidir; sözgelimi dinsel inançların zayıflamasının veya devletin gücünün artmasının normal olgular olup olmadığını bilme sorunu.”¹⁷⁴

Sonuç olarak Durkheim normalliğin tespitine ilişkin üç kural belirler: İlk olarak; bir toplumsal olgu, belirli bir sosyal tip için ve onun gelişiminin belli bir evresi bakımından normaldir. İkinci olarak; bu yöntemle elde edilen sonucu doğrulamak için söz konusu genelliğin, ilgili toplumun koşullarıyla ilişkisine bakılması gerekir. Son kural ise ikinci kural bakımından konmuştur. Şöyle ki; eğer bir toplumsal olgu henüz evrimini tamamlamamışsa, başka bir deyişe bir geçiş aşamasındaysa, bu doğrulamanın yapılması zorunludur.¹⁷⁵

Durkheim suç olgusu üzerinden hem yöntemini ve hem de yöntemsiz bir şekilde el yordamıyla patolojik olana dair belirlemeler yapmanın sakıncalarını ortaya koyar.¹⁷⁶ Suç bütün toplumlarda görülen bir durumdur. Suç sayılan eylemler değişse de, suçun olmadığı bir toplum yoktur. Her zaman ve her yerde cezalandırma şeklinde bir baskıyı üzerine çeken eylemler söz konusudur. Toplamlar geliştikçe ve benzerliğe dayalı parçalı toplum yapısı geride bırakıldıkça suç sayılan eylemlerin sayısında azalma görülür. Fakat suç olgusunun kendisi niteliğinden bir şey kaybetmemiştir. Buna karşılık, işlenen suç sayılarını izlememize olanak veren istatistiksel olanakların kullanımıyla birlikte yıllar içinde suçluluk oranlarının gittikçe arttığı gözlenmektedir. Görüldüğü gibi olgu toplumsal yaşamın koşullarıyla bağıllık içindedir. Suçun varlığı normaldir. Pek tabi, suç da diğer olgular gibi patolojik biçimler sergileyebilir. Örneğin suç oranının nüfusa oranla aşırı bir düzeye ulaşması patolojik bir görünümüdür. Fakat bu suçun varlığının normal olduğu gerçeğini değiştirmez.¹⁷⁷

Durkheim suçun toplumsal varlığıyla bireydeki varlığını birbirinden ayırır.¹⁷⁸ Zira her şeyden önce onun tanımladığı normallik kavramı bir bireysel normalliğe işaret etmez. Suçtan bağıllık bir toplumun varlığı mümkün olmadığı için suç normaldir. Fakat bu suç işleyen bireyin psikolojik ve biyolojik açıdan normal olduğu anlamına gelmez. Suçun bu kaçınılmaz varlığı, onu sağlıklı toplumların bir ögesi haline getirir. Zira suçun bulunmadığı bir toplum demek, toplumun ahlaki bilincinin bütün bireylerin bilinçlerine hakim olacak kadar güçlü olması

¹⁷⁴ Durkheim, 2019c: 86. Toplamların benzerliğe dayalı mekanik dayanışmadan, işbölümüne dayalı organik dayanışmaya doğru gerçekleşen evrimleri göz önünde bulundurduğunda; ortaya çıkan yeni toplumsal yapı ve bu yapının sağladığı toplumsal koşullar bağlamında dinsel inançların zayıflaması normal bir gelişmedir. Bkz: 2.1. Toplumsal Dayanışma ve Onun Dış Göstergesi Olarak Hukuk. Benzer şekilde, Durkheim’ın ortaya koyduğu modern devlet tasarımı ve organik dayanışmanın toplumsal koşulları göz önünde bulundurduğunda, artan bireycilik ve özgürleşmeye rağmen devletin etki alanının da genişlemesi normal bir gelişmedir. Bkz: 3.2.2. Devlet-Birey İlişkisi

¹⁷⁵ Durkheim, 2019c: 89.

¹⁷⁶ Durkheim, 2019c: 90.

¹⁷⁷ Durkheim, 2019c: 91.

¹⁷⁸ Durkheim, 2019c: 91.

anlamına gelirdi. Oysa ortak bilincin en güçlü olduğu benzerliğe dayalı toplumlarda dahi, bireysel bilinç düzeyinde bir çeşitlilik söz konusudur. Bireylerin az ya da çok kolektif tipten farklılaşmadığı bir toplum söz konusu olmadığına göre, her zaman toplum içerisinde suça eğilimli insan olması kaçınılmazdır.¹⁷⁹ “O halde, suç kavramının varlığı zorunludur; her türlü toplumsal yaşamın temel koşullarına bağlıdır; fakat yine bu nedenden dolayı yararlı bir şeydir; zira bağlı olduğu bu koşullar da ahlakın ve hukukun normal evrimi açısından kaçınılmazdır.”¹⁸⁰

Durkheim’a göre suçun yokluğu ve ahlaki bilincin tüm suçu boğacak kadar kuvvetli olması, bu bilinci değişmez bir hale getirirdi. Ahlaki bilincin evrimleşebilmesi için bireysel özgünlüklerin ortaya çıkması şarttır. Suçun kolektif duyguların evrimi için hazırladığı esnekliğin yanında çok daha doğrudan bir faydası vardır. Kimi zaman kolektif duyguların alacağı yeni biçimi bizzat suçun kendisi belirler. Örneğin Sokrates’in mahkûm edilmesine sebep olan davranışı, yani özgür düşünce Atina hukuku bakımından suç teşkil ediyordu. Fakat bu suç yeni bir ahlakın doğuşunu hazırlamıştır. “[E]ğer düşünce özgürlüğünü yasaklayan kurallar ortadan kalkmadan önce birileri tarafından çiğnenmemiş olsaydı, bugün sahip olduğumuz düşünce özgürlüğü hiçbir zaman gerçekleşemezdi.”¹⁸¹

Görüldüğü üzere Durkheim normalliğin, bir nesnel ölçüt olan genellik yoluyla saptanması gerektiğini söyler. Normallik nesnenin kendisinde verilidir, ona dışardan atfettiğimiz ya da atfetmeyi reddettiğimiz nitelikler normalliğin bir parçası değildir. Eğer öyle olsaydı burada bağlayıcı bir durum olmazdı. Genellik normalliğin ölçütü olmalıdır. Bu sayede şeyleri bilimsel olarak inceleyebilir, normal olanı ayırabilir, araştırabilir ve karşıtıyla kıyaslayabiliriz. Böyle bir yöntem eylemden düşünceye giden yolu çok daha açık bir hale getirir. Eğer arzulanan şey sağlık-normallik ise, ortada ulaşılamaz bir merteye yok demektir. Zira buraya ulaşmak için gerekli olan çabanın sınırları belirlidir. “Artık söz konusu olan, ilerlediğimiz ölçüde bizden kaçan bir hedefi umutsuz bir halde izlemek değil, sabırlı bir şekilde normal durumu korumaya, bozulduğu zaman onu yeniden düzeltmeye ve değiştiği zaman bunun koşullarını bulmaya çalışmaktır.”¹⁸²

¹⁷⁹ Durkheim, 2019c: 93-94.

¹⁸⁰ Durkheim, 2019c: 94.

¹⁸¹ Durkheim, 2019c: 95.

¹⁸² Durkheim, 2019c: 99.

İKİNCİ BÖLÜM

DURKHEIM'IN HUKUK HAKKINDA SOSYOLOJİK ANALİZİ

2.1. Toplumsal Dayanışma ve Onun Dış Göstergesi Olarak Hukuk

Durkheim'a göre farklı toplum tipleri sahip oldukları farklı dayanışma türleriyle karakterize olur. Bir toplumun dayanışma türünün farklı olması, o toplumu bir arada tutan ahlaki bağların farklı olması anlamına gelir. Durkheim'ın *Toplumsal İşbölümü*'ndeki iddiası şöyle özetlenebilir: Geleneksel toplumlardan modern toplumlara geçişi karakterize eden özellik işbölümündeki genişlemedir. Fakat modern toplumlar artan işbölümü ve bireyselleşmeye rağmen bir çözülme eğiliminde değildir; bu toplumların da kendilerine has bir dayanışmaları vardır.¹⁸³ İşbölümündeki artış, ahlaki bağların doğasına etki eder ve onları dönüştürür. Durkheim bu ilişkiyi ortaya koymak için farklı zaman ve yerlerde ortaya çıkan toplum tiplerini inceler ve bu toplumların sahip olduğu ahlaki bağların doğasını analiz eder. Bu açıdan Durkheim'a göre toplumsal yaşamın iki ana kaynağı vardır: bilinçlerde benzerlik ve toplumsal işbölümü. Birincisinde birey toplum içerisinde erirken, diğerinde kendisini ötekilerden ayıracak bir karaktere ve etkinlik alanına sahip olur. Bu farklılaşma bireyi gittikçe topluma bağımlı hale getirir. İşbölümünün en üst düzeyde gerçekleştiği toplumlarda dahi bireyler üst üste yığılı atomlar gibi düşünülemez. Aralarındaki bağ dışsal ve geçici değildir. İşlevsel farklılıklara dayanan ekonomik ilişkilerin ötesinde, kuvvetli bağlarla bağlanmışlardır.¹⁸⁴

Bireylerin yerine getirdikleri işlevler onları birbirine ve içerisinde yaşadıkları topluma bağımlı kılar. Günlük işler dahi uzmanlık alanına dönüşür. Bu ilişki ağı içerisinde her bir işlevi gerçekleştiren kişi diğerlerine ihtiyaç duyar. Aralarındaki bağ bir anlık olmaktan ziyade sürekli ve bu karşılıklı ihtiyacın yarattığı tamamlama durumundan doğar. Durkheim'a göre bu yüzden, kişiler yerine getirdikleri işlevin doğasından kaynaklı olarak sürekli bir ödev altına girerler.¹⁸⁵ Bu açıdan Durkheim'a göre işbölümü, organik dayanışmalı toplumlarda büyük bir ahlaki işleve sahiptir: "İşbölümünün en belirgin etkisi, bölünmeye uğrayan işlevlerin verimliliğini artırması olmayıp, onları dayanışma içine sokmasıdır."¹⁸⁶ İşbölümünün insanlar arasında yarattığı dayanışma hissi, onun toplumları biçimlendiren yönüdür. Dayanışma birbirini tamamlayan ve birbirini gerektiren bir farktan doğar. İşbölümü bu birbirine ihtiyaç duyan farklılıkları bir araya getirir ve kendine özgü bir toplumsal ve ahlaki düzen kurar.¹⁸⁷

¹⁸³ Durkheim, 2018a: 61.

¹⁸⁴ Durkheim, 2018a: 268.

¹⁸⁵ Durkheim, 2018a: 268.

¹⁸⁶ Durkheim, 2018a: 87.

¹⁸⁷ Durkheim, 2018a: 89.

Durkheim’a göre toplumların evrimini izlemek, onların ahlaki dönüşümünü izlemektir. Fakat ahlaki olguların gözlem altına alınması, özel bir karşılaştırma konusu yapılması mümkün değildir. Bu sebeple, toplumların ahlaki bağlarını gözlemleyebilmek için onu simgeleyen, dışsal bir olguya bakabiliriz ve bu dışsal olgu aracılığıyla içsel olgunun değişimini gözlemleyebiliriz. Bu dışsal simge ise hukuktur: “Gerçekten de toplumsal dayanışma, maddi nitelikte olmamasına karşın, bulunduğu yerde soyut bir güç olarak kalmaz, birtakım etkilerle varlığını duyurur.”¹⁸⁸ Toplumsal yaşam, var olduğu her yerde belli bir biçim almaya ve örgütlenmeye koyulur. Bu biçim farklılık gösterebilir fakat nihayetinde kendisine uyan bir hukuk meydana getirir. İnsanlar arasındaki karşılaşmaların sıklığı ve ilişkilerin karmaşıklığı bu hukuk kurallarının sayısını ve düzenleme alanlarını da değiştirir. Fakat yapısı veya sistematigi nasıl olursa olsun hukuk, toplumsal örgütlenmenin durağan ve belirli olan yanını oluşturur. Bu sebeple, toplumsal dayanışmadaki bütün temel değişiklikler hukuka da yansır.¹⁸⁹

Hukuk toplumsal dayanışmanın başlıca biçimlerini ortaya koyduğuna göre hukukun değişik türleri, birbirinden farklı dayanışma türlerine işaret eder. Bu sebeple Durkheim hukuk kurallarıyla birlikte değişen, onun iç yapısını yansıtan ve hukuk için temel önemde bulunun bir özellik arayışına girer. Bu özellik yaptırım olgusudur. Durkheim hukuk kuralını “yaptırıma bağlanmış bir davranış kuralı” olarak tanımlar.¹⁹⁰ Yaptırım edimin bir sonucu olarak ortaya çıkar fakat bu edimin kendiliğinden sonucu değildir. Örneğin hırsızlığın yaptırıma bağlanması, edimin doğasının suç teşkil etmesinden kaynaklanmaz. Mülkiyet hakkına yönelik korumacı tutum ona yönelen istem dışı eylemlerin baskıyla karşılanmasına sebep olur. Bu yüzden hırsızlık edimi suç olarak tanımlanır ve yaptırıma bağlanır. “Yaptırım, tümüyle, bu edimin ona izin veren ya da yasaklayan bir kuralla desteklediği ilişkiye bağlıdır. İşte hukukun ve ahlakın tüm kurallarının yaptırımla tanımlanmasının nedeni budur.”¹⁹¹ Yaptırımlar, “kurallara verilen öneme, onların kamu vicdanında tuttuğu yere ve toplumda oynadıkları role bağlı olarak”¹⁹² değişirler. Farklı yaptırım türleri, farklı hukuk kategorilerine; farklı hukuk kategorileri ise farklı dayanışma tiplerine işaret eder.

Bilinçlerde benzerlik bu benzerliğin muhafazasını sağlayan, farklılık törpüleyen ve baskıcı bir hukuk ortaya çıkarır. Herkes aynı inanç, tutum ve uygulamaların çatısı altında birleşir. Durkheim bu toplumlarda dinsel yaşamın büyük bir yer kapladığını, ekonomik işlevlerin ise komünizme yaklaştığını ifade eder.¹⁹³ Buna karşılık işbölümü ise bölünen çok

¹⁸⁸ Durkheim, 2018a: 91.

¹⁸⁹ Durkheim, 2018a: 91-92.

¹⁹⁰ Durkheim, 2018a: 96.

¹⁹¹ Durkheim, 2019a: 15.

¹⁹² Durkheim, 2018a: 96.

¹⁹³ Durkheim, 2018a: 218.

sayıda işlevin niteliğini ve bunlar arasında kurulan bağları düzenleyen bir hukuk meydana getirir. Bu türden kurallara aykırılık cezadan ziyade onarıcı kimi yaptırımlarla karşılanır.¹⁹⁴ Bu yüzden bir toplumda baskın durumda olan dayanışma tipini anlamak için, onlara karşılık gelen hukuk kurallarının hukuk aygıtı içindeki göreceli yerine bakmak gerekir. “[Ç]ünkü hukuk, her zaman, düzenlemekte olduğu toplumsal ilişkilerle birlikte değişir.”¹⁹⁵

Durkheim’ın hukuka yönelik ilgisinin birincil sebebi metodolojiktir.¹⁹⁶ Hukuk, toplumsal dayanışmanın dışsal simgesidir. Toplumsal dayanışmanın doğasındaki değişim, bastırıcı hukuktan onarıcı hukuka doğru giden değişim izlenerek ortaya konabilir. Fakat Durkheim’ın kuramında hukuk, dışsal bir gösterge olmasının ötesinde bir öneme sahiptir. Hukuk esas itibarıyla güçlü ahlaki bağların odak noktasını oluşturur.

Hukukçular tarafından Durkheim’a yöneltilen eleştiriler genellikle onun ortaya koyduğu tarihsel süreçle ilgilidir.¹⁹⁷ Cotterrell’e göre, bu noktada Durkheim’ın tezinin bir hukuk tarihi tezi olmadığına altının çizilmesi gerekir. Bastırıcı ve onarıcı hukuk sınıflandırması, anlamını mekanik ve organik dayanışmalı toplumlar ile olan ilişkilerinde kazanır. Bu tasnifteki kavramlar hukukun kapsamına dair, incelikte oluşturulmuş kavramlar değildir. Durkheim’ın kuramının öncelikli amacı ayrıntılı bir hukuk tarihi tezi ortaya koymak değildir ve onun asıl amacını gözden kaçırmamak için bu hususun göz önünde bulundurulması gerekir. Hukuktaki değişim toplumsal değişimi ifade etmek için izlenir. Nitekim Durkheim *Toplumsal İlişkiler*’nde hukukçuların, hukuku sınıflandırmak için kullandığı ayrımlarla ilgilenmediğini belirtir.¹⁹⁸ Örneğin klasik kamu-özel hukuk ayrımını kullanmaz. Bu ayrım uygulama açısından kullanışlı olsa da onun çalışması bakımından uygun değildir. Özel hukuk bireylerin birbirleriyle, kamu hukuku bireylerin devletle olan ilişkilerini düzenleyen kuralları belirler. Fakat Durkheim’a göre yakından bakarsak bu iki kategorinin arasındaki farkın belirsizleştiği görülür. Her zaman ve her yerde birtakım ilişkilere girenler bireylerdir. Bu açıdan tüm kurallar özel hukuk kurallarıdır. Bunun yanında her hukuk kuralı da toplumsal bir işlev gördüğü ve öz itibarıyla bireyin toplumsal ilişkilerini düzenlediğinden aynı zamanda kamu hukuku sınıfına girer.¹⁹⁹ Bu açıdan sosyolojik amaçlarla kullandığı onarıcı ve baskıcı hukuk kavramları, teknik hukuki terimleri karşılamak zorunda değildir. Bu kavramlar hukukun, hukukçular tarafından analiz edilmesi için formüle edilmemiştir.²⁰⁰ Durkheim esas itibarıyla bir yandan “tutkulu bir

¹⁹⁴ Durkheim, 2018a: 267.

¹⁹⁵ Durkheim, 2018a: 164-165.

¹⁹⁶ Yükselbaba, Ü. (2017). “Emile Durkheim’a Göre Toplum, Düzen ve Hukuk: Hukukun ve Cezanın Evrimi”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 75(1): 191-226, s. 208.

¹⁹⁷ Cotterrell, 1999: 85, Yükselbaba, 2017: 222-224.

¹⁹⁸ Durkheim, 2018a: 95.

¹⁹⁹ Durkheim, 2018a: 96.

²⁰⁰ Cotterrell, 1999: 85

toplumsal tepki olarak bir ceza fikrini” diğer yandan “işlevsel bir sosyal koordinasyon fikrini” ayırt etmeyi amaçlar.²⁰¹ Hukukçular yaptırımları pek çok kategoriye ayırır. Örneğin Türk hukukunda yaptırımlar, ceza (hapis cezası ve adli para cezası) ve güvenlik tedbirleri olarak ikiye ayrılır.²⁰² Fakat Durkheim bu türden ayrımlarla ilgilenmez; onun ilgilendiği husus, toplumun bir ritüelle suçluyu kınamasıdır. Yine hukukçular tahkim, arabuluculuk, uzlaşma gibi karşılıklı sorumluluk ve organizasyonla ilgili birçok düzenleme türünü birbirinden ayırırken, Durkheim, yalnızca kendi içindeki farklı işlevleri yasal olarak dengeleyen genel bir toplum fikriyle ilgilenir.²⁰³ Ortaya koyduğu kavramlar hukuki fikirlerden ziyade toplumsal koşulları ifade eder.

Durkheim’ın hukukun evrimi teziyle gerçekten neyi izah etmeye çalıştığını anlamak önemlidir. Cotterrell burada Durkheim’ın amacını “dayanışmayı bir fikir olarak tartışmak ve daha genel olarak toplumun temel ahlaki koşullarını kavramsallaştırmak için felsefi bir araç sağlamak”²⁰⁴ şeklinde ifade eder. Bu şekilde Durkheim farklı toplum türlerini bir arada tutan ve sosyal uyumu tesis eden ahlaki bağ türlerini tasvir etmenin bir yolunu inşa eder. Amacı bir hukuk tarihi çalışması yapmak değildir. *Toplumsal İşbölümü*’nden sonraki süreçte odağını hukuktaki değişimden çok onun içeriğini oluşturan ahlaki fikirlerin değişimine çevirir. Giderek bireyin merkeze konduğu bir ahlak anlayışının izlerini sürer.²⁰⁵

Hukuk soyut bir varlık yahut yapay bir oluşum değildir. Yaşayan bir fikir, toplumla birlikte evrimleşen bir sosyal fenomendir. Yaşayan bir fikir olarak hukuk sosyal süreçler içerisinde oluşur. Hukuk sosyal süreçlerin ürünü olmakla birlikte aynı zamanda onların içine gömülüdür. Bu süreçler tarihsel olarak ele alınmalı ve araştırılmalıdır. Hukukun bir dışsal gösterge olması da onların içerisinde gömülü bulunmasındandır.²⁰⁶ Hukuk, toplumun belirli tarihsel koşullarda bütünleşmesi için gerekli olan ahlaki kodun özünü ifade eder.²⁰⁷

Bu açıdan bastırıcı hukuktan onarıcı hukuka geçiş ve her iki hukuki alanın iç dinamikleri değerlendirilirken, gelişen işbölümünün yarattığı ahlaki ortamı ortaya koyuş biçimleri odağa alınmalıdır. Zira Durkheim’ın modern toplumların birleştirici ahlaki gücü olarak ortaya koyduğu birey kültü fikri, ancak mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişin tarihsel çerçevesi içerisinde ele alınırsa bir bağlam kazanabilir.²⁰⁸ Ahlaki bireyciliğin idealleri ancak

²⁰¹ Cotterrell, 1999: 86.

²⁰² Artuk, M. E., Gökçen, A., Yenidünya C. (2014). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Adalet Yayınevi, Ankara, s. 680.

²⁰³ Cotterrell, 1999: 86.

²⁰⁴ Cotterrell, 1999: 91.

²⁰⁵ Cotterrell, 1999: 91. Bkz: 3. Organik Dayanışmalı Topumlarda Hukukun Ahlaki Niteliği

²⁰⁶ Cotterrell, 1999: 34.

²⁰⁷ Cotterrell, 1999: 55.

²⁰⁸ Giddens, A. (2017). *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*. (Çev. T. Birkan), Metis Yayınları, İstanbul, s. 104-107.

hukuk aracılığıyla somutlaştırılabilir ve modern toplumlarda bunu yapacak olan devlettir.²⁰⁹ Bu açıdan Durkheim'ın devlet ve birey ilişkisini ayrıntılı bir biçimde analiz ettiği siyaset teorisi onun kuramında ahlak, hukuk ve ortak bilinç arasındaki ilişkiyi açık hale getirmek bakımından önemlidir.²¹⁰

2.1.1.Hukukun Evrimi: Baskıcı Hukuktan Onarıcı Hukuka

2.1.1.1.Mekanik Dayanışmalı Toplamlar

2.1.1.1.1.Yapısal Özellikler

İşbölümünün gelişmediği toplumlarda ortak bilinç kapsamlı ve güçlüdür. Ortak bilinç en temel benzerlikleri ifade eden, toplumun ortalamasında yaşayan inanç ve duyguların tümüdür. Bireylerin içerisinde bulunduğu özel koşullardan bağımsızdır. Bir toplumu oluşturan bireyler geçicidir; fakat ortak bilinç kalıcıdır. Her yerde aynıdır, nesilleri birbirine bağlar. Bireylerde ortaya çıkar, ama bireysel bilinçlerden ayrıdır.²¹¹ Durkheim, bireysel bilinç ve ortak bilinç arasındaki farkı şöyle ifade eder:

“Bizim her birimizde iki bilinç vardır: biri, teker teker her birimize özgü olan ve bireyler olarak niteliğimizi belirleyen durumları içerir; öteki bilincin içerdiği durumlar ise tüm toplum için ortaklaşa olan durumlardır. Birincisi yalnızca bizim bireysel kişiliğimizi simgeler ve oluşturur; ikincisi ise ortak tipi ve dolayısıyla o tipin varlık nedeni olan toplumu simgeler. Davranışlarımızı ikincinin öğeleri belirlediğinde, biz kişisel çıkarlarımız için değil, ortak toplumsal amaçlar uğruna çalışmış oluruz. [...] Bundan, bireyi birtakım benzerlikler nedeniyle topluma bağlayan, özel bir dayanışma türü ortaya çıkar. [...] Bu dayanışma, bireyin gruba yalnızca genel ve belirsiz bir biçimde bağlanmasını sağlamakla kalmaz; onun davranışlarının ayrıntılarını da uyumlaştırır.”²¹²

Bu sebeple mekanik dayanışmalı toplumlarda bireyler arası benzerlikler ön plana çıkar ve özgün eğilim yok denecek kadar azdır. İnsanları bu benzerlikler birbirine bağlar. İşbölümü genellikle yaş ve cinsiyetle ilgili geleneksel beklentilerle sınırlıdır. Kadınların çocuklarla ve ev içi işlerle ilgilenmesi, erkeklerin bedensel güç gerektiren avcılık, aileyi koruma gibi faaliyetleri üstlenmesi örnek olarak verilebilir.²¹³ Benzerliğe dayalı dayanışma sanayi öncesi toplumlarda görülür. Bu açıdan her dayanışma biçimine karşılık gelen bir toplumsal yapı vardır.²¹⁴ İnsanların dayanışma içine girme şekilleri değiştikçe toplumsal yapı da değişir. Durkheim'a göre mekanik dayanışmalı toplumlara karşılık gelen toplumsal yapının karakteristik özelliği,

²⁰⁹ Bkz: 3.2.2. Devlet-Birey ilişkisi.

²¹⁰ Cotterrell, R. (1977). “Durkheim on Legal Development and Social Solidarity”. *British Journal of Law and Society*, 4(2): 241-252, s. 244.

²¹¹ Durkheim, 2018a: 110.

²¹² Durkheim, 2018a: 137.

²¹³ Treviño, 2008: 237, aktaran Yükselbaba, 2017: 203

²¹⁴ Durkheim, 2018a: 213.

birbirine benzeyen parçalardan meydana gelmesidir.²¹⁵ Durkheim, bu türden bir yapıya sahip olan toplumları “parçalı” toplumlar olarak nitelendirir. Bunlar “bir zincirin halkaları gibi birbirine benzer birçok yığının yinelenmesinden”²¹⁶ oluşurlar. Ailevi-siyasal parçalardan oluşan bu örgütlenme, benzerliklerden doğan bir dayanışma sergiler. Çünkü bu parçalar türdeş niteliktedir.²¹⁷ Bu yüzden mekanik dayanışmalı toplumlarda birey topluma doğrudan bağlansa da kopma daha kolaydır. Çünkü bireylerin “birbirlerine gereksinimleri bulunmadığı için toplumsal yaşamı yapan her şeyi her biri kendi içinde taşır ve bunu [...] kolaylıkla başka yere götürebilir.”²¹⁸ Bu anlamda her birey bütünü sıkıştırılmış bir evreni gibidir. İçinde yaşadığı toplumla inanç ve uygulama birliği sergiler. Fakat toplumsal işbölümü ilerlemiş olmadığı için toplumdan kopmalar bir kargaşa veya sorun yaratmaz. Toplumsal uyuma direnme gösteren kişilerin onarım ve telafi etme yoluna başvurmaksızın kolaylıkla toplum dışı bırakılabilmesi bu yüzdendir.²¹⁹

Bu tip toplumlarda genellikle mülkiyet komünaldır. Mülkiyet hakkı kişiliğin eşya üzerindeki uzantısıdır ve kolektif tipin baskın olduğu, bireyin toplum içerisinde eridiği bir toplumda mülkiyet hakkı kaçınılmaz olarak ortaklaşadır.²²⁰ Bu toplum tipi günümüzde bazı dini alt kültürlerde gözlemlenebilir. Örneğin tutucu bir Hristiyan mezhebi olan Amişler ve Hasidik Yahudilerde Durkheim’ın tasvir ettiği parçalı toplum ve mekanik dayanışma tipini görmek mümkündür.²²¹

2.1.1.1.2.Mekanik Dayanışmalı Toplumlarda Hukuk: Bastırıcı Hukuk

Toplumu, bir arada tutan şey ortak bilincin güçlü, canlı ve kapsamlı olmasıdır. Toplumu oluşturan her birey ortak inanç, duygu ve eğilimler etrafında bir araya gelir. Bu sebeple, mekanik dayanışmaya sahip toplumlarda egemen bir dini inanç mevcuttur. Bu dinden ayrılmalar meşru kabul edilmez. Bu yüzden mezhep veya inanç farklılaşması söz konusu olmaz, çeşitlilikler bastırılır. Böyle bir ayrışma ve eğilim genellikle toplumdan dışlanmayla sonuçlanır. Ortak bilincin yaygınlığı ve kuvveti sayesinde din, her şeyi ve herkesi içine alır. Ahlak, hukuk, siyasal örgütlenme, bilim (yahut en azından bilim yerine geçen her türden uygulama) dinin kapsamı içindedir. Özel yaşamın ayrıntıları dahi din aracılığıyla düzenlenir.²²² Bu sebeple bir toplumda din ögesi ile hukuk ögesi ne kadar iç içe ise o toplumun o denli

²¹⁵ Durkheim, 2018a: 220.

²¹⁶ Durkheim, 2018a: 214.

²¹⁷ Durkheim, 2018a: 214.

²¹⁸ Durkheim, 2018a: 187.

²¹⁹ Durkheim, 2018a: 187.

²²⁰ Durkheim, 2018a: 218.

²²¹ Treviño, 2008: 237, aktaran Yükselbaba, 2017: 203

²²² Durkheim, 2018a: 169.

gelişmemiş olduğu söylenebilir. Din ve hukukun bu birlikteliği cezalandırıcı hukukun kapladığı yerde ve sahip olduğu güçte kendini gösterir.²²³ Hatta bu toplumlarda onarıcı hukuk sınıfındaki hükümler dahi cezaya bağlanmış şekilde düzenlenmiştir. Çünkü bu toplumlarda din, yaşamın tüm alanlarında olduğu gibi hukukun da tamamen içindedir. Örneğin Eski Ahit'teki bir ayet çalıştırılan işçinin ücretinin ödenmesini düzenler: “Çalıştırdığın kişiye gündeliğini çalıştığı gün güneş batmadan öde, çünkü o yoksuldur ve ruhu o gündeliği beklemektedir; onun seni Tanrıya şikâyet etmesinden ve Tanrının seni cezalandırmasından kork.”²²⁴ Tamamen özel kişiler arasındaki bir ilişkiyi düzenleyen bir davranış kuralı dahi tanrının buyruğu olması sebebiyle kutsallık arz eder. Bu yüzen bu kurallara aykırı hareket edildiğinde durumun onarılması yetmez. Çünkü karşı gelinen kural tanrının kelimidir. Ona aykırı davranma cüretinin cezalandırılması gerekir. Mekanik dayanışmalı toplumlarda cezalandırıcı hukukun bu denli geniş yer kaplamasının sebebi budur. Din bütün toplumsal yaşama girdiği için tüm hukuk yaşamını kendi dinamiklerine göre biçimlendirmiştir. Ceza hukukunun kendine özgü niteliği olan davranış karşısında bastırıcı bir yaptırım ortaya koyma gücü kuralın kendisinden kaynaklanmaz, kuralı koyan güçten ve o gücün toplumla olan ilişkisinden kaynaklanır. Kuralı koyan tanrısal gücün ötesinde bir güç bilinmediğinden, onun sözünün dışına çıkmanın her halükarda bir cezayla karşılaşması kaçınılmazdır.²²⁵

Bu sebeple mekanik dayanışmanın kendine özgü hukuk tipi bastırıcı hukuktur. Bastırıcı hukuk, çiğnenmesi suç olan hukuku ifade eder. Durkheim suçu “ortak bilincin güçlü ve belirli durumlarını inciten bir edim”²²⁶ olarak tanımlar. Cezanın özellikleri suçun bu niteliğinden - ortak bilinci inciten bir edim olmasından- çıkar. Cezanın yaptırıma bağladığı kurallar en temel toplumsal benzerlikleri ifade eder. Suç, bu ortaklaşa özelliğe zarar verir. Durkheim’a göre;

“[İ]ncinen bilinçler, dayanışma içinde bulunduklarını birbirlerine göstermek üzere, birleşip söz konusu davranışı anormal saymazlarsa, sürekli olarak aykırı davranışlarla sarsılmaları kaçınılmaz olur. [...] Saldırıya uğrayan ortak bilinç olduğundan, direnmenin de ondan gelmesi ve dolayısıyla da direncin ortaklaşa olması gerekir.”²²⁷

Bu toplum biçiminde ve onun hukukunda suçla çarpışan ve onu bastıran güç, en temel benzerliklerin ürünü olan ortak bilinçtir ve benzerliklerden doğan toplumsal uyumu korumayı amaçlar. Ceza hukuku da bu gücün zayıflatılmasına engel olmak amacı etrafında şekillenir. Bu açıdan cezanın suçluyu ıslah etme yahut diğerlerini caydırma gibi bir amacı yoktur. Bu işlevler ikincil niteliktedir, ortaya çıkmaları amaçlanmamıştır. “Cezanın gerçek işlevi, ortak bilinci tam

²²³ Durkheim, 2018a: 181.

²²⁴ Durkheim, 2018a: 174. (Vurgular aslında)

²²⁵ Durkheim, 2018a: 174-175.

²²⁶ Durkheim, 2018a: 111.

²²⁷ Durkheim, 2018a: 134.

anlamıyla canlı tutarak toplumsal uyumun bozulmasını önlemektir.”²²⁸ Ceza yoluyla suçun topluma, ortak yaşama yapmış olduğu kötülük onarılır. Ahlaki bilinç bu yolla korunur.²²⁹

Bu açıdan örgütlü ve yasayla saptanmış ceza ile gelenekle saptanmış ceza arasında öz itibarıyla bir fark yoktur. Bunlar arasındaki fark, derece farkıdır. Yasa ile belirlenmiş ceza daha ortaklaşa niteliktedir.²³⁰ Eğer incinen duygular, daha zayıf ve belirsiz ise, ortaya çıkardıkları tepki de daha az yoğun olur. Oysa incitilen duygu daha belirgin, iyice yerleşmiş ve güçlü bir nitelikteyse, saldırıya uğrayan grup birleşerek tehlikeye karşı daha yoğun bir tepki verir. Artık edimi kınamak için tesadüfi rastlantılarla bir araya gelmeyi beklemezler. Karşı karşıya bulundukları tehlike onları bir araya getirir. Birbirleriyle kaynaşıp bireyselliklerini yitirirler. Bu bir araya gelme ve ortak bilincin örgütlenmesi kendi kendine gelişen bir süreçtir. Yerleşmiş ve belirgin bir duyguya karşı saldırı, bireysel vicdanlarda tutkulu bir tepkiye yol açar ve cezayı daha organize ve kuvvetli hale getirir. İnsanların benzer tepkileri onları bir araya getirir. Aynı tutkulu tepki etrafında bir araya gelen insanlar bu davranışa örgütlü bir cevap verirler. Suç karşısında örgütlenme toplumların doğal olarak kendi kendilerine yaptıkları bir eylemdir. Bunun sebebi de saldırılan, ihlal edilen ahlaki düzenin yerleşmiş, güçlü ve tüm bireysel vicdanlarda yer etmiş olmasından kaynaklanır.²³¹

Suçun bu genellik özelliğinin, suç teşkil eden davranışın toplumsal çıkarlarla karşıtlık içinde olmasından kaynaklandığı yönündeki görüşe Durkheim katılmaz.²³² Zira öncelikle, öz itibarıyla topluma zararlı olmasa da suç sayılan pek çok eylem vardır. Özellikle geçmişte, dinsel tören ve tapınmaları düzenleyen kuralların aynı zamanda bir ceza kuralı olması bunun en belirgin örneğidir. Kutsal bir nesneye dokunmak, kimi etleri yemek ya da yememek, ibadet ederken belli bir ritüeli takip etmek gibi, uyulmadığında yaptırımla karşılanan eylemlerin doğrudan bireye veya topluma bir zararları yoktur. Bu suçları toplumsal çıkarlarla bağdaştırmak pek mümkün değildir.²³³ O halde suçta bunun ötesinde bir şeyin korunması söz konusudur. “Suç, belli bir toplum türünde, sağlıklı bilinç sahibi bütün bireylerin duygularını incitmektedir.”²³⁴ İncitilmesi suç olan tüm duyguları sıralamak mümkün değildir, fakat onların toplumun üyelerinin büyük bir çoğunluğu için ortak duygular olduğu söylenebilir. Bu yüzden ‘kanunları bilmemek mazeret sayılmaz’ ilkesi ancak doğrudan doğruya ceza hukukunun ortaya koyduğu kurallar ve yaptırımlar için söylenebilir.²³⁵ “Bunlar bütün vicdanlara kazınmış

²²⁸ Durkheim, 2018a: 139.

²²⁹ Durkheim, 2018a: 139-140.

²³⁰ Durkheim, 2018a: 134.

²³¹ Durkheim, 2018a: 134-135.

²³² Durkheim, 2018a: 101.

²³³ Durkheim, 2018a: 101.

²³⁴ Durkheim, 2018a: 103.

²³⁵ Durkheim, 2018a: 104.

olduklarından, herkes onları bilmekte ve neden geçerli dayanakları bulunduğunu anlamaktadır. [...] bundan dolayıdır ki ceza adaletinin işleyişi her zaman az çok yaygın, kapsamlı olma eğilimi gösterir.”²³⁶

Benzerliğe dayalı mekanik dayanışmada ortak bilinç bireysel bilinçlerin her noktasını kaplar ve bireysel kişilik ortadan kalkar. Birey bu noktada ortaklaşa bir varlık konumuna gelir. Buradaki uyumun kaynağı benzerliktir. Durkheim, bireylerin kendilerine özgü bir davranışta bulunmadıkları ölçüde uyumun mümkün olduğu bu toplumsal dayanışmayı “inorganik yapı moleküllerine”²³⁷ benzetir. Benzerliğe dayalı dayanışmanın mekanik olarak isimlendirilmesinin sebebi budur. Yapay bir nitelik arz etmelerinden değil; cansız bir yapıya benzemelerinden dolayıdır.²³⁸ Burada toplumsal bütünlük benzer parçaların uyum içinde var olmalarından kaynaklanır.

Sonuç olarak mekanik dayanışma, ortak bilincin grubun bütün üyelerinde kuvvetli bir şekilde bulunmasından doğan dayanışmadır Ceza hukuku, benzerliklerden doğan mekanik dayanışmayı, hatta onun özünü ifade eder. “Cezanın toplumun genel bütünleşmesindeki payı, kuşku yok ki, ortak bilincin toplumsal yaşamı ne ölçüde kavrayıp düzenlediğine bağlıdır.”²³⁹ Bu sebeple ceza hukukunun, hukuk aygıtındaki yerinin büyüklüğü o toplumun sahip olduğu dayanışma türüne işaret eder.²⁴⁰

2.1.1.2. Organik Dayanışmalı Toplamlar

2.1.1.2.1. Yapısal Özellikler

Mekanik dayanışmalı toplumlarda, toplumsal bütünlük benzerliklerden kaynaklanırken; organik dayanışmalı toplumlarda işbölümünden kaynaklanır. Organik dayanışmalı toplumlar, “her biri özel role sahip olan ve kendileri de farklı parçalardan oluşan farklı organlar dizgesi niteliğindedirler.”²⁴¹ Bu toplumlarda farklılaşmış, özel rollere sahip sistemler bulunur. Artık benzerliğe dayalı parçalı yapı yerini koordineli bir şekilde birlikte çalışan bir organizasyona bırakmıştır. Bu toplum türü diğeri ortadan kalktığı ölçüde gelişebilir. Burada bireyler artık kökenlerine göre değil, gerçekleştirdikleri toplumsal faaliyetlere göre gruplanır. Bireylerin doğal çevreleri, içerisinde doğdukları çevre değil; mesleki çevreleridir.²⁴²

²³⁶ Durkheim, 2018a: 104.

²³⁷ Durkheim, 2018a: 163.

²³⁸ Durkheim, 2018a: 163.

²³⁹ Durkheim, 2018a: 141.

²⁴⁰ Durkheim, 2018a: 141.

²⁴¹ Durkheim, 2018a: 221.

²⁴² Durkheim, 2018a: 221.

İki türlü dayanışmaya karşılık gelen iki toplumsal tip bulunur. Nasıl ki dayanışma türleri birbirine ters orantılı olarak geliyorsa, bunlara karşılık gelen toplumsal tipler de benzer bir gelişim gösterir. İlerleyen ve baskın hale gelen işbölümünün gelişmesiyle ortaya çıkan tip, örgütlü tiptir. Toplum, farklılaşmış ve birbirini tamamlayan ögelerden oluşan bir dizge olduğu için bir kargaşaya yol açmaksızın bu ögelerin toplumsal yaşamdan çekilmesi mümkün değildir. Benzer şekilde yeni ögelerin bu uyumu sarsmadan toplumsal yapıya eklenmesi çok zordur. Ortak bilincin zayıflayarak bireysel bilincin ön plana çıkması, genel toplumsal yapı için bireysel bilinçleri daha zor vazgeçilebilir bir konuma getirir.²⁴³ Bireyler ortak değer ve görüşleri paylaşmıyor olsa dahi bir arada kalmaya ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaç bireyleri işbirliği temelinde bir araya getirir ve buradan bir dayanışma doğar.²⁴⁴ İşbölümü bu toplumların yapısal özelliklerini belirler ve içinde yaşadığımız toplumların uyumunun temelinde bulunur.²⁴⁵

Organik dayanışmalı toplumlarda ortak bilinci meydana getiren güçlü ve belirgin duygular gittikçe yaygınlaşır ve gücünü kaybeder. Din bu toplumlarda yavaş yavaş gündelik hayattan çekilmiştir. Önceleri toplumsal yaşamın her noktasını düzenleyen din etkisini kaybettiğinde, ondan özgürleşen işlevler dünyevi bir özellik kazanmıştır. “[Ö]nceleri bütün insan ilişkilerinde yer alan Tanrı, oradan gittikçe daha çok çekiliyor; dünyayı insanlara ve onların kavgalarına bırakıyor.”²⁴⁶ Dinin toplumsal hayattan çekilmeye başlaması bireyin kendisine daha çok yer açar. Birey daha az yönlendirilen, daha çok kendi benliğinin farkında olan bir hale gelir. Dinin etkisini kaybedişi ortak bilincin zayıfladığının bir başka göstergesidir.²⁴⁷ Bu durum ortak bilincin ortadan kalkma tehlikesiyle karşı karşıya olduğu anlamına gelmez. Ortak bilinç, artık bireysel sapmalara imkân tanıyan çok daha genel ve belirsiz bir hal almıştır. Fakat güçlendiği ve odak kazandığı bir alan vardır: bireye bakış biçimi. “Bütün öbür inançlar ve bütün öbür adetler gittikçe daha az dinsel nitelik aldıkça, birey bir tür din konusu” haline gelir.²⁴⁸

Durkheim’a göre bir toplum tipinden diğerine geçiş aşamalı bir evrimle gerçekleşir. Ne mekanik dayanışma sergileyen parçalı tip ne de organik dayanışmaya sahip örgütlü tip hiçbir yerde arı bir biçimde bulunmaz. Bir yapı silinirken diğeri onun yerine geçer.²⁴⁹ Ailevi-siyasal nitelikli parçalı birliklerin başat olduğu aşama geride kaldıkça bireyler araziye dayalı olarak bölünmeye başlar. Köy yahut kasaba gibi birimler şeklinde organize olurlar. Bu coğrafi dağılım ahlaki bölünmeyle örtüşür. Yani her yerel bölge kendine has birtakım adetleri ve gelenekleri

²⁴³ Durkheim, 2018a: 188-189.

²⁴⁴ Treviño, 2008: 238, aktaran Yükselbaba, 2017: 204

²⁴⁵ Durkheim, 2018a: 232.

²⁴⁶ Durkheim, 2018a: 207.

²⁴⁷ Durkheim, 2018a: 207.

²⁴⁸ Durkheim, 2018a: 210. Bkz: 3.2.1. Birey Kültü

²⁴⁹ Durkheim, 2018a: 229.

bünyesinde barındırır. Bölgede yaşayanlar arasında ahlaki benzerlik söz konusudur.²⁵⁰ Yerleşmeler arası ilişkiler yoğunlaştıkça bu bölünmeler katılığını yitirir. Örneğin ilk evrelerde her kent kendi kendine yetebilecek durumdadır. Fakat süreç ilerledikçe (nüfus, kentler arası iletişim ve yolculuk imkânları vs. arttıkça) kentler de kendi içlerinde fonksiyon sahibi olurlar. Bu ilerlemeye dayanışma tipinin değişimi eşlik eder. İşe dayalı organizasyon yaygınlaşır.²⁵¹ Son derece karmaşık ilişkilerle birbirine bağlanan toplumsal birimler, kendiliğinden bir uyum içerisinde işlemezler. Organizmanın farklı parçaları arasında koordinasyonu sağlayan devlettir.²⁵² Bu açıdan devlet, bireyin bağımlılığının sürekli olarak arttığı en merkezi olan organdır. Devlet ve birey arasındaki ilişkiler ve onun bireyleri dayanışma içine sokmak konusundaki etkinlik alanı giderek genişlemektedir.²⁵³

İnsanların aralarında karşılıklı bir uyuşma ve özveri olmadan; güçlü ve kalıcı bağlar kurulmadan birlikte yaşam mümkün değildir. “Her toplum ahlaki bir birliktir.”²⁵⁴ Bu özellik organik dayanışmalı toplumlarda kimi açılardan daha da belirgindir. Birey toplum içerisinde tek bir işlevde uzmanlaşmıştır ve kendi kendine yeterli değildir. İhtiyacı olanları toplumdan alır. Aynı zamanda toplum içerisinde üzerine düşen işlevi yerine getirir. Bu şekilde birey kendisini toplumsal organizmanın bir parçası olarak görmeye alışır. Toplum da zaman içinde bireyleri üzerinde haklara sahip olduğu nesnelerden ziyade kendisiyle vazgeçemeyeceği bir işbirliği içinde olduğu varlıklar olarak görmeye başlar.²⁵⁵ Karşılıklı bağımlılık durumu bu hissi kuvvetlendirir. Bu açıdan organik dayanışmalı toplumların sahip olduğu ahlaki bağların içeriği mekanik dayanışmalı toplumlardan çok farklıdır. Benzerliğe dayalı mekanik dayanışmalı toplumlarda ahlak, birey kişiliği silindikçe güçlenir. Bu ahlakın insanüstü ve tartışılmaz bir niteliği vardır ve yaygın halde bulunur. İşbirliğine dayalı organik dayanışmalı toplumların ahlaki ise birey kişiliği güçlendikçe gelişir. Buradaki ahlak kuralları bireyin kendisi olarak gelişimine alan bırakacak şekildedir.²⁵⁶

Organik dayanışmada bireylerin birbirlerine benzemesi değil, farklılaşmaları gerekir. Organik dayanışmanın kuvvetlenmesi için her bireyin kendine özgü bir etkinlik alanına ve kişiliğe sahip olması gerekir. Bireysel bilinç güçlendikçe, organik dayanışma genişleme alanı bulur. “[B]ir yandan işbölümü ilerledikçe her birey topluma daha sıkı biçimde bağımlı olmakta, öte yandan her bireyin yaptığı iş uzmanlaştıkça daha kişisel nitelik almaktadır.”²⁵⁷ Organik

²⁵⁰ Durkheim, 2018a: 226.

²⁵¹ Durkheim, 2018a: 228-229.

²⁵² Yükselbaba, 2017: 204.

²⁵³ Durkheim, 2018a: 269. 3.2.2. Devlet-Birey ilişkisi.

²⁵⁴ Durkheim, 2018a: 269.

²⁵⁵ Durkheim, 2018a: 269.

²⁵⁶ Durkheim, 2018a: 269-270.

²⁵⁷ Durkheim, 2018a: 164.

dayanışmalı toplumlarda toplumsal bütünlük, her bireyin kendine özgü hareket alanı arttıkça mümkün olur. Bu sayede toplumsal işlevler yerine getirilebilir ve toplum bir bütünlük kazanabilir. Durkheim bu dayanışmayı gelişmiş canlıların fizyolojik yapısına benzetir:

“Gerçekten bu canlıların her organının kendine özgü bir fizyonomisi, bir özerkliği vardır, ama bununla birlikte parçaların bu bireyselleşmesi arttıkça organizmanın bütünlüğü de o ölçüde güçlü olmaktadır. Bu benzerlikten dolayı işbölümünden ileri gelen dayanışmaya organik dayanışma demeyi öneriyoruz.”²⁵⁸

2.1.1.2.2.Organik Dayanışmalı Toplumlarda Hukuk: Onarıcı Hukuk

Durkheim toplumsal yaşamı düzenleyen kuralları, bir ahlaki yaşam zemini üzerinde tasvir eder. Kurallar bu zeminde varlıklarını sürdürür ve sınırları keskin şekilde ayrılmış değildir.²⁵⁹ Aralarında kesişme bölgeleri ve ortak alanlar bulunur. Ortak bilinç ahlaki yaşamın en yoğun olduğu yerdir. Burada en kadim, köklü ve ortak hisler, duygular, eğilimler bulunur. Ceza hukuku ortak bilince en yakın kurallar bütünüdür. Onun merkezinde bulunur, ondan doğar ve onu korur. Yalnızca ahlaki nitelikte olan, toplumsal yaşamın günlük koşullarında hayat bulmuş ve henüz ceza yasası haline gelmemiş kurallar ise ortak bilincin daha az merkezi fakat yine ona yakın bir bölümünde bulunurlar. Onarıcı hukuk ise bu merkeze en uzakta yer alan ve onun çevresine yayılarak varlığını devam ettiren kurallar bütünüdür. Merkezden uzaklaştıkça kendisini bulur.²⁶⁰ Hukuk, genelleşerek ve soyut bir hal alarak farklılıkları tolere edebilen bir hale gelir. Onarıcı hukuk sınıfına giren kurallara aykırılık durumunda bedel ödetici değil, onarıcı/tazmin edici bir tepki verilir. Davayı kaybeden davacı ya da davalının onuru lekelenmez. “Bu tip hukuk anlayışında amaç durumu ihlal öncesine, yani tekrar eski hale getirerek, bireyler arasında haklar ve ödevler temelinde işbirliğini ve karşılıklı ilişkiyi yeniden tesis etmektir.”²⁶¹ Onarıcı hukuk ortak bilinçten uzak olsa da ondan ayrı değildir:

“Toplumun bu alana genellikle kendiliğinden ve kendi başına karışmadığı, ilgililerin başvurusu üzerine harekete geçtiği doğru ise de, çağrılmasını sağlayan düzenin temel çarkı yine toplumun kendisidir; çünkü o düzeni işletecek olan yine yalnızca toplumdur. Temsilcileri aracılığıyla hukuku saptayan da yine toplumdur.”²⁶²

Onun bu özelliğini görebilmek için uygulandığı durumlara bakmanın yanı sıra, kurumlaşma biçimini de bakmamız gerekir. Onarıcı hukukun düzenlediği en özel ilişkilerde dahi toplum vardır.²⁶³

²⁵⁸ Durkheim, 2018a: 164.

²⁵⁹ Durkheim, 2018a: 145.

²⁶⁰ Durkheim, 2018a: 145.

²⁶¹ Yükselbaba, 2017: 215.

²⁶² Durkheim, 2018a: 145.

²⁶³ Durkheim, 2018a: 145.

Bastırıcı hukuk, bireysel bilinçleri doğrudan ortak bilince bağlar. Bu bakımdan onarıcı hukukun düzenlediği ilişkiler, bastırıcı hukukun düzenlediği ilişkilerden çok farklıdır. Onarıcı hukukun düzenlediği ilişkiler iki türlü ortaya çıkabilir: negatif ilişkiler ve pozitif ilişkiler. Negatif ilişkiler, eşyayı kişiye bağlayan ilişkilerdir ve kendi başlarına bir dayanışma yaratmazlar. En belirgin örneği mülkiyet hukukudur.²⁶⁴ Bu kısım onarıcı hukuktan çıkarıldığında geriye kalanlar, işbirliği doğuran pozitif ilişkileri düzenleyen kurallardır. Durkheim’a göre aile hukuku, sözleşme hukuku, ticaret hukuku, usul hukuku, idare hukuku ve anayasa hukuku bu sınıfta bulunur. Bu hukuk alanlarının düzenlediği ilişkiler pozitif bir katılımı içerir ve işbirliğine yöneliktir.²⁶⁵

Aile hukuku, “aile üyelerini birleştiren özel dayanışmayı”²⁶⁶ ifade eder. Aileyi oluşturan aktörlerin -eş, anne, baba, çocuk, vasi gibi- kim olduklarını ve bu kişiler arası ilişkilerin normal hallerini belirler. Örneğin; evliliğin geçerli olması için gerekli şartlar, evlat edinmenin koşulları, eşlerin karşılıklı hak ve ödevleri, boşanma, ayrı yaşama, malların ayrılması, çocuklarla ilişkiler gibi konular bu alanda düzenlenir. “[M]edeni hukukun bu bölümü, türlü aile işlevlerinin nasıl dağıldığını ve karşılıklı ilişkilerinde nasıl olmaları gerektiğini belirlemektedir”.²⁶⁷ Durkheim’a göre aile kurumu bakımından “önceleri birbirine karışmış olarak birlikte yürütülen bu değişik işlevler” yavaş yavaş birbirinden ayrılmış ve “değişik üyeler arasında cinsiyet, yaş ve bağımlılık ilişkilerine göre ve her birini aile toplumunun özel bir görevlisi kılacak biçimde yeniden dağıtılmıştır.”²⁶⁸ Aile içerisindeki bu işbölümü, bu kurumun tarihi bakımından birincil önemdedir.

Sözleşme ilişkileri, işbirliğinin hukuksal dışavurumudur.²⁶⁹ İşlevlerdeki artan uzmanlaşma özellikle ticari faaliyetlerle ilgili sözleşmeleri düzenleyen ticaret hukukunda doğrudan kendini gösterir. Komisyoncu ile tacir, taşımacı ile mal gönderen, lehtar ile keşideci gibi artan mesleki uzmanlaşmanın eseri olan pek çok farklı türden ilişki hukukun bu alanında düzenlenir.²⁷⁰

Usul hukuku, hukukun diğer tüm alanlarıyla ilgili olarak, adli aktörlerin ve kurumların nasıl işleyeceğini ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini belirler. Bunların işlevlerinin ne olması gerektiği ve yargı organı içerisinde her birinin yerini belirleyen usul hukukudur. Her türden hukuk kuralı ancak usul hukuku aracılığıyla hayata geçebilir ve kendisinden beklenen

²⁶⁴ Bkz: 3.3.1.1. Mülkiyet

²⁶⁵ Durkheim, 2018a: 155.

²⁶⁶ Durkheim, 2018a: 155.

²⁶⁷ Durkheim, 2018a: 155.

²⁶⁸ Durkheim, 2018a: 156.

²⁶⁹ Bkz: 3.3.1.2. Sözleşme

²⁷⁰ Durkheim, 2018a: 158.

etkiyi doğurabilir. Durkheim’a göre usul hukuku “hukuk kurallarının ussal bir sınıflaması yapılırken idare hukukunun bir türü olarak görülmelidir.”²⁷¹ Adaletin yönetimi, kamu yönetiminin öteki alanlarından köklü bir biçimde ayrılmaz. İdare hukuku da benzer bir şekilde, “düzenlediği işlevlerin normal tiplerini ve onların gerek birbirleriyle gerekse toplumun yaygın işlevleriyle olan bağlarını düzenler.”²⁷² Anayasa hukuku ise benzer bir düzenlemeyi hükümet işlevleri bakımından yapar.²⁷³

Sonuç olarak görülmektedir ki, onarıcı yaptırımlı hukuk kurallarının düzenlediği ilişkiler ve onların temsil ettiği dayanışma, toplumsal işbölümünün bir sonucudur. Hukuk bu karmaşık işlevleri düzenleyecek ve aralarında denge kuracak bir yapıdadır. İşlevler farklılaştığı ve her birey kendi alanında yaşamını sürdürdüğü için ortak bilincin etkisi azalır. Zira ortak bilinç kuvvetini, bütün bilinçlerde yer etmesinden ve bütün bilinçlerin ona aynı bakış açısıyla yaklaşmasından alır. Fakat her birey yerine getirdiği işlev bağlamında ortak bilinçten ayrılır. Farkındalığı ve bağlılığı işgal ettiği alanla sınırlıdır. Bu sebeple bu ilişkileri düzenleyen kurallar, ortak bilinçten kuvvetini alan cezalandırıcı kurallar gibi aşkın bir otoriteye sahip olmazlar. Durkheim bu hususu şöyle ifade eder:

“[B]u hukuk toplumda, sinir sisteminin canlı organizmada oynadığı role benzer bir rol yerine getirmektedir. Gerçekten de sinir sisteminin görevi, vücudun değişik işlevlerini uyum içinde işleyecek biçimde düzenlemektir: bu nedenle söz konusu rol, çok doğal bir biçimde, organizmanın fizyolojik işbölümünün sonucu olarak ulaştığı odaklanma durumunu anlatır.”²⁷⁴

Öyleyse bir toplumun ulaştığı işbölümünün derecesi, o toplumda onarıcı yaptırımlı hukuk kurallarının kapladığı alanın büyüklüğüne göre tespit edilebilir.²⁷⁵

2.1.1.3. İşbölümündeki İlerlemenin Nedenleri

Durkheim işbölümündeki ilerlemelerin nedenlerini açıklayan teorilerin genellikle işbölümünün yarattığı verimlilikten yola çıktığını ifade eder. Gerçekten de gelişmiş bir işbölümü çok daha verimli üretim olanakları sağlar. “Bilim daha iyi ve daha çabuk yapılmaktadır; sanat yapıtları sayıca artmakta ve incelmektedir; sanayi daha çok üretmekte ve ürünler de daha yetkin olmaktadır.”²⁷⁶ İnsanın tüm bunlara ihtiyacı vardır. Bu yüzden işlerin bölündükçe daha verimli bir hal alması insanın mutluluğunu da artırır. Bu verimliliği ve dolayısıyla mutluluğu artırmaya yönelik eğilim işbölümünde ilerlemeye yol açmıştır.

²⁷¹ Durkheim, 2018a: 159.

²⁷² Durkheim, 2018a: 159.

²⁷³ Durkheim, 2018a: 159.

²⁷⁴ Durkheim, 2018a: 161.

²⁷⁵ Durkheim, 2018a: 161.

²⁷⁶ Durkheim, 2018a: 273.

Durkheim'a göre bu açıklama özellikle siyasal ekonomi alanında klasikleşmiştir.²⁷⁷ Fakat kendisi, işbölümünün insanın mutluluğunu artırma eğilimine bağlı olarak ilerlediği fikrine katılmaz. Zira her şeyden önce bir sosyal olgu, sağladığı faydalarla yani yerine getirdiği işlevle açıklanamaz.²⁷⁸ İşbölümünü üreten nedenler ile onun yararlarını birbirinden ayırmak gerekir. İşbölümünün verimliliği artırması, onu üreten nedenin bu verimliliği maksimize etme ihtiyacı olduğu anlamına gelmez.²⁷⁹

Her şeyden önce insanın mutlu olma gücü sınırlıdır ve eğer iş bölümünün getirdiği verim ile mutluluk kol kola gidiyorsa, bu gelişim de oldukça dar bir skalada yaşanır.²⁸⁰ Zira insanın mutluluğu aslında oldukça kısıtlı bir alanda seyrederek. Uyarıcı aşırı zayıfsa keyif duyulmaz, aşırı fazla ise bir yerden sonra duyarsızlık başlar. Doğrusal artış bu skalanın küçük bir kısmında yaşanır. Durkheim'a göre eğer gerçekten işbölümünün ilerlemesi insanın mutluluğunu artırmak için olsaydı, çoktan ikisi de sınırlarına ulaşmış olurdu.²⁸¹ Ayrıca zevk uyandıran her durumun aynı zamanda faydayı da beraberinde getireceğini söyleyemeyiz. İnsanın mutluluğunu onun tarih içerisindeki yapısı sınırlar. Huyları, manevi ve fiziksel gelişmişliğinin sınırları, mutluluğunun da sınırlarını belirler. Bunun ötesine geçmek, denge durumundan sapmak oldukça zor, hatta kimi zaman acı vericidir. Her halkın içinde yaşadığı bir ahlaki düzen vardır. Bu düzen bozulmadan, daha yüksek bile olsa, topluma başka bir ahlak kazandırılmaz. Bu tip değişimlere acılı bir süreç eşlik eder ve öyle çok zaman alır ki sonuçlarının tek bir kuşakta ortaya çıkması çoğu zaman mümkün olmaz. Yani mevzu bahis değişimler, genellikle onları başlatan ilk kuşak için bir zevk veya mutluluk kaynağı değildir. Bu yüzden, onları bu değişimlere yönlendirenin daha büyük bir mutluluk arayışı olduğunu söylemek isabetli olmaz.²⁸² Toplumsal evrimi belirleyen şey bireyin dışında, onu kuşatan toplumdur. Bireyi ve toplumu değiştiren faktörler, toplumsal ortamda ortaya çıkan değişimlerdir.²⁸³

İşbölümünün genişlemesi için öncelikle parçalı yapının silinmesi gerekmiştir. “[İ]şbölümünün ilerlemesi, toplumun değişik parçalarının bireyliklerini yitirmelerinin, onları birbirinden ayıran bölmelerin giderek daha geçirgen olmalarının, kısacası toplumu oluşturan öğelerin yeni bileşimler içinde bir araya gelebilmesi için aralarında bir kaynaşma olmasının sonucudur.”²⁸⁴ Parçaları birbirinden ayıran bölümler geçirgen bir hal aldıkça toplumsal yaşam, geniş alanlara yayılır. Birbirlerine etki edebilecek ölçüde yakınlaşan bireyler arasında temaslar

²⁷⁷ Durkheim, 2018a: 274.

²⁷⁸ Bkz: 1.1.3.3. Neden ve İşlev Ayrımı

²⁷⁹ Durkheim, 2019c: 111-120.

²⁸⁰ Durkheim, 2018a: 276.

²⁸¹ Durkheim, 2018a: 277.

²⁸² Durkheim, 2018a: 279.

²⁸³ Durkheim, 2018a: 283.

²⁸⁴ Durkheim, 2018a: 299.

sıklaşır. Bu temasların artması işbölümünün genişlemesine doğrudan etki eder. Bu yakınlaşma ve ondan doğan etkileşimleri, Durkheim, manevi (dinamik) yoğunluk olarak adlandırır. İşbölümündeki ilerleme manevi yoğunlukla doğru orantılıdır.²⁸⁵

Bireyler arasında manevi yoğunluğun artması için fiziksel mesafelerin azalması, karşılaşma zamanlarının artması gerekir. Durkheim gerçek uzaklıklardaki değişimi maddi yoğunluk olarak isimlendirir ve manevi yoğunluk ancak maddi yoğunlukla birlikte artabilir.²⁸⁶ Maddi yoğunluk artışı üç biçimde gerçekleşir. Birinci formu, nüfus yoğunluğunun artışıdır. Daha fazla sayıda insan daha küçük alanlarda yaşar. İkincisi kentlerin oluşumu ve gelişimidir. Nüfus yoğunluğunun artışı kimi zaman -örneğin doğurganlığın artış gösterdiği bir dönemde- parçalı toplumlarda da görülebilir. Maddi yoğunluğun artışının biçimlerinden biri olsa da her durumda karşılaşma sıklığını artırdığı söylenemez. Fakat “kentler, her zaman, bireyleri birbirleriyle olabildiğince sıkı ilişkiler içinde bulunmaya iten bir gereksinimin sonucudurlar.”²⁸⁷ Maddi yoğunluk artışının üçüncü biçimi ise iletişim ve ulaşım araçlarının artması ve hız kazanmasıdır.²⁸⁸ Bunlar, parçalar arasındaki boşlukların gittikçe silindiğini gösteren maddi faktörlerdir. Toplumdaki bireylerin toplam sayısındaki artış ve buna eşlik eden yoğunluk artışı işbölümünün ilerleyişine olumlu yönde etki eder. Toplamların yoğunluğunun artması işbölümüne elveren değil, onu gerektiren bir ortam yaratır.²⁸⁹

“Toplamların daha geniş oylumlu ve daha yüksek yoğunluklu olmasıyla birlikte işin de daha büyük ölçüde bölünmekte olması, orada dış koşulların daha değişken olmasından değil, yaşam savaşımının daha şiddetli olmasından dolayıdır.”²⁹⁰ Daha dar alanlarda, yoğun ilişkiler içerisine giren bireyler arasında rekabet ve savaşım artar. Bu savaş hali, etkinlik alanlarını birbirinden farklılaşmaya zorlar. Aynı kent içerisinde farklı uzmanlık alanları birbirine zarar vermeden varlığını sürdürebilir. Fakat aynı uzmanlığa sahip olanlar arasında, uzmanlık alanlarının benzerliğiyle orantılı olarak artan bir mücadele durumu söz konusu olur. En sonunda, rakiplerden birisi ya ortadan kalkacak ya da farklılaşacaktır. Bu durum zorunlu olarak işbölümüne yol açar.²⁹¹

Toplumdaki denge bozulmaları, ancak işbölümündeki örgütlenmenin gelişmesiyle çözüme kavuşturulabilecek yeni çatışmalara yol açar. “İşbölümü, yaşam savaşımının bir sonucudur: ama bu savaşımın yumuşak bir çözüme kavuşturulmasıdır. Gerçekten de işbölümü

²⁸⁵ Durkheim, 2018a: 300.

²⁸⁶ Durkheim, 2018a: 300.

²⁸⁷ Durkheim, 2018a: 301.

²⁸⁸ Durkheim, 2018a: 300-303.

²⁸⁹ Durkheim, 2018a: 306.

²⁹⁰ Durkheim, 2018a: 310.

²⁹¹ Durkheim, 2018a: 310-313.

sayesinde yarışmacılar artık birbirlerini karşılıklı olarak yok etmek zorunda kalmaz, yan yana varlıklarını sürdürebilirler.”²⁹² İşbölümünün yol açtığı üretkenlik onun zorunlu bir sonucudur, fakat varlık nedeni değildir. Uzmanlaşma daha çok üretmek için değil, oluşan yeni yaşam koşullarına uyum sağlayabilmek içindir.²⁹³ Bunun bir sonucu olarak, işbölümü ancak kurulu bir toplumda ortaya çıkabilir. Öncelikle benzerlikler temelinde bir araya gelmiş bir insan topluluğunun ortaya çıkmış olması gerekir. İşbölümünden kaynaklanan karmaşık işbirliği organizasyonunun kendisi, sonradan gelen bir olaydır. Toplumların farklılaşmış bir yapıya ulaşmaları için önce benzerlikleri dolayısıyla birbirlerini çekmeleri ve gruplaşmaları gerekir.²⁹⁴

Fakat bu etkenler işbölümündeki gelişmeyi tek başına açıklayamaz. İşbölümünün ilerlemesi için bireyleri farklılaşmaya yönlendiren bir toplumsal çevrenin oluşması yeterli değildir. Bireysel farklılaşmanın ortaya çıkışının mümkün olması da gerekir.²⁹⁵ Bunu kolaylaştıran ya da zorlaştıran ikincil etkenler söz konusudur. Toplumsal çevredeki değişimlerin yarattığı yaşam mücadelesinin yegâne çözümü uzmanlaşmak değildir. Bunun dışında “göç, sömürge kurma, belirsiz ve daha yoğun çekişmelere açık yaşam ortamına geçme, son olarak intihar”²⁹⁶ gibi zayıf olanın ortadan kalkacağı başka yollar da vardır. Bu mücadelenin uzmanlaşmayla çözülmesi için ilgili toplumsal ortamda ortak bilincin bireysel farklılaşma ve özgürleşmeyi mümkün kılacak bir hale gelmiş olması gerekir.²⁹⁷ Ortak bilincin canlı ve güçlü olduğu hallerde bireysel bilincin kendine böyle bir alan bulması söz konusu olmaz. Bu açıdan ortak bilincin gücüyle işbölümü arasında bir ters orantı söz konusudur. İşbölümündeki ilerlemenin ortaya çıkabilmesi için toplumların nüfus ve yoğunlukça büyümelerine ortak bilincin belirsizleşmesinin ve genel bir hal almasının eşlik etmesi gerekir.

Küçük bir toplulukta, ihtiyaçlara ve sorunlara yönelik somut kimi kurallar ya da kaideler ortaya koymak çok daha kolaydır. Fakat toplumlar büyüdükçe, farklılıkların sayısı her biri için ayrıca kural üretilmeyecek kadar çoğalır. Bu durumda ortak bilincin farklılıklar üzerinde bir konum alarak genelleşmesi gerekir. Örneğin ilkel insanlarda tanrısal ögeler, somut bir toteme atfedilirken, zaman içerisinde bunlar aşkınlaşır. Etki alanı bir oymak, bir klan ile sınırlı kalmaz. Özel olarak şurada ya da burada olan, bir nesneyle varlığını sınırlandırılan bir tanrıdan; bir tanrı fikrine, nesneler dünyası dışında yer alan ruhsal bir güce geçiş yapılır. Benzer bir dönüşüm hukuk ve ahlak kurallarında da yaşanır. “Başlangıçta yerel koşullara, etnik, iklimsel, vb. özelliklere bağlı olan bu kurallar, yavaş yavaş bunları aşmakta ve daha genel bir nitelik

²⁹² Durkheim, 2018a: 315.

²⁹³ Durkheim, 2018a: 320.

²⁹⁴ Durkheim, 2018a: 323.

²⁹⁵ Durkheim, 2018a: 330.

²⁹⁶ Durkheim, 2018a: 332.

²⁹⁷ Durkheim, 2018a: 332.

kazanmaktadırlar.”²⁹⁸ Bu genel niteliğin ön plana çıkması, biçimsellikteki gerilemeden anlaşılabilir. Önceleri, dış dünyada bir anlam ifade eden tüm davranış biçimleri, tüm ilişkisel bağlar kesin biçimsel kurallara bağlı iken, zamanla bunlar açıklık ve kesinliklerini yitirirler. Ahlaki ve hukuksal kurallar, davranış biçimlerinin en genel tanımını yaparak, çeşitli ihtimallere istinaden izlenmesi gereken yolu tarif ederler.²⁹⁹

Ortak bilincin zayıflama süreci bakımından, genelleşme hususu önem arz eder. Durkheim’a göre bu genelleşme, uygarlığın gittikçe ussal olma eğiliminde olduğu anlamına gelir. “Yalnızca evrensel olan şey ussaldır.”³⁰⁰ Genel olan, iyi ve makul olana işaret eder. İlkel toplumların ortak bilinçleri, kendilerine dair özel kimi durumlar etrafında şekillendiği için, onları anlaşılmasız buluruz. Uygarlık genişleyip, daha çok sayıda insan ve nesneye uygulandıkça genel düşünceler zorunlu olarak ortaya çıkar ve egemen hale gelir. Bu değişim toplumun hacminin ve yoğunluğunun artmasından ileri gelir. Ortak bilinç genelleştikçe bireysel farklılıklara daha çok yer bırakır. Önceleri birey için değiştirilemez olan şeyler, artık kendine göre uyarlayabileceği genel kurallara dönüşmüştür. Ortak bilincin zorlayıcılığının hafiflemesi bireysel değişkenlere büyük bir özgürlük alanı bırakır.³⁰¹

Ortak bilincin zayıflamasındaki bir diğer faktör de parçalı toplum tipinin geride bırakılmasıdır. Ortak bilinç çok yavaş değişir ve şekillenir, bu yüzden hali hazırdaki değil, önceki kuşakların yaratımıdır. Ortak bilincin etkisi ve gücü büyük oranda geleneksel olmasından kaynaklanır. Parçalı toplum tipinin silinmesiyle gelenek de önemini kaybeder ve ortak bilinç zayıflamaya başlar.³⁰² Geleneğin aktarımı ve bir sonraki nesil üzerindeki etkisini sürdürmesi, saygı duyulan yaşça büyük, bir önceki kuşak tarafından yapılır. Parçalı toplum tipinde nesiller birbirinden mekânsal olarak ayrılmaz. Ayrıca toplumun farklı parçaları arasında etkileşim çok düşük seviyede olduğu için, bu aktarıma dışardan bir müdahale olmaz. Böylece gelenekler tüm gücü ve canlılığıyla bir sonraki nesle aktarılır. Oysa modern toplumda kimse tüm yaşamını doğduğu yerde geçirmek zorunda değildir. Hatta çoğu örnekte bu mümkün olmaz; eğitim, iş, vb. sebeplerle köy ve kent arasında sürekli göçler yaşanır. Genç nesil, bir önceki nesilden fiziksel olarak uzaklaştıkça, üzerindeki zihinsel etkisi de azalır. Geleneklerin aktarımı sekteye uğrar ve gelenekler gittikçe önemsizleşir ve sembolik bir hal alır. Bu durumda ortak bilinç de zayıflar.³⁰³

²⁹⁸ Durkheim, 2018a: 335.

²⁹⁹ Durkheim, 2018a: 334-335.

³⁰⁰ Durkheim, 2018a: 336.

³⁰¹ Durkheim, 2018a: 336-337.

³⁰² Durkheim, 2018a: 338.

³⁰³ Durkheim, 2018a: 340.

Son olarak, toplum genişleyip merkezileştikçe bireyi sarıp sarmalama kapasitesi de azalır. Karşıt eğilimleri eskisi kadar sınırlayamaz.³⁰⁴ Küçük toplumsal kümelerde, tek tek tüm bireyler üzerinde yoğunlaşmış bir dikkat söz konusudur. Bu durumda en ufak bir sapma ve ihlal, anında büyük tepkiyle karşılanır. Bu durumda birey için kendi farklılıklarını ortaya çıkarmak çok zordur. Fakat toplumların genişliği ve yoğunluğu arttıkça, tek tek her birey üzerindeki toplumsal dikkat de zayıflar. Herkesin dikkati artık çok sayıda farklı yöne çevrilmiştir. “Bu karşılıklı ilgisizlik toplum denetimini gevşetme sonucunu doğurduğundan, her bireyin özgürce davranma alanı bir olgu olarak genişler ve yavaş yavaş bu durum bir hakka dönüşür.”³⁰⁵

Benzerliğe dayalı mekanik dayanışma bireyi doğrudan doğruya topluma bağlar. Organik dayanışmada ise birey doğrudan topluma değil, toplumu oluşturan parçalara bağlıdır ve onlar aracılığıyla toplumla bütünleşir. Mekanik dayanışmada toplum “topluluğun bütün üyeleri arasında ortaklaşa olan az ya da çok örgütlenmiş inançların tümüdür.”³⁰⁶ Durkheim bunu “kolektif tip” olarak isimlendirir.³⁰⁷ Organik dayanışmada ise toplum, “özel bağların birleştirdiği değişik ve özel işlevler dizgesidir.”³⁰⁸ Mekanik dayanışma gücünü, ortak inançlardan alır. Ortak inanç, düşünce ve eğilimler bireyin kendi inanç ve düşüncelerini aştığı ölçüde mekanik dayanışma kuvvetlenir. Bu dayanışma tipinde bireye kendi özgünlüğünü ve karakterini veren, ona ait duygu, düşünce ve eğilimler ortak olanlar lehine daralır. Bu nedenle bu dayanışma ancak birey kişiliği silindikçe güçlenebilir. Durkheim’a göre, her bireyde iki bilinç bulunur. “Birisi, tümüyle grubumuzun ortak bilinci olup bizim kendimiz değil, bizde yaşayan ve edimde bulunan toplumdur; öteki bilinç ise bizi kendimize özgü ve başkalarından farklı kılan, bizi birey olarak biz yapan bilinçtir.”³⁰⁹ İşbölümündeki ilerlemeler ortak bilinci zayıflatıp bireysel bilinçlerin ön plana çıkmasına sebep olur. Normal şartlar altında bu durum kendine özgü bir dayanışma yaratır. Doğal olarak, kendiliğinden bir çatışmaya sebebiyet vermez. Fakat işbölümündeki ilerleme ve artan sanayileşmeye sermaye ve emek arasındaki çatışmaların eşlik ettiği görülür. Durkheim’a göre bu durum, “organik dayanışma için gerekli koşulların tümüyle gerçekleşmemesinden” kaynaklanır.³¹⁰

³⁰⁴ Durkheim, 2018a: 344.

³⁰⁵ Durkheim, 2018a: 346.

³⁰⁶ Durkheim, 2018a: 162.

³⁰⁷ Durkheim, 2018a: 162.

³⁰⁸ Durkheim, 2018a: 162.

³⁰⁹ Durkheim, 2018a: 162.

³¹⁰ Durkheim, 2018a: 417

2.2.Anomi Teorisi

2.2.1.Anomi Kavramı

Durkheim'ın anomiye ilişkin analizi, onun teorisinin tamamı için bir anahtar konumunda bulunur. Büyük değişimler geçirmekte olan bir toplumun üyesi olarak Durkheim, gözlemlediği toplumsal krizi “anomi” olarak kavramsallaştırır. Bu kavrama ilişkin ilk incelemeleri *Toplumsal İşbölümü* ve *İntihar*'da karşımıza çıkar. Daha sonraki dönemlerde yaptığı çalışmaları -politik sosyoloji, eğitim sosyolojisi ve hatta din sosyolojisi alanında- burada ortaya koyduğu anomi kavramıyla yakından ilgilidir. Bu alanlardaki çalışmalarının çoğu, modern toplumu içerisinde bulunduğu kriz halinden çıkarmanın yollarını ortaya koyma çabası olarak görülebilir.³¹¹

Durkheim anomi kavramından ilk defa *Toplumsal İşbölümü* eserinin sonlarına doğru “işbölümünün sağlıklı biçimleri” başlığında bahseder.³¹² Başlık Durkheim'ın modern toplumda ortaya çıkan aksaklıklara yönelik bakış açısını doğrudan ortaya koyar. Bunlar işbölümünün doğal sonuçları değil, kimi sebeplerle ortaya çıkan “sağlıksız” halleridir. Gelişmiş bir işbölümüne sahip modern sanayi toplumlarında, farklılaşma ve bireyciliğin artması normal bir gelişmedir. Olağan durumda işbölümü kendine has bir dayanışmaya ve bütünleşmeye yol açar.³¹³ Fakat bazı anormal ve ayıksı durumlar vardır ki, işbölümü kendisinden beklenen dayanışmayı meydana getiremez ve sosyal düzensizlik ortaya çıkar.³¹⁴ Durkheim'ın anomi formülasyonunda birbiriyle iç içe geçen iki bileşen bulunur.³¹⁵ İlk bileşen, kuralsızlık halidir ve işlevlerin düzenlenmesiyle ilgilidir. Organik dayanışmanın denge konumunda işlemesini mümkün kılan düzenlemelerin yokluğu veya eksikliği anlamındadır. İkinci bileşen kuralların zorlayıcı olması, başka bir deyişle toplumsal koşullara uygun olmaması halidir ve işlerin bölünmesiyle ilgilidir. Bireylerin kendi doğal yeteneklerine uymayan işlevlere zorlanmalarını ve işbölümünden doğan ilişkilerin eşitsiz halini ifade eder. Yani, “sosyal düzen sadece kurallara dayanmaz [...] kuralların diğer koşullarla bütünleşme şekline de bağlıdır.”³¹⁶ Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*'nde bu iki hali ayrı başlıklar altında ele alır ve ilkinin ‘kuralsız işbölümü/anomi’ ikincisini ‘zorlamaya dayalı işbölümü’ olarak isimlendirir. Fakat sonra *İntihar*'da daha ayrıntılı bir şekilde yaptığı anomi incelemesinde, her iki hali de aynı başlık altında -anomik intihar başlığı altında- değerlendirir.

³¹¹ Marks, S. R. (1974). “Durkheim's Theory of Anomie”. *American Journal of Sociology*, 80(2): 329-362, s. 329.

³¹² Durkheim, 2018a: 405-426.

³¹³ Durkheim, 2018a: 405.

³¹⁴ Gouldner, (2017). “Sunuş”. E. Durkheim, *Sosyalizm Dersleri*. Pinhan Yayınları, İstanbul, 7-32, s. 21.

³¹⁵ Giddens, 2017: 141.

³¹⁶ Gouldner, 2017: 17.

Diğer bir yandan anomi, toplumsal bütünleşmeyle yakından alakalıdır. İşbölümünün doğasına uygun kuralların oluşması ve sürdürülmesi için tutarlı ve güçlü bir grup yaşamı gereklidir. Anominin diğer boyutu bu grup yaşamının eksikliği ile alakalıdır. Bu vurgu özellikle Durkheim'ın meslek örgütlerine ilişkin yazılarında net bir şekilde görülür. Durkheim'ın kuramında anominin genel gelişim çizgisini ve sosyolojik incelemesinin çeşitli alanlarıyla olan bağlantısını net bir şekilde görebilmek için bu bütünlüğü göz önünde bulundurmak önemlidir.³¹⁷

2.2.2. Toplumsal İşbölümü ve Anomi

Durkheim'a göre modern yaşam mesleki roller etrafında örgütlenir. İşlevler gittikçe mümkün olan en dar uzmanlık alanlarına kadar bölünür. Bu duruma ortak bilincin zayıflaması ve bireyler arası farklılaşmaların artması eşlik eder. Bu açıdan bireyciliğin gelişmesi işbölümündeki ilerlemenin kaçınılmaz bir parçasıdır. Toplumların evrimsel süreçleri göz önünde bulundurulduğunda, inanç ortaklığına dayalı mekanik dayanışmaya ahlaki bir nitelik atfederken, organik dayanışmayı yalnızca ekonomik birlik olarak nitelendiremeyiz.³¹⁸ Organik dayanışma kendi dinamikleri içerisinde kendi ahlaki zeminini inşa eder. Bu ahlaki zemin Durkheim'ın daha sonradan 'birey kültürü' olarak ifade edeceği, bireyin hak ve özgürlüklerine büyük bir saygıyı içerir. Bu açıdan işbirliğine dayalı toplumlar, karşılıklı ve birbirini tamamlayan bir ihtiyaçtan doğan organik dayanışmaya sahiptirler ve bu dayanışmanın ahlaki tamamlayıcısı birey kültürüdür.³¹⁹ Fakat bunlara rağmen, işbölümünün doğal sonucu olmamakla birlikte, onun ilerlemesine eşlik eden düzensizlikler ve şiddetli çatışmalar söz konusudur. Durkheim'a göre "[İ]şbölümünün dayanışma sağlamaması, organlar arasındaki ilişkilerin düzenlenmiş olmamasından, başka deyişle organların bir kuralsızlık (anomi) durumundan bulunmalarından kaynaklanır."³²⁰ Organik dayanışmaya yol açan nedenler o denli hızlı gerçekleşmiştir ki, işbölümündeki ilerlemelere ahlaki düzenlemeler eşlik edememiştir. Durkheim bu durumu şöyle ifade eder:

"Sanayi yaşamının bu yeni koşulları doğal olarak yeni bir örgütlenmeyi gerektiriyor; ama bu dönüşümler olağanüstü büyük bir hızla gerçekleştiğinden, çatışma içinde bulunan çıkarların bir dengeye ulaşmasına yetecek kadar zaman henüz geçmiş olmuyor."³²¹

³¹⁷ Marks, 1974: 331. Yazara göre Durkheim, kendi analizi içinde böyle bütünlüklü bir formülasyonu hiçbir yerde yapmaz.

³¹⁸ Giddens, 2017: 91.

³¹⁹ Giddens, 2016: 139.

³²⁰ Durkheim, 2018a: 421.

³²¹ Durkheim, 2018a: 423.

Organik dayanışmanın görüldüğü her yerde karşılıklı işlevleri dengeleyen kompleks düzenlemeler bulunur. Bu düzenlemelerin, en azından en sık karşılaşılan işbirliği türlerini düzenleyip yoluna koyması gerekir. Aksi takdirde gerekli dengeyi kurmak için her seferinde yeni kavgalar, yeni tartışmalar doğacaktır.³²² Bu noktada sözleşmelerin varlığı hatırlatılabilir. Fakat her şeyden önce Durkheim’a göre modern toplumların uyumları faydacıların iddia ettiği gibi karşılıklı sözleşme ilişkileri aracılığıyla sağlanamaz.³²³ Modern toplum çıkarların uyuşması üzerinde temellenmez; o hala ahlaki bir düzendir. Bununla beraber, sözleşmeler kendi başlarına toplumsal yaşamdaki her ilişkiyi düzenleyecek kapsam ve güce sahip değildirler. Tüm ilişkiler bu hukuksal biçimi almazlar. Ayrıca sözleşmelerin de ilişkileri dengeye getirebilmeleri için kapsamlı bir sözleşme hukukunun var olması gerekir. Başka bir deyişle sözleşmelerin işbirliği sağlamaları ve dayanışmayı muhafaza etmeleri için toplumsal kaynaklı geniş düzenlemelerin varlığı şarttır. Bu kapsamlı düzenlemelerin oluşması uzun süreli toplumsal etkinliklerin ürünüdür.³²⁴ İşbölümü kendiliğinden bir hukuki düzenlemeye yol açmaz, fakat kimi kurallar üretir. Bunlar belli koşullar altında yinelenen belli davranış biçimleridir. Bu yüzden işlevler arasında gelişen bağlar kendiliğinden bir düzenliliğe ulaşır. Bunlardan en sık yinelenenleri alışkanlıklara, alışkanlıklar da davranış kurallarına dönüşürler:

“[H]aklar ve ödevler başlangıçta adetlere yerleşir ve sonunda uyulması zorunlu olur. Görüldüğü gibi kural, dayanışma içindeki organların karşılıklı bağımlılık durumunu yaratmıyor, yalnızca onu belli bir durum karşısındaki işleyişiyle belirli ve hissedilir bir biçimde anlatıma kavuşturuyor.”³²⁵

Bu açıdan işbölümü bireyin kendi başına bırakıldığı geçici birtakım etkileşimlerden ibaret değildir. Yavaş yavaş sağlamlaşan, kendi iç dengesi bulunan, organik dayanışmaya süreklilik kazandıran bir ilişkiler ağıdır.

Durkheim’a göre işbölümünün ilerlemesine eşlik eden fakat onun doğal sonucu olmayan bu yıkıcı etkilerin ortadan kaldırılması için, eski düzenin tekrar tesis edilmesi değil; “onun olduğu gibi olması, dışarıdan hiçbir şeyin gelip onun doğasını bozmaması gerekir ve bu yeterlidir.”³²⁶ Çünkü Durkheim’a göre bu ilişkiler ağı kendi ahlaki zeminini yaratma potansiyelini içinde barındırır. Durkheim’a göre işbölümü, kişinin yerine getirdiği işlevle sınırlanmasına, tekdüze bir işe sıkışıp kalmasına sebebiyet vermez. Aksine diğer işlevlerle sürekli teması, onların gereksinimlerine ve değişimlerine duyarlı olmayı gerektirir. “İşbölümü, çalışan kişinin kendi iş alanına kapanıp kalmamasını, birlikte çalıştığı insanları gözden ırak

³²² Durkheim, 2018a: 418.

³²³ Durkheim, 2018a: 252.

³²⁴ Bkz: 3.3.1.2. Sözleşme

³²⁵ Durkheim, 2018a: 419.

³²⁶ Durkheim, 2018a: 425.

tutmamasını, onları etkilemesini ve onlardan etkilenmesini gerektirir.”³²⁷ Bu koşullar altında birey, sonucunu bilmediği hareketleri yineleyip duran bir makine değil, yerine getirdiği işlevin amacının farkında olarak eyleyen bir aktördür. Bu amacın farkında olmak, bireyin yaptığı işi - ne kadar tekdüze olursa olsun- değerli hale getirir.³²⁸

İşbölümünün patolojik hallerinden bir diğeri zorlamaya dayalı işbölümüdür. Burada Durkheim, var olan kuralların toplumsal koşullarla uyumsuzluğundan doğan düzensizliği vurgular.³²⁹ Sınıf çatışmalarını ortaya çıkaran durum budur. Sınıf çatışması işbölümünün zorunlu bir sonucu değildir. Özel ve ayrıksı kimi durumlarda, bir dış zorlamanın etkisi söz konusu olduğunda ortaya çıkmaktadır. Sınıflar çoğu zaman sıkı kurallarla düzenlenirler. Uyuşmazlık bu kurallardan kaynaklanır. Organik dayanışmalı toplumlarda, ortak bilinç gittikçe birey kişiliğine saygıya dönüştüğünden, ahlak daha ussal ve insancıdır.³³⁰ Eşitliğe dayalı bir adaleti talep eder. Fakat işlerin bölünmesini düzenleyen yasalar bu toplumsal koşullara uygun değildir. Aşağı sınıflar, hukukun kendilerine verdikleri iş payından memnun değildirler. Bundan dolayı işin bölünmesinden kaynaklı iç savaşlar söz konusudur.³³¹ Durkheim bu uyuşmazlığın, iş bölümünün doğal yetenekler göz önüne alınmadan yapılmasından kaynaklı olduğunu söyler. Şüphesiz ki hiçbirimiz, dünyaya belirli bir işi yapma mecburiyetiyle gelmeyiz. Fakat kimi yeteneklerimiz ve eğilimlerimiz bizi bazı işler için uygun, bazıları için uygunsuz kılar. “[İ]şbölümünün dayanışma sağlayabilmesi için, herkesin kendi işi olması yeterli değildir; o işin kendisine uygun düşmesi de gereklidir.”³³² Kişinin kendisine düşen işlevden memnun olması için ise oraya ait olduğundan ve orayı hak ettiğinden emin olması gerekir:

“[İ]şbölümü tam anlamıyla içsel bir kendiliğindenlik sonucu olarak, bireylerin girişimlerini engelleyecek hiçbir şey olmadan yerleştğinde, durum bundan çok başkadır. [...] Çünkü işler için birbiriyle yarışanları engelleyen, ya da uygunsuz biçimde kayıran hiçbir şey olmazsa, her bir iş türünü yalnız en yetenekli olanların elde edebilmesi kaçınılmaz olur. O zaman işin bölünme biçimini belirleyen tek etken, yetenekler arasındaki farklılık olur.”³³³

Durkheim’a göre işbölümünün dayanışma sağlayabilmesi için, işlevlerin bölünmesinin ve örgütlenmesinin ‘kendiliğinden’ olması gerekir. Bu bakımdan Durkheim’ın kendiliğindenlik ile neyi kastettiğini anlamak önemlidir. Kendiliğindenlik tüm eğilimlerin başıboş ve sınırsız bir biçimde işbölümüne yansıtıldığı bir kargaşa durumu değildir.³³⁴ Kendiliğindenlik, iki yönlü bir

³²⁷ Durkheim, 2018a: 425.

³²⁸ Durkheim, 2018a: 426.

³²⁹ Durkheim, 2018a: 427.

³³⁰ Durkheim, 2018a: 463.

³³¹ Durkheim, 2018a: 427.

³³² Durkheim, 2018a: 428.

³³³ Durkheim, 2018a: 429.

³³⁴ Durkheim, 2018a: 430.

eşitliği ifade eder: İlk olarak, bireylerin doğal yeteneklerine uygun olmayan işleri yapmaya zorlanmamaları anlamındadır. İkinci olarak ise, toplumsal yaşamda kendilerine uygun olan yeri almalarının doğrudan ya da dolaylı olarak engellenmemesi anlamındadır. “Kısacası, ancak toplum toplumsal eşitsizliklerin tam olarak doğal eşitsizliklere denk düşeceği biçimde kurulmuşsa, iş de kendiliğinden bölünür.”³³⁵ Durkheim “savaşın dış koşullarında” eşitlik sağlanması gerektiğini ifade eder.³³⁶ İşin bu şekilde kendiliğinden bölündüğü bir ortamda da mücadele ve rekabet söz konusudur, yenen ve yenilenler, zorlananlar ve zorlayanlar vardır. Fakat savaşın dış koşullarında eşitliğin sağlanmadığı bir ortamda ortaya çıkan çatışmadan ve zorlamadan farklıdır. “Gerçek anlamda zorlama, savaşmanın kendisinin olanaksız olması, savaşmaya bile izin verilmemesi durumudur.”³³⁷ Toplumsal yaşamın hiçbir çatışma içermemesi olanaksızdır. Durkheim’a göre bu gerekli de değildir. Fakat işbölümünün yarattığı dayanışmadan beklenen onu ılımlı bir hale getirmesidir.³³⁸

Durkheim’a göre artan eşitlik talebi modern toplumlar bakımından dikkate değer bir eğilimdir.³³⁹ Bu eğilim, eşitliğin organik dayanışmalı toplumlarda “normal” olan durum olduğu anlamına gelir. Eşitsiz ilişkiler ayrıksı ve patolojiktir. Örneğin önceleri yalnızca kalıtsal olarak bir servete yahut unvana sahip olan kişilere açık olan kamusal işler bugün herkese açıktır. Durkheim’ın burada kastettiği, mücadeleye imkân tanıyan, mücadeleyi anlamlı kılan bir eşitlik anlayışıdır. Bu türden eşitliğin tesisi organik dayanışmalı toplumlarda hayati önemdedir. Mekanik dayanışmalı toplumlarda işbölümünden doğan ilişkilerin gergin ve uyumsuz olması toplumsal bütünlüğü etkilemez. Zira ahlaki bağları tesis eden bu ilişkiler değildir. Uyumu sağlayan ortak inançlar ve benzerlikler olduğu için işin paylaşılmasında eşitsiz bir dağılım bu toplumlarda tehlikeli bir rahatsızlık uyandırmaz. Bu eşitsizlikler genellikle doğal sayılır. Her türden dağılım ve paylaşım nihayetinde kaynağını kutsal bir güçten aldığı için, bu gücün yarattığı eşitsizlik adalete aykırı görülmez.³⁴⁰ Fakat organik dayanışmada durum bundan çok farklıdır. Ortak bilinç zayıfladığı ve toplumsal bütünlük işbirliğinden kaynaklandığı için bu bağlara zarar veren her türden gerginlik, bu toplumlar için hayati tehlike arz eder. Organik dayanışmalı toplumlarda eşitlik talebinin artması, eşitsizliklerin mümkün olduğunca ortadan kaldırılması “yalnızca güzel bir çaba olduğundan dolayı değil, doğrudan doğruya kendi varlıkları söz konusu olduğundan dolayıdır.”³⁴¹

³³⁵ Durkheim, 2018a: 430.

³³⁶ Durkheim, 2018a: 430.

³³⁷ Durkheim, 2018a: 431.

³³⁸ Durkheim, 2018a: 418.

³³⁹ Durkheim, 2018a: 432.

³⁴⁰ Durkheim, 2018a: 432-433.

³⁴¹ Durkheim, 2018a: 434.

2.2.3. İntihar ve Anomi

Durkheim *İntihar* eserinde, işbölümünün sağlıklı biçimlerinin bir anlatımı olarak intihar olgusundaki değişimlere işaret eder.³⁴² Durkheim'ın konuya yaklaşım biçimi oldukça özgündür. İntiharı sosyoloji biliminin bir konusu olarak ele alır. İntihar son derece kişisel bir eylem olmasına, bir kişinin intihar kararını vermesi oldukça biricik bir süreç olmasına rağmen, Durkheim bu eyleme etki eden güçlü toplumsal etkiler olduğunu göstermek ister. İntihar basitçe, kişinin bireysel yaşam düzleminde başına gelenlerin toplamının bir sonucu değildir. Toplum ve birey arasındaki ilişkide kimi kalıplaşmış dinamiklere işaret eder.³⁴³ Toplumsal güçler bireyin davranışlarını biçimlendiren bir karaktere sahiptir. Bu açıdan intiharı toplumsal bir olgu olarak ele alır. Bir kişide ortaya çıkan intihar kararından ziyade, belirli bir toplumda belirli bir zamanda ortaya çıkan intihar sayılarına bakarak, toplumsal düzlemde bireyleri intihara yönlendiren, yaşamla kurdukları bağı zayıflatarak onları intihara yönlendiren kimi sebepleri açığa çıkarır. Bu analiz bireyle toplum arasındaki ilişkinin sağlıklı hallerine ışık tutar.³⁴⁴ Bu değerlendirme Durkheim'ın meslek örgütlerine ilişkin fikirleriyle yakından ilgilidir. Durkheim'ın meslek örgütlerine yüklediği işlevler, burada ifade ettiği patolojik hallerin çözümü niteliğindedir.³⁴⁵

Durkheim bireyin toplumla kurduğu bu bağı etkileyen iki faktöre dikkat çeker: toplumsal bütünleşme ve düzenlemelerin varlığı. Bütünleşmenin kuvvetli veya zayıf olmasına, düzenlemelerin varlığına veya yokluğuna göre dört intihar türü tanımlar: bencil intihar, anomik intihar, özgecil intihar³⁴⁶ ve kadercil intihar³⁴⁷. Özgecil ve kadercil intihar modern toplumlarda sık karşılaşılan eylemler değildir. Bu nedenle, bu çalışma kapsamında özellikle bencil ve anomik intihar üzerinde durulmuş; özgecil ve kadercil intihar tanımlarına dipnotta yer vermekle yetinilmiştir. Fakat Durkheim'ın bu iki intiharı bencil ve anomik intiharın karşısına

³⁴² Aron, R. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. (Çev. K. Alemdar), Kırmızı Yayınları, İstanbul, s. 238.

³⁴³ Giddens, A. (2006). *Sociology*. Polity Press, Cambridge, s. 15.

³⁴⁴ Aron, 2010: 238.

³⁴⁵ Bkz: 3.1.1. İkincil Gruplar: Meslek Örgütleri ve Meslek Ahlakı

³⁴⁶ Özgeci intihara yetersiz bireyselleşme sebebiyet verir. Genellikle ilkel toplumlarda görülen bu intihar türünde birey, toplumsal çıkarlar için canına kıyar. “Yaşlılığın eşiğine gelmiş ya da hastalığın pençesine düşmüş erkeğin intiharı”, “kocasının ölümünde kadının intiharı”, “başkanlarının ölümünde maiyeti ya da hizmetindeki kişilerin intiharı” böyledir. Bu durumda kişinin kendini öldürmesi, bu eylemi görevi olarak görmesinden dolayıdır. Durkheim bu türü ‘zorunlu özgeci intihar’ olarak ifade eder. Kişinin seçme hakkı yoktur, toplumsal yaşamın kendisinden beklediği özveriyi göstermek zorundadır. (Durkheim, 2013: 215.) Diğer özgeci intihar türünde tam bir serbesti olmasa da birey nispeten eylemi seçip seçmemek konusunda hakka sahiptir. Fakat ölümü tercih etmek erdem olarak görülür ve bu seçimin yapılması toplum tarafından onaylanır, yüceltilir. Durkheim bu türü ‘seçme payı içeren özgeci intihar’ olarak tanımlar. Örneğin dini bir törende kurban edilmek hususunda gönüllü olmak bu türden intihara örnek verilebilir. (Durkheim, 2013: 218) Modern toplumlarda, birey toplumsal kişiliğe bu denli bağlı değildir. Büyük oranda toplumsal kişilikten özgürleşmiştir. Bu yüzden günümüz toplumlarında özgeci intiharla sık karşılaşmaz. (Durkheim, 2013: 225)

³⁴⁷ Kadercil intihar, aşırı düzenleme dolayısıyla bireyin büyük bir baskı altında olduğu toplumlarda ortaya çıkar. Örneğin çocuksuz evli kadının intiharı bu türdendir. Yine modern toplumlarda çok az karşılaşılan bir tip olduğundan Durkheim kadercil intiharın üzerinde çok durmaz. (Durkheim, 2013: 284)

konumlandırmasının üzerinde durmak gerekir. Bencil intihar aşırı bireyleşmeden doğarken özgecil intihar yetersiz bireyleşmeden kaynaklanır. Benzer şekilde anomik intihar kuralsızlıktan doğar. Kaderci intihar çok sıkı düzenlemelerin bulunduğu, disiplinin ve baskının yüksek olduğu toplumlarda görülür. Yani Durkheim bireyin toplumla bütünleşmesi gerektiğini veya toplumsal yaşamın kurallarla düzenlemesi gerektiği söylerken, bireyi eritecek bir bütünleşmeden yahut sıkı bir disiplinden bahsediyor değildir. Bu unsurların eksikliği kadar fazlalığı da sağlıksız bir toplumsal yaşama sebebiyet verir.

2.2.3.1.Bencil İntihar

Durkheim’a göre insan doğası ikili bir yapıya sahiptir: “[İ]nsan her yerde kendisini iki radikal heterojen varlıktan oluşmuş olarak tasavvur etmiştir: vücut ve ruh.”³⁴⁸ Durkheim insanın ikili yapısını ‘*homo duplex*’ kavramıyla ifade eder. İnsan doğasının bu iki ayrı parçası, aynı zamanda iki ayrı kutup niteliğindedir. İnsanın fiziksel doğası bedensel ihtiyaçlarıyla -açlık, susuzluk gibi- karakterize edilir. Bu açıdan bedensel ihtiyaçlar bencildir. Yalnızca insanın kendisi için tatmin edilirler. Aksine insanın ruhsal doğası onun ahlaki yanısıdır ve kişisel olmayan amaçlar güder. Bu yanın eylemleri, “uydukları davranış kurallarının evrenselleştirilebilir oldukları gerçeği ile ayırt edilebilirler.”³⁴⁹ İnsanın bu yanı onun içinde, bireyselliğinin haricinde kalan her şeyi ifade eder. Durkheim bu hususu şöyle açıklar:

“Bu iki bilinç durumu grubu çıkış yeri ve özellikler açısından birbirinden ayrılmakla kalmaz, ayrıca aralarında gerçek bir antagonizm de bulunur. Karşılıklı olarak birbirleriyle çelişirler ve birbirlerini reddederler. Kendi içimizde bir bölünmeye neden olmadan, vücutlarımızda derin kökleri bulunan içgüdülere ve tutkulara rahatsızlık vermeden, ahlaki amaçlar güdemeyiz. Bir fedakârlığa işaret etmeyen hiçbir ahlaki davranış yoktur. Kant’ın gösterdiği gibi, kendi bireysel, onun tabiriyle kendi “ampirik”, hassasiyetimizi küçük düşürmeden görev yasasına uyulamaz. Bu fedakârlığı direnmeden ve hatta biraz da istikle kabul edebiliriz; hatta bir keyif patlaması ile başarılmış olsa da fedakârlık daha az gerçek değildir.”³⁵⁰

Durkheim’a göre insanın kendini ikili bir varlık olarak görmesi yersiz değildir; zira gerçekten ikilidir. Bilincinin bir yanı bir organizma olarak bedensel varlığıyla ilgilidir ve insanı yalnızca kendisine bağlar. Bilincin diğer yanı ise toplumdan kaynaklanır “içimize toplumu aktarır ve bizi aşan bir şey ile bizi bağlar.”³⁵¹ Bu yönleriyle kişisel olmaktan çok uzaktır, bireye ortak bir amacın parçası olduğunu hatırlatır. Durkheim’a göre sanat, ahlak, din, siyasi eğilimler

³⁴⁸ Durkheim, E. (2019b). *Ahlak ve Toplum*. (Çev. D. Çenesiz), Pinhan Yayınları, İstanbul, s. 162.

³⁴⁹ Durkheim, 2019b: 163.

³⁵⁰ Durkheim, 2019b: 165.

³⁵¹ Durkheim, 2019b: 174.

ve hatta bilim, insanın toplumsal yönünün ürünleridir.³⁵² İnsanın bedensel doğasının ihtiyaçlarında bu duygu ve uygulamaları meydana getirecek hiçbir şey yoktur:

“Başkasına duyduğumuz halden anlama ya da dayanışma duygularını bizde uyandıran toplumun etkisidir; toplum bizi kendine benzetmiş, davranışlarımızı yöneten o dinsel, siyasal ve ahlaksal inançları içimize yerleştiren olmuştur. Zekâmızı geliştirmeye çalışmamız, toplumsal rolümüzü oynayabilmemiz içindir. Kendi hazinesinden bize bilgi aktararak bu gelişmenin araçlarını sağlayan da yine toplumdur.”³⁵³

İnsan etkinliğinin bu üretken tarafı ortak bir amaca yönelmiştir; çünkü ortak bir kaynaktan -toplumdan- doğmuştur. Bireyin bu etkinliklere anlamlı katılımı ancak bu etkinliklerin yöneldiği ortak amacın ona yabancı olmaması durumunda mümkün olur. “Şu halde topluma ne denli bağlıysak insan etkinliğinin o yüksek biçimlerine de o denli bağlanabiliriz.”³⁵⁴ Bu sebeple insanın toplumla bağlarının gevşemesine, onun yaşamla olan bağlarının gevşemesi eşlik eder. Durkheim bu hususu İntihar eserinde, ‘bencil intihar’ başlığı altında açıklar. Burada intihara etki eden toplumsal faktörler ile bireyin toplumla bütünleşme derecesi arasındaki ilişkiyi inceler.

Durkheim intiharla ilişkilendirilebilecek toplumsal faktörleri araştırmaya mezhepler arasındaki farklı intihar oranlarını değerlendirerek başlar. Protestan topluluklarda intihar oranları Katolik gruplara göre gözle görülür biçimde fazladır: “[B]u iki inanç öbeğinin nüfusun toplamı içindeki payları ne olursa olsun, her nerede intihar bakımından karşılaştırılmışlarsa, Protestanlar daima Katoliklerin çok önünde bulunmuştur.”³⁵⁵ Her iki mezhep de intihara karşı benzer bir tavır sergiler: İntihar mutlak suretle yasaklanmış büyük bir günahdır. Yani, Katolikler arasında intihar oranının daha düşük olması, bu inancın içeriğinin intihara yönelik tutumundan kaynaklanmaz. Gözlemlenen olgunun sebebi başka bir yeredir. Durkheim’a göre iki mezhep arasında intihar oranlarına etki eden fark, özgür sorgulamaya ayırdıkları alandır.³⁵⁶ Bu alan Protestanlıkta belirgin şekilde daha fazladır. Bu açıdan özgür sorgulama başka nedenlerin sonucu olarak ortaya çıkar. Geleneksel inançların sarsılması karşısında özgür sorgulamalara kapı açılmıştır. Bu yolla bireysel düşünce dini inanış içerisinde kendine yer bulmuştur. Bu durum Katoliklik için geçerli değildir. Protestan kişi ile tanrısı arasında aracı basamaklar yoktur. Ona ulaşırken kendi düşüncelerine güvenebilir. Buna bağlı olarak bu mezhepte ortak inanış ve pratikler Katolik mezhebine oranla çok daha zayıftır. Katolik kilisesi güçlü bir bütünleşme ve örgütlenme sağlar. İşte intihar oranları arasındaki farkı yaratan her iki mezhebe

³⁵² Durkheim, E. (2013). *İntihar*. (Çev. Z. İlkelen), Pozitif Yayınları, İstanbul, s. 205.

³⁵³ Durkheim, 2013: 205.

³⁵⁴ Durkheim, 2013: 206.

³⁵⁵ Durkheim, 2013: 142.

³⁵⁶ Durkheim, 2013: 143.

inanan kişilerin cemaatleriyle kurdukları bağların derecesidir.³⁵⁷ Benzer şekilde evlilerde bekârlara göre; geniş ailelerde çekirdek ailelere göre daha az intihar oranı görülür.³⁵⁸ Evlilik bireyin istikrarlı toplumsal ilişkiler kurmasını sağlar. Bekârlar nispeten toplumsal yaşamdan izole olurlar. Geniş ailelerde ortak inanış ve gelenekleri sürdüren kişi sayısı daha fazla olduğundan her birey, mensubu olduğu aileyle daha kuvvetli bağlar kurar. Kısacası bu gruplarda toplumla bütünleşme ve ortak duygulara bağlanma derecesi karşıtlarına oranla daha fazladır.

Durkheim, büyük politik çatışmaların ortaya çıktığı dönemlerde de intihar oranlarının daha düşük olduğunu ifade eder. Devrim dönemleri, savaşlar hatta seçim bunalımları dahi bu açıdan intihar oranlarının düşüş gösterdiği toplumsal anlardır. Durkheim’a göre bu sarsıntılar:

“[P]arti ruhunu, yurttaşlık duygularını, siyasal ve ulusal inancı uyarır, etkinlikleri tek bir amaca yönelterek, hiç değilse bir zaman için, toplumu daha güçlü biçimde bütünleştirir. Saptadığımız olumlu etki krizden değil, krizin neden olduğu çatışmalardan ileri gelir. Bu çatışmalar ortak tehlikeye karşı insanları birbirlerine yaklaştırdığından birey kendini daha az, ortaklığı daha çok düşünür olur.”³⁵⁹

Sonuç olarak, “intihar bireyin mensup olduğu toplumsal öbeklerin bütünleşme derecesiyle ters orantılıdır.”³⁶⁰ Toplumsal bütünleşmenin çözünme eğilimi gösterdiği yerlerde, bireyin toplumla bağları gevşediğinden kendi özel çıkarının belirlediği davranış kurallarının tahakkümü altına girer ve bunlardan başkasını tanımamaya başlar. Bu ölçüsüz ‘ben’leşmeden doğan intihara Durkheim bencil intihar adını verir.

2.2.3.2. Anomik intihar

Durkheim’a göre toplumun düzenleyici gücünün etkin işleyişiyle intihar oranları arasında dikkate değer bir ilişki vardır.³⁶¹ Durkheim bu hususu ortaya koyabilmek için toplumun düzenleyici gücünün gevşediği ani değişim dönemlerine bakar. Büyük çöküşlerin yaşandığı ekonomik kriz dönemlerinde ve refah seviyesinin birden yükseldiği dönemlerde intihar oranlarında belirgin bir artış görülür. Durkheim’a göre bu duruma sebep olan, gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yeni ekonomik durum değildir.³⁶² Toplumsal dengelerin kısa bir süre içerisinde değişmesinden doğan düzensizlik, toplumda bulunan intihar eğilimini canlandırır. Bu dengelerin değişiminin zenginlik yahut yoksulluğa sebebiyet vermesinin bu açıdan bir önemi yoktur.³⁶³

³⁵⁷ Durkheim, 2013: 145.

³⁵⁸ Durkheim, 2013: 189.

³⁵⁹ Durkheim, 2013: 201.

³⁶⁰ Durkheim, 2013: 202.

³⁶¹ Durkheim, 2013: 241.

³⁶² Durkheim, 2013: 241-243.

³⁶³ Durkheim, 2013: 248.

Durkheim’a göre bir insanın “gereksinimleri olanaklarıyla orantılı değilse”³⁶⁴ mutlu olması söz konusu değildir. Zira bu orantısızlık beraberinde amaçsızlığı getirir. İnsan nereye gittiğini bilemez, ulaşmak istediği nokta sahip olduğu kaynaklarla -bilişsel veya bedensel- erişebileceği bir yerde değildir. Böyle bir yaşam sonsuzlukta devinmek gibidir. Yapılan iş, harcanan emek verimsizdir. Zira amaçtan yoksundur. “Erişilemez olduğunu kabul etmemiz gereken bir amacı izlemek, kendini bitmeyecek bir hoşnutsuzluk içine kapamak demektir.”³⁶⁵ İnsanın bu amaçsız devinimden kurtulabilmesi için arzularının sınırlanması gerekir. Ancak o zaman, gerçekleştirilebilecek ve tatmin sağlayacak amaçlar inşa edebilir. Durkheim’a göre insanın “ne organik ne ruhsal yapısında” arzulanacağı refah ve zenginliğe “sınır çeken bir işaret göremeyiz.”³⁶⁶ Bunu yapan toplumdur. Tüm bu sınırları belirleyen ahlaki düstur toplum tarafından inşa edilir. “Tutkulara aşmamaları gereken sınırı anımsatma, hak neyse onu söyleme yetkesi sadece toplumun elindedir.”³⁶⁷ Durkheim burada özgürlükleri ortadan kaldıran bir sınırlamayı değil, içinde özgürce devinilecek sınırları kasteder. Bu tutum Durkheim’ın kuramında özgürlüğe yönelik bakış açısını net bir şekilde ortaya koyar. Özgürlük sınırı belli olmayan isteklerin ve eğilimlerin peşinden gitmek değildir. Ahlaki temeller üzerinde yükselen sınırların içinde eylemektir. İnsanların sahip olduğu hayattan ve toplumsal alanda yerine getirdiği işlevden memnun olmasını sağlayan, içselleştirilmiş ahlaki sınırlar içinde yaşıyor oluşudur. Bu durum insanı durağan bir yaşam içerisine hapsedmez. Aksine amaçları belirli olan yaşam, toplumsal yaşamı iyileştirecek motivasyonu sağlar.³⁶⁸

Bu sınırların alışlagelen toplumsal kanıyla belirlenmiş olması yeterli değildir. Sınırlar “adil” bir biçimde belirlenmiş olmalıdır. Yani işlevlerin, kimlere, nasıl ve hangi koşullarda açık olduğunun düzenlenmiş olması gerekir.³⁶⁹ Bu düzenlemelerin kabul edilmesi ancak haklı bulundukları takdirde mümkündür.³⁷⁰ Bu uyum var olmadığı takdirde hep bir hoşnutsuzluk olacaktır. Durkheim burada *Toplumsal İşbölümü*’nde zorlamaya dayalı işbölümü olarak isimlendirdiği durumu tekrar gündeme getirir. Sınırlar modern toplumlarda artan eşitlik talebi ve bireyin almış olduğu kutsal konumla uyumlu olmalıdır. Çünkü ancak o zaman saygı görebilir. Belirlenen sınırların sahip olduğu kudret, onları tesis eden güçten korkulmasından değil; saygı duyulmasından kaynaklanmalıdır.³⁷¹ İnsana bu sınırları koyan toplumdur.

³⁶⁴ Durkheim, 2013: 248.

³⁶⁵ Durkheim, 2013: 250.

³⁶⁶ Durkheim, 2013: 249.

³⁶⁷ Durkheim, 2013: 251.

³⁶⁸ Durkheim, 2013: 253.

³⁶⁹ Durkheim, 2013: 253.

³⁷⁰ Durkheim, 2013: 254.

³⁷¹ Durkheim, 2013: 255.

Durkheim'ın ani değişim dönemlerinde ortaya çıktığını ifade ettiği ve bir kuralsızlık, amaçsızlık ve sınırsızlık hali olarak tasvir ettiği anomi, toplumsal yaşamın belirli bir bölümünde süregelen olarak bulunur. Durkheim göre bu, ticari ve sınai faaliyetlerin hüküm sürdüğü ekonomik alandır.³⁷² Durkheim çeşitli meslekler arasında, en yüksek intihar oranına sahip alanın sanayi sektörü olmasını buna bağlar. Sonuç olarak kuralsızlık, intiharı etkileyen özgül bir faktördür. Bu sebeple kendi başına bir intihar sebebi oluşturur. Durkheim'a göre bencil intihar ile anomik intihar birbirinden tamamen bağımsız değildir. "Her ikisi de toplumun bireyde yeterince var olmamasından ileri gelir."³⁷³ Durkheim aralarındaki farkı şöyle açıklar:

"Fakat toplumun var olmadığı alan her ikisinde aynı değildir. Bencil intiharda toplumu arayıp da bulamadığımız yer ortak etkinliklerdir. Böylece ortak etkinlik nesneden ve anlamdan yoksun kalmaktadır. Kuralsızlık intiharında toplumun bulunmadığı yer bireysel tutkular alanıdır. Bireysel tutkular onları düzenleyecek bir frenden yoksundur. Öyle ki bu iki çeşit intihar, aralarındaki ilişkiye karşın, birbirlerinden bağımsızdırlar. Bizde toplumsal nitelik olarak ne varsa topluma bağlayabiliriz ve isteklerimizi sınırlamayı beceremeyebiliriz. İnsan bencil olmadan da kuralsızlık durumunda yaşayabilir ya da kuralsız olmadan da bencil olabilir."³⁷⁴

Nihayetinde işbölümünün sağlıklı biçimlerini karakterize eden özellik bireyin toplumsal yönünün zayıflamış olmasıdır. Bu açıdan Durkheim'ın anomi teorisi, onun ahlaki bireycilik ve meslek örgütlerine ilişkin fikirleri bakımından oldukça önemlidir. Toplamları içerisinde bulundukları bu krizden çıkartmanın, bireyle toplum arasında dengeli ve sağlıklı ilişkiler kurmanın yolu kuralsızlığa son vermektir. Kuralların organik dayanışmanın koşullarına uygun olması gerekir. Farklı işlevlerin eşit koşullar altında yarışabilmesine zemin hazırlamalı, başka bir deyişle adil olmalıdır. Bu kuralların ahlaki çerçevesini ise modern toplumlarda bireyin almış olduğu kutsal konumun bir ifadesi olan ahlaki bireycilik oluşturacaktır. Bu açıdan üçüncü bölümde bu hususlarla ilgili başlıklar esas itibarıyla 'bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayacak ahlaki zemin nasıl olmalıdır?' sorusunun cevapları niteliğindedir.

³⁷² Durkheim, 2013: 258. Bkz: 3.1.1. İkincil Gruplar: Meslek Örgütleri ve Meslek Ahlakı.

³⁷³ Durkheim, 2013: 263.

³⁷⁴ Durkheim, 2013: 263.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ORGANİK DAYANIŞMALI TOPLUMLARIN HUKUKUNUN AHLAKİ NİTELİĞİ

Durkheim'ın kariyeri boyunca geliştirdiği teorilerin bir dizi radikal dönüşümden geçtiğine ve onun kariyerinin ilk dönemleriyle geç dönemleri arasında bağdaşmazlık olduğuna dair yaygın bir görüşün bulunduğu dile getirilmektedir.³⁷⁵ Bu yaygın görüşe göre, genel olarak ifade etmek gerekirse Durkheim kariyerinin ilk dönemi sayılabilecek, *Toplumsal İşbölümü*, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları* ve *İntihar* eserlerini ürettiği dönemde pozitivist bir konuma sahiptir. Fakat kariyerinin ilerleyen dönemlerinde -özellikle de *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* eserinde zirveye ulaşan- idealist karakterli bir konuma kaymıştır. Talcott Parsons³⁷⁶ bu fikre özel bir önem atfetmiştir. Giddens'a göre, Parsons'ın Durkheim yorumu uzun bir süre, Durkheim'ın teorisinin en etkili yorumu olarak kalmıştır.³⁷⁷

Parsons'a göre Durkheim'ın erken dönem eserlerinin merkezinde düzen problemi vardır.³⁷⁸ Bu problemi çözmeye girişimleri onun düşünsel izleğinde bir kırılmaya neden olmuştur ve bu yüzden erken dönem eserleri ile sonrakiler arasında bir kopukluk söz konusudur. Bu açıdan Parsons, Durkheim'ın çalışmalarını dört dönem halinde ele alır. İlk dönem sayılabilecek *Toplumsal İşbölümü*'nde ortaya koyduğu analiz, faydacı bireyciliğin pozitivist bir eleştirisini geliştirmeye çalıştığı bir aşamayı temsil eder.³⁷⁹ Bu aşamada Durkheim bireyleri, toplumsal olan ve olmayan dışsal faktörler tarafından sınırlanmış aktörler olarak kabul eder. Buna göre bireylerin birincil eylem motivasyonları yaptırımdan kaçınmaktır.³⁸⁰ Parsons'a göre *Toplumsal İşbölümü* eserinde, işbölümünün genişlediği farklılaşmış toplumlarda ortak bilincin kaderinin ne olduğuna dair bir belirsizlik vardır. Durkheim iki görüş arasında tereddütle gidip gelir. İlki, organik dayanışmanın ilerlediği toplumlarda ortak bilincin gittikçe silindiği; ikincisi, ortak bilincin silinmekten ziyade içeriğinin değiştiği görüşüdür. Parsons'a göre ilk tema *Toplumsal İşbölümü*'nde baskınken, ikinci tema *İntihar* eserinde, intiharın altında yatan sebeplerde detaylandırılmıştır ve onun görüşlerinin özgün yanını oluşturur.³⁸¹ Bu Durkheim'ın

³⁷⁵ Giddens, A. (1970). "Durkheim as a Review Critic". *The Sociological Review*, 18(2):171-196, s. 188; Giddens, 2017: 89; Marske, C., E. (1987). "Durkheim's "Cult of the Individual" and the Moral Reconstitution of Society". *Sociological Theory*, 5(1): 1-14.

³⁷⁶ Parsons, T. (1966). *The Structure of Social Action*, Free Press, New York.

³⁷⁷ Giddens, 1970: 188; Giddens, 2017: 88; Pope, W. (1973). "Classic on Classic: Parson's Interpretation of Durkheim". *American Sociological Review*, (38)4: 399-415, s. 399.

³⁷⁸ Parsons, 1966: 307'den aktaran Giddens, 1970: 188

³⁷⁹ Giddens, 1970: 188.

³⁸⁰ Pope, 1973: 400.

³⁸¹ Giddens, 1970: 188-189.

görüşlerinin ikinci aşamasını, temsil eder.³⁸² Durkheim *İntihar* eserinde, intihar oranlarını açıklamak için iki bağımsız değişken kullanır: toplumsal bütünleşme derecesi ve düzenlemenin (*regulation*) varlığı.³⁸³ Parsons'a göre toplumsal bütünleşme ortak bilincin içeriğindeki değişimle ilgiliyken; düzenleme ortak bilincin gücüyle ilgilidir.³⁸⁴

Üçüncü dönem, Durkheim'ın yalnızca *Toplumsal İşbölümü*'ndeki ana temalardan değil, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'ndaki metodolojik ilkelerden de ayrıldığı bir dönemi ifade eder. *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*'nda sosyal olgular dışsal ve kısıtlayıcı karakteriyle tanımlanır. *Sosyoloji ve Felsefe* ve *Ahlak Eğitimi* eserleriyle karakterize edilen bu döneme geldiğinde ise Durkheim, sosyal olguların bireye tamamen dışsal olduklarına dair düşüncesini geride bırakmıştır. Ortak bilinçte somutlaşan değerler, bireysel kişiliğin içsel bir unsurunu teşkil eder. Böylece kısıtlama ve yükümlülüğün eserlerindeki yeri zamanla değişir. İntiharı izleyen eserlerinde, toplumsal ideallere olumlu bağlanma ve ahlaki olguların arzu edilebilir bir karaktere sahip olmalarını, onların yaptırımla desteklenmesi kadar temel bir konuma yerleştirir.³⁸⁵ Bu durum ilk aşamadaki pozitivizmden radikal bir kopuş anlamına gelmektedir. Bireysel davranışa rehberlik eden sosyal normlar aynı zamanda birey tarafından içselleştirilmiş ve arzu edilen bir karaktere sahip olarak ele alınmaktadır.³⁸⁶ Parsons'a göre üçüncü dönem Durkheim'ın *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* eseriyle karakterize edilen idealist dönemine geçişi temsil eder. Sonuç olarak Parsons'a göre, Durkheim'ın kariyerinin sonlarına doğru yazılarında güçlü bir idealizm etkisi ortaya çıkmıştır.³⁸⁷

Giddens, Durkheim'ın kariyeri boyunca, düşüncesinin önemli kavramlarını hem değiştirdiğinin hem de ayrıntılandığına tartışılmaz nitelikte olduğunu ve Parsons'ın onun düşüncesindeki bazı ikilikleri başarılı şekilde ortaya koyduğunu ifade eder. Fakat Parsons'ın, Durkheim'ın fikirlerinin gelişim çizgisini izlediği kronolojik sıralamanın ne kadar doğru olduğu ve bu kronolojinin sağladığı fikrinsel çizginin onun sonraki eserlerini yorumlamada ne kadar isabetli olduğu sorgulanabilir.³⁸⁸ Giddens, Durkheim'ın kariyerinin başlarında yazmış olduğu kitap incelemelerine atıfla, onun kariyerinin sonlarına doğru geliştirdiği kabul edilen pek çok teorinin çok daha önceden farkında olduğunu söyler.³⁸⁹ “Durkheim'ın Alman sosyal düşünürlerinin eserlerine ilişkin yazdığı orijinal incelemeler, temel fikirlerinin ne kadar erken

³⁸² Pope, 1973: 400.

³⁸³ Bkz: 2.2.3. İntihar ve Anomi

³⁸⁴ Pope, 1973: 402.

³⁸⁵ Bkz: 1.2.1. Ahlakın Temel Unsurları

³⁸⁶ Pope, 1973: 400.

³⁸⁷ Parsons, 1966: 307 ve 444'den aktaran Giddens: 1970: 189

³⁸⁸ Giddens, 1970: 189.

³⁸⁹ Giddens, 1970: 189 ayrıca, Giddens, 2016: 128.

oluşturduğunu göstermeleri açısından temel öneme sahiptir.”³⁹⁰ Durkheim’ın bunların ne kadarından doğrudan etkilendiğini değerlendirmek zor olsa da, Parsons’ın çok daha sonra ortaya çıktığını varsaydığı konuların bilincinde olduğunu ortaya koyması bakımından oldukça net kaynaklardır. Giddens’in ifade ettiğine göre bu incelemeler şu unsurları içerir:

“[T]oplumun devamında ideallerin ve ahlaki birliğin önemi; toplumsal etkilerin “pasif” bir alıcısı olarak birey kadar, “aktif” bir eyleyen olarak da bireyin önemi; bireyin topluma bağlılığının ikili doğasının, yani onun aynı zamanda hem yükümlülüklerle hem de ideallere olumlu bağlılığının önemi; birimlerin düzeninin bileşen birimlerin (yani örgütlü toplumların birimleri olarak bireylerin) birbirinden soyut olarak alınan karakteristiklerinden elde edilemeyecek özelliklere sahip oldukları anlayışı; anomi teorisinin ana hatları ve daha sonraki din teorisinin ilk adımları.”³⁹¹

Bu noktadan sonra Giddens, geleneksel Durkheim yorumunun gözden geçirilmesi gerektiğini söyler. Durkheim’ın ilk dönem ve geç dönem eserleri arasında radikal bir kopuş olduğuna dair düşünce yanlıcıdır. Giddens’a göre bu durum, Durkheim’ın tüm eserleri içinde *Toplumsal İşbölümü*’nün yerinin önemsizleşmesine sebep olmuştur.³⁹² Oysa bu eser, Durkheim’ın genel bir toplumsal teori inşasının geçici bir aşaması olarak değil, onun sonraki yazılarının temelini oluşturan ve sonradan terk etmediği, modern toplum biçiminin ortaya çıkışı üzerine kesin bir bakış açısı olarak görülmelidir.³⁹³ Tüm eserleri onun *Toplumsal İşbölümü*’nde ortaya koyduğu evrimsel şema bakımından okunduğunda düşüncesindeki süreklilik net bir şekilde görülebilir. Durkheim’ın teorisinin tarihsel yönü göz ardı edildiği takdirde onun soyut, tarih dışı bir birey-toplum ilişkisi öngördüğü düşünülebilir. Giddens’a göre Durkheim hakkındaki ortodoks bakış açısı da bu yöndedir. Bu bakış açısından Durkheim’ın Hobbes benzeri bir konum benimsediği söylenebilir: Bireyler sürekli toplumsal düzeni yıkma eğilimindedirler, herkesin herkesle mücadele halinde olduğu bir doğa durumu söz konusudur ve bu durum ancak tüm uyumsuzlukları sona erdiren bir konsensusa varılmasıyla aşılabılır.³⁹⁴ Fakat Durkheim Hobbes’u, tam da bu tarih dışı doğa durumu tasavvuru sebebiyle eleştirir. Ona göre Hobbesçu anlayış insanın yalnızca kendisini zorlayarak toplumsal yaşama dahil olabileceği sonucunu ortaya çıkarır.³⁹⁵ Fakat eğer Durkheim’ın yazılarının tamamı mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişin tarihsel çerçevesi içinde görülürse durum bundan çok daha farklı olur. Durkheim’ın teorisinde insan ve onunla ilgili olan her şey bu tarihsel sürecin ürünüdür. Tüm eserleri boyunca, işbölümünün yarattığı dayanışma, modern toplumları geleneksel toplumlardan ayıran en önemli nokta olmuştur. Sonraki yazılarında “çatışma ve

³⁹⁰ Giddens, 1970: 190

³⁹¹ Giddens, 2016: 128

³⁹² Giddens, 2017: 89.

³⁹³ Giddens, 1970: 190.

³⁹⁴ Giddens, 2017: 104.

³⁹⁵ Giddens, 2017: 115.

anomiye ele alış biçimi” *Toplumsal İşbölümü*’nde ortaya koyduğu işbölümünün patolojik hallerine ilişkin analizinden ayrı bir şekilde ele alınamaz. *Toplumsal İşbölümü*’nde modern toplumlara atfettiği tüm özellikler, sonraki eserlerinde kısıtlama ve ahlaki otoriteye dair tüm söylediklerinin temelini oluşturur.³⁹⁶

Giddens’a göre faydacı bireycilik, Durkheim’in *Toplumsal İşbölümü* eserindeki ana hedeflerinden biridir fakat tek hedef değildir ve yalnızca bu ekseninde görülemez. Diğer Comte’dan devam eden ve Schaffle gibi yazarlar tarafından benimsenen, toplumsal düzenin devamı için güçlü bir ahlaki fikir birliğinin önemini vurgulayan düşünce akımıdır.³⁹⁷ Comte’a göre modern toplumda artan iş bölümü sosyal uyumu tehdit eder niteliktedir. Farklılaşma ahlaki birliği ortadan kaldırdığı için istikrarlı bir sosyal düzen inşa edilemez. Durkheim’a göre ise toplumsal düzende istikrarsızlığa sebep olan şey işbölümü değildir.³⁹⁸ Gouldner’a göre, Durkheim’in görüşlerinde “tedricen ortak inançların rolünün yeniden vurgulandığı”³⁹⁹ bir noktaya kaymış olduğuna ilişkin gözlemin geçerliliği önemli değildir. Ona göre Durkheim, esas itibarıyla *Toplumsal İşbölümü*’nde “sosyal istikrarı korumak için ahlaki fikir birliğine olan ihtiyacın” üzerinde çok fazla durduğunu düşündüğü Comte’a karşı bir tartışma yürütüyordu.⁴⁰⁰ Modern toplumlarda ortak inançların önemini *Toplumsal İşbölümü*’nde yok saymış yahut bunu sonradan keşfetmiş değildir. Durkheim bu aşamada Comte’un, modern toplumların sosyal istikrara kavuşabilmesi için illaki ortak inanç birliğine ihtiyaç duyduklarına ilişkin görüşünü eleştirir.⁴⁰¹ Durkheim’a göre böyle bir değerlendirme ancak geleneksel toplumlar bakımından isabetlidir. Zira onun gözlemine göre modern toplumlar, ahlaki inanç ve değerlerin azalan önemine rağmen çözülme eğiliminde değillerdir. Bu, Durkheim’in kitap boyunca sürdürdüğü ana temalardan birisidir.⁴⁰² Aksine işbölümünün genişlediği toplumların kendilerine has bir dayanışmaları vardır. Durkheim’in organik dayanışma olarak kavramsallaştırdığı bu husus, modern toplumun doğal halidir. Organik dayanışmanın gerektiği gibi işlememesi ve bazı yerlerde birlik ve dayanışmaya yol açmaması, “mekanik dayanışmanın alanının daralmasından değil, organik dayanışma için gerekli koşulların tümüyle gerçekleşmemiş olmasından dolaydır.”⁴⁰³

Organik dayanışmanın kaynağı, faydacı yaklaşımların iddia ettiği gibi, sözleşmelerde hayat bulan iradelerin kendiliğinden uyumu değildir. “[S]özleşme kendi başına ilişkileri

³⁹⁶ Giddens, 2017: 90.

³⁹⁷ Giddens, 1970: 191; Giddens, 2016: 129.

³⁹⁸ Gouldner, 2017: 13.

³⁹⁹ Gouldner, 2017: 15.

⁴⁰⁰ Gouldner, 2017: 15.

⁴⁰¹ Gouldner, 2017: 15.

⁴⁰² Durkheim, 2018a: 210-211, 405-417.

⁴⁰³ Durkheim, 2018a: 417.

düzenlemeye yeterli olamaz; ancak toplumsal kökenli bir düzenleme varsa sözleşme ilişkisi kurulabilir.”⁴⁰⁴ Yani, tarafların iradeleriyle kurulan ve çıkarlar arası denge sağlayan bir sözleşme ilişkisi için, bizzat bu ilişkiden kaynaklanmayan, “ancak bu tür ilişkiler oluşmadan düzgün bir biçimde işleyemeyecek genel ahlaki bağlılıkları yaratan normları gerektirir.”⁴⁰⁵ Modern toplumlarda işbölümünün geldiği nokta, bireyler arasında karşılıklı ve birbirini tamamlayan bağımlılık durumu yaratır. Buradan doğan bağlılık birey için vazgeçilmez niteliktedir. Yapılması gereken bu yeni toplumsal yapıya ve onun bireylerine uygun, yeni bir ahlaki otorite inşasıdır. Ahlaki otoritenin inşasına ilişkin Durkheim’in fikirleri iki ana başlık altında ele alınabilir. Birincisi Durkheim’in modern toplumların, değişen yapılarına ve ilerleyen işbölümüne uygun olarak yeniden organize edilmesi gerektiği yönündeki görüşüdür. Bu anlamda başlıca kaygısı devlet ve birey arasına aracı kurumlar (meslek örgütleri) yerleştirmektir. İkincisi ise Durkheim’in işbölümünün ürettiği bireyselleşmenin ahlaki desteği olan birey kültürünü birleştirici bir ortak zemin olarak ele almasıdır.⁴⁰⁶ Durkheim’in erken ve geç dönem eserleri arasında bir kopuş olduğunu öne süren yaklaşıma göre Durkheim’in bu fikirleri arasında bir süreksizlik söz konusudur. Fakat bu çalışmada da temel alınan ve Giddens tarafından dile getirilen görüşe göre, Durkheim’in eserlerinin tamamı onun *Toplumsal İşbölümü*’nde ortaya koyduğu mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişin tarihsel çerçevesi içinde okunursa ve Durkheim’in siyasi teorisine gerekli dikkat gösterilirse; çalışmalarının ilk dönemleri ve son dönemleri arasındaki süreklilik görülebilir.⁴⁰⁷

Durkheim’in meslek örgütlerinin rolü ile devlet hakkındaki düşünceleri birbiriyle paralel şekilde gelişmiştir. Durkheim, “bir siyasi iktidar sistemi olarak devlet sorununu”⁴⁰⁸ ele alırken devlet ve birey arasında kimi ara gruplar bulunmayışını odağına alır. Bu ikincil grupların varlığı, birey kültürünün ideallerini hayata geçirecek demokratik bir düzenin sağlanması için çok önemlidir.⁴⁰⁹ Durkheim’in yapıtlarının yol gösterici ve en temel teması geleneksel toplumlarla modern toplumlar arası farklılığın derinliğidir. Durkheim bu değişimin geri döndürülemez olduğunun farkındadır. Onun teorisinde eskiye özlem ve geçmişin istikrarını canlandırmaya yönelik bir girişim görülmez. Durkheim bunun mümkün olmadığının, olsa dahi arzu edilir bir durum olmadığının farkındadır. “Durkheim’in peşinde olduğu şey değişime karşı düzeni korumak değil, değişimi başarmaktır.”⁴¹⁰ Olağan durumda işbölümü dayanışmaya yol açar.

⁴⁰⁴ Durkheim, 2018a: 256.

⁴⁰⁵ Giddens, 2016: 129.

⁴⁰⁶ Giddens, 2016: 129.

⁴⁰⁷ Giddens, 2017: 90.

⁴⁰⁸ Giddens, 2017: 100.

⁴⁰⁹ Giddens, 2017: 100-101.

⁴¹⁰ Giddens, 2017: 104.

Durkheim’a göre işbölümünün ayrıksı ve kural dışı halleri ya düzenlemeden yoksundur, ya da bu alandaki düzenlemeler kurumların değişim hızına yetişememektedir.⁴¹¹ Durkheim’ın *Toplumsal İşbölümü*’nde ortaya attığı öncüllere göre bu yeni kurumsallaşma siyasi ve ekonomik düzlemler arasında bütünleştirici bağlar kurmayı içermelidir: “devletin genel yol göstericiliği altında işlevlerin daha adil bir biçimde dağıtılması yönünde aşama aşama ilerleme (yani, mecburi iş bölümünün ortadan kaldırılması) ve meslek örgütleri yoluyla ekonomik ilişkilerin ahlakileştirilmesi.”⁴¹² Durkheim’ın ahlaki otorite teorisi ile organik dayanışmalı toplumların siyasi sistemlerine ilişkin analizi arasındaki yakın bağlar buradan kaynaklanır.⁴¹³

Özetle Durkheim, modern toplumlar bakımından tanımladığı hastalığa yapısal ve ahlaki yönlü bir çözüm teklif eder. Yapısal çözüm, iktisadi ve toplumsal yaşamın bu yeni koşullarına uygun olarak yeniden organize edilmesidir.⁴¹⁴ Durkheim’a göre bu değişim radikal bir devrimle değil, zamana yayılmış bir evrimle gerçekleştirilmelidir. Yeniden organizasyona yönelik her türlü adım, toplumun bir kesimi için değil; tüm kesimleri için atıldığında ancak anlamlı bir değişim ortaya çıkabilir.⁴¹⁵ Mauss, *Sosyalizm Dersleri* eserinin girişinde Durkheim’ın “siyasi devrimleri ve parlamento evrimlerini ciddi değil; yüzeysel, maliyetli ve yapmacık” bulduğunu ifade eder.⁴¹⁶ Durkheim’ın çözüme dair çıkarımlarının ikinci boyutu ise yapısal analizlerinin tamamlayıcısı olan, modern toplumda bireyleri ortak bir zeminde bir araya getirecek ahlaki temeli inşa etmeye yöneliktir. Durkheim *Toplumsal İşbölümü*’nün sonuç kısmında bu ahlaka ilişkin kimi belirlemeler yapar:

“[O]rtak bilincin giderek birey kişiliğine saygıya dönüştüğü anımsanacak olursa, görülecektir ki örgütlü toplumların ahlakını belirleyen şey, parçacıl toplumların ahlakından farklı olarak, daha ussal ve daha insancıl olmasıdır. Bu ahlak, etkinliklerimizi bizi doğrudan doğruya ilgilendirmeyen birtakım amaçlara yöneltmiyor; bizi, insanların yararlarıyla ilgilenmeksizin kendi yollarında yürüyen, bizimkinden tümünden farklı nitelikteki ülküsel güçlerin hizmetine sokmuyor. Bizden yalnızca başka insanlara karşı sevecen olmamızı, görevimizi iyi yapmamızı herkesin en iyi yapabileceği işe yönelmesini ve emeklerinin haklı karşılığını almasını sağlamaya çalışmamızı istiyor. Örgütlü toplumun ahlakını oluşturan kurallar, özgür düşüncüyü boğan zorlayıcı bir güce sahip değildir; daha çok bizim için ve bir bakıma bizim tarafımızdan yapılmış oldukları için, onlar karşısında daha özgürüz.”⁴¹⁷

Görüleceği üzere, Durkheim’a göre modern topluma uygun ahlaki bir örgütlenme ve modern toplumun bireyleri için yeni bir ahlaki zeminin kurulup yerleşmesi modern toplumun

⁴¹¹ Durkheim, 2018a: 405.

⁴¹² Giddens, 2017: 108.

⁴¹³ Giddens, 2017: 108.

⁴¹⁴ Durkheim, 2018a: 423.

⁴¹⁵ Mauss, M. (2017). “İlk Baskıya Önsöz”. E. Durkheim, *Sosyalizm Dersleri*. Pinhan Yayınları, İstanbul, 33-37, s. 35.

⁴¹⁶ Mauss, 2017: 35.

⁴¹⁷ Durkheim, 2018a: 463.

içerisinde kıvrıldığı hastalığı tedavi edilebilir. Bu bağlamda Durkheim'ın modern toplumun ve onun hukukunun ahlaki niteliğine ilişkin fikirleri, ilerleyen sayfalarda iki bölüm halinde ele alınacaktır. İlk bölümde Durkheim'ın yeniden örgütlenme ihtiyacına ilişkin ortaya koymuş olduğu, modern toplumlar için ahlaki organizasyon teklifi ele alınacak ve bu çerçevede meslek örgütlerine ilişkin fikirleri aktarılacaktır. İkinci bölümde ise, modern toplumların çatısı altında birleşeceği bir ahlaki güç olarak, öz itibarıyla diğer insanlara karşı sevgi ve merhamet hislerini içeren birey kültürü düşüncesi ifade edilecektir. Birey kültürü, Durkheim'ın modern toplumlar için üstün bir ahlaki otorite arayışının bir ifadesidir. Bu bağlamda Durkheim'ın, modern toplumlarda bireyin kazanmış olduğu yeni konumu dini bir terminoloji kullanarak ifade etmesi önemlidir. *Dini Hayatın İlk Biçimleri*'nde geliştirdiği işlevsel din teorisi, bireyin din konusu haline gelerek kazandığı kutsiyetin temellerini açıklar. İlgili bölümde bu hususlar izah edildikten sonra devlet ve birey ilişkisi başlığı altında Durkheim'ın siyasi sosyolojisi ele alınacaktır. Durkheim'ın birey kültürü temelli demokratik bir devlet tasarımı ortaya koyması onun teorisi bakımından tamamlayıcı niteliktedir. Son olarak bu husus ortaya koyularak organik dayanışmalı toplumların üzerinde temelleneceği hukuki zemine Durkheim'ın atfettiği ahlaki değerlerin açıklığa kavuşturulması amaçlanmaktadır.

3.1.Organik Dayanışmalı Toplumların Ahlaki Organizasyonu

3.1.1.İkincil Gruplar: Meslek Örgütleri ve Meslek Ahlakı

Durkheim meslek örgütlerine birbirine bağlı üç önemli işlev yükler: Birincisi, bireyin günlük yaşamına etki ederek bir kamusal toplanma alanı meydana getirmek ve bu yolla bireyi grupla bütünleştirerek onu sosyal değişimin yıkıcı sonuçlarından korumak ve genel çıkara anlamlı bağlanma fırsatı yaratmak; ikincisi, sağladıkları organizasyon ve disiplin sayesinde faaliyetleri koordine ederek ve iletişimi güçlendirerek ekonomik yaşama ahlaki bir yapı sağlamak; son olarak, devlet ve birey ilişkilerinde düzenleyici işlev görerek bu ilişkilerde bir denge oluşturmak.⁴¹⁸ Meslek örgütlerinin bireysel ve ekonomik yaşamdaki işlevi bu başlık altında ele alınacak olup, siyasi işlevlerine ise 'Devlet-Birey İlişkisi' başlığı altında yer verilecektir.⁴¹⁹

Meslek örgütlerini değerlendirirken organik dayanışma ve demokratikleşmeye yönelik dönüşüm süreci göz önünde bulundurulmalıdır. Bu dönüşüm sürecinin bir sonucu olan anomi, Durkheim'ın modern toplumlara yönelik teşhisidir ve aracı kurumların yokluğu ve ahlaki düzenleme eksikliği ile nitelendirilebilir. Anomi, işbölümünün artışıının doğal sonucu değildir.

⁴¹⁸ Hawkins, M. J. (1994), "Durkheim on Occupational Corporations: An Exegesis and Interpretation". *Journal of the History of Ideas*, 55(3): 461-481, s.465.

⁴¹⁹ Bkz: 3.2.2.1. Siyasal Toplum ve Devlet; 3.2.2.2. Birey Kültü Temelli Bir Yönetim Anlayışı Olarak Demokrasi

Yalnızca belli koşullar altında ortaya çıkar. Aracı kuramların tesisine yönelik kurumsal reform, bu dönüşüm sürecinde Durkheim'ın öne çıkardığı yeniden organizasyon ihtiyacının bir boyutudur. Diğer boyutu ise etkili ahlaki düzenleme ihdasıdır. Yukarıda sözünü ettiğimiz işlevleri bu yeniden organizasyon süreci çerçevesinde ele aldığımızda, yapısal ahlaki organizasyonun, birey kültü fikri ile olan bütünlüğü daha net görülebilir. İşbölümünün organik dayanışmayı ürettiği bir toplumsal ortamda, kurumsal reformlar ve ahlaki düzenleme, meslek örgütleri arası etkili iletişim sağlayarak toplumun ayrılmış kesimleri arasında bütünleşme meydana getirirken, demokratik bir devlet ve bireycilik fikrine izin veren yeni bir ahlaki çerçeve yaratır.⁴²⁰

Meslek örgütlerinin bu etkileri sağlayacak en etkili organ seçilmesi elemeli bir süreçtir.⁴²¹ Durkheim diğer bağlılık zeminlerini -aile, coğrafi birimler, din ve devlet- analiz ettikten sonra meslek örgütlerine döner.⁴²² Durkheim bu analizi *İntihar* eserinde, bu yapıların bireyi topluma bağlama kabiliyetlerini ölçerek yapar. Yukarıda sayılan tüm işlevlerin yerine getirilmesinin öncelikli koşulu budur. Diğer bir deyişle Durkheim, organik dayanışmanın tam olarak gerçekleşebilmesi için, parçanın bütüne etkili ve anlamlı şekilde bağlanmasının yollarını arar. Bu, siyasal toplum aracılığıyla yapılamaz. Zira siyasal toplum bireyden oldukça uzaktır ve bu sebeple onu etki altında tutması mümkün değildir. Siyasal alan ancak büyük kriz dönemlerinde bağlanma yaratabilir. Etkisi dönemliktir ve kriz ortadan kalktığında siyasi yaşamın zihinsel hâkimiyeti de sona erer.⁴²³ Devlet, bireylerin bilinçlerine ulaşip onları genelleştiremeyecek kadar uzakta ve genel yapıda bir organdır. Bireylerin çok sayıda örgütlenmemiş etkinliği devlet eliyle düzenlenemeyecek kadar karmaşıktır. Ortaklaşa yaşamın biricik örgütlenmesinin devlet olduğu yerde, bireyin toplumdan kopması son derece kolaydır. “Birey zaman zaman değil, yaşamın her alanında ve anında, eylemlerinin bir amacı olduğunu görmelidir. [...] Ancak bu daha sade, daha dar bir çevrenin onu yakından kavraması ve faaliyetlerine daha yakın bir hedef göstermesi ile mümkündür.”⁴²⁴

Ortak bir inanış etrafında bir araya gelen cemaat (*gemeinschaft*) türünden yapılar da bu işlevi gerçekleştirmek için uygun değildir. Günümüz toplumlarında geleneksel anlamda dinler, bireyin yaşamını sıkı sıkıya sarabilecek durumda değildir. Bu sebeple bireyle toplum

⁴²⁰ Mackert, J. (2004), “Reorganization and Stabilization: Social Mechanisms in Emile Durkheim's Professional Ethics and Civic Morals: A Contribution to the Explanation of Social Processes”. *Journal of Classical Sociology*, 4(3): 311-336, s. 317.

⁴²¹ Goldner'a göre Durkheim'ın bağlılık zeminleri olarak aile, devlet ve dinin yetersizliklerini vurgulayarak ilerlemesi, Comte' karşı yürüttüğü tartışmanın bir parçasıdır. Buna göre, “ne aile ne organizasyonlar ne de devlet modern topluma gerekli birleştirici dokuyu sağlayabilir.” Gouldner, 2017: 19.

⁴²² Hawkins, 1994: 467; Durkheim, 2013: 394-404.

⁴²³ Durkheim, 2013: 394.

⁴²⁴ Durkheim, 2013: 394.

arasında derin bağlar kurabilmeye uygun değildir. Durkheim dinin, zihinler üzerinde hâkimiyet kurarak onları bir araya getirme özelliğinin, “gizemli ve belirsiz bir öbür dünya düşü yaratmasından dolayı değil, davranış ve düşünceler üzerinde sağladığı çok güçlü ve detaylı disiplinden”⁴²⁵ dolayı olduğunu söyler. Bu disiplin, dinin özgür düşüncüyü bir yere kadar kısıtlama özelliğinden dolayıdır. Oysa günümüz toplumlarında “akla sınır konulmasını ve ‘buradan öteye geçemeyeceksin’ denmesini artık kabul etmemekteyiz.”⁴²⁶ Durkheim eski, geleneksel toplum yapısına dönülmedikçe -ki bunu imkânsız bulur- dinin tekrar böyle bir güç kazanmasının mümkün olmadığını söyler. Fakat bu modern dünyada artık dinin olmadığı veya olamayacağına anlamına gelmez. Durkheim’a göre eski dinler etkisini yitirmiştir ve yeni bir din ancak “özgür eleştiriye ve bireysel girişime”⁴²⁷ alan tanıdığı ölçüde yaşamına devam edebilir.

Durkheim’ın toplumu bireye bağlamak hususunda kabiliyetini ölçtüğü bir sonraki kurum ailedir. Aile, eskiden üyelerinin doğumdan ölüme kadar bir arada kaldığı ve tam bir bütünlük arz eden bir kurumken, bugün aynı süreklilik ve tamlığa sahip değildir. Aile kurulduktan bir süre sonra dağılmaya başlar. Çocuklar eğitim, iş vb. sebeplerle aileden ayrılırlar ve daha sonra kendi ailelerini kurarak eski birlikle bağlarını tamamen koparırlar. Nesiller arası iletişim böylece kopar. Durkheim aile üyeleri arasındaki duygusal bağların ortadan kalktığını söylemez. Tam tersine artık arada kalan tek bağ türü, duygusal bağlardır. Eskiden “soyut ve bireysel olmayan bütünlüğü ile başlı başına toplumsal bir yapı”⁴²⁸ olan aile, artık yalnızca sevgi bağıyla bir arada olan bireylerden ibarettir. Aile ile olan mekânsal birlikteliğin ortadan kalkmasıyla, yerel birimlere bağlılığın gücünü kaybetmesi bu anlamda paraleldir:

“Eskiden her yöresel çevre, adetleri, gelenekleri, iletişim bağlarının zayıflığı ile başka çevrelere kısmen kapalı iken, her nesil doğduğu yerde zorunlu olarak kalmakta ya da çok uzaklaşmamaktaydı. Ama bu engeller azaldığı, farklı çevreler bir düzeye gelip birbirine karıştığı ölçüde, bireyler kendi tutkularına ve faydalarına göre, kendilerine açık olan daha geniş alanlara dağılmaları kaçınılmaz olacaktır.”⁴²⁹

Her birey kaçınılmaz olarak bir yerel birime (kent, köy, kasaba vb.) bağlıdır. Fakat yerel birimlere bağlılığın yarattığı aidiyet hissi gittikçe zayıflamaktadır. Durkheim’a göre bu coğrafi bölünmeler gittikçe daha çok yapay nitelik arz etmekte ve herhangi bir duygusal derinlik sağlayamamaktadır.⁴³⁰ İş ve eğitim imkânlarının belirli merkezlerde toplanması, ulaşım olanaklarının yaygın bir ağa sahip olması her geçen gün doğduğumuz yer ile bağlarımızı

⁴²⁵ Durkheim, 2013: 396.

⁴²⁶ Durkheim, 2013: 395-396.

⁴²⁷ Durkheim, 2013: 396.

⁴²⁸ Durkheim, 2013: 398.

⁴²⁹ Durkheim, 2013: 398.

⁴³⁰ Durkheim, 2018a: 50.

gevşetip zayıflatır. Bireyin etkinlik alanı bu kümelenmeleri aşar. Sonuç olarak yerel birimlere ve aileye bağlılığın karakterize ettiği eski yapı artık kuvvetli bir birlik sağlayabilecek durumda değildir. Fakat yerel ve ailesel bağlanmaya dayalı bu iç örgütlenmenin, yerine hiçbir şey bırakmadan öylece silinip gitmesi mümkün değildir. Bu yüzden toplumda bireyleri ortaklaşa yaşama dahil edecek, onların ait oldukları toplumsal ortamla anlamlı bağlar kurmasını sağlayacak, bireye çok daha yakın ve ulaşılabilir ikincil bir örgütlenme basamağına ihtiyaç vardır. İşte Durkheim için meslek örgütlerinin en önemli etkisi, bu işlevi yerine getirebilme potansiyelleridir.⁴³¹ Durkheim aynı mesleği yapanlar arasında, ortak toplumsal düşünce ve duyguların yaratımı için uygun bir alanın bulunduğunu söyler. Mesleki birlikler şu üç sebepten dolayı diğer toplumsal birliklere göre daha uygun bir konumdadır: “Her an vardır, her yerde vardır ve yaşamı en geniş ölçüde etkilemektedir.”⁴³² Durkheim meslek örgütlerinin bu özelliklerini şöyle açıklar:

“Bireyin üzerindeki etkisi siyasi toplumda olduğu gibi zaman zaman değildir, onunla sürekli iletişim halindedir. Çünkü yerine getirdiği ve bireylerin de yapılmasına hep beraber katkıda bulunduğu faaliyetler süreklilik arz eder. Çalışanlar nereye giderse onlarla birliktedir, aile bunu yapamaz. Birey nerede olursa olsun mesleki işlevin onunla beraber olduğunu, görevlerini yapmak üzere onu güdülediğini ve desteklediğini hisseder. Son olarak, mesleki yaşam neredeyse yaşamın tümüne nüfuz ettiğinden, mesleki kurumun etkisi faaliyetlerimizin her detayında kendisini gösterir ve böylece faaliyetlerimiz ortak bir yöne çevrilmiş olur. Görüleceği üzere, mesleki kurumda bireyi sarıp sarmalamak, onun tinsel yalnızlık çekmesine engel olmak için gerekli olan her şey bulunmaktadır.”⁴³³

İktisadi yaşamın gittikçe genişleyen alanı sebebiyle mesleki aktiviteler, bireyin yaşamında diğer tüm alanlardan daha fazla yer kaplar. Öyle ki birey genellikle kendini icra ettiği meslekle, yani yerine getirdiği işlevle tanımlar. Durkheim’ın düşüncesinde, ekonomideki sosyal grupların mesleki bir zeminde örgütlenmesi ve bu düzeyde bir ahlaki kurallar dizgesi oluşturması elzem bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴³⁴ Durkheim burada meslek örgütlerinin işlevselliğini loncaların tarihine giderek izah eder. Tarihsel analizler bu örgütlenmelerin geçmişte işlevsel olduğunu ve organik dayanışmalı toplumların güncel ihtiyaçları bakımından da tekrar işe yarayabileceklerini gösterir.⁴³⁵ Loncaların etkinliklerini kaybetmesi artık yararsız olmaları yüzünden değil, gerekli dönüşümü geçirememeleri, modern toplumun şartlarına uyaranamamaları yüzündendir.⁴³⁶ Durkheim’a göre loncaların tarihine bakıldığında, onların kent yaşamının başlangıcından itibaren aynı mesleği yapanları bir araya

⁴³¹ Durkheim, 2018a: 50-51.

⁴³² Durkheim, 2013: 399.

⁴³³ Durkheim, 2013: 399-340.

⁴³⁴ Mackert, 2004: 318.

⁴³⁵ Gouldner, 2017: 20.

⁴³⁶ Durkheim, 2019a: 31-38; Durkheim, 2018a: 27-30; Durkheim, 2013: 402.

getirdiği görülecektir. Durkheim'a göre bu durum, aynı mesleği yapan kişilerin bir araya gelmelerinin kaçınılmaz olduğu anlamına gelir. Şöyle ki;

“Bir siyasal toplumda, nüfusun geri kalan bölümünden ayrı olarak, ortaklaşa düşünceleri, çıkarları, duyguları, meslekleri olan belli sayıda bireyler ortaya çıktığı anda, onların bu benzerliğin itisi altında birbirlerine doğru yönelmesi, birbirlerini çekmesi, birbirlerini araması, ilişkiye girmesi, birleşmesi ve böylece genel toplumun bağrında, yavaş yavaş sınırlı ve kendine özgü görünümü olan bir kümenin oluşması kaçınılmazdır. Ancak böyle bir küme bir kez oluştuğundan sonra, onun kendisine özgü, onu doğuran koşulların damgasını taşıyan bir tinsel yaşamın ortaya çıkmaması olanaksızdır.”⁴³⁷

Bu sebeple meslek örgütleri ahlaki bir ortam oluşturmak bakımından oldukça elverişli yapılardır. İnsanların belirli ortaklıklar etrafında bir araya gelerek oluşturdukları birliğe ve onun çıkarlarına bağlanması “her türlü ahlaki etkinliğin [...] kaynağıdır.”⁴³⁸ Bu açıdan Durkheim meslek örgütlerinde, bireyin bencilliklerini sınırlayarak üyelerine daha güçlü bir topluluk dayanışması sağlayabilecek ve sınai-ticari faaliyetlerde gücünün zayıf olana karşı daima haklı olmasını engelleyecek bir ahlaki etki potansiyeli görür.⁴³⁹ Bu potansiyelin kaynağı, meslek örgütlerinin bireyleri, kendi çıkarlarının üzerinde yer alan genel bir çıkar etrafında birleştirebilecek olmasıdır.

3.1.1.1. Meslek Örgütlerinin Bireysel Alandaki İşlevleri

Durkheim için ahlak ilkesinin en temel gereksinimi bencilliğin bertaraf edilmesi, toplumsal genel çıkarın özel çıkara üstün kılınmasıdır ve böyle bir bağlanma her türlü ahlaki etkinliğin kaynağıdır.⁴⁴⁰ Durkheim'a göre ahlaki davranışın ereği, bireyin kendisi olamaz ve ahlak, bağlılığın bir anlam kazandığı grup içindeki yaşamla başlar.⁴⁴¹

“Topluluklar için olduğu kadar bireyler için de amaçsız yaşamak kötü sonuçlara yol açmaktadır. Bireysel etkinlik yola nereden çıkacağını bilemediğinde, sahip olduğu güç kendi düşmanı haline gelmektedir. Bir toplumun sahip olduğu ahlaki güçler harekete geçmediğinde, herkese yararlı olacak bir işin başarılabilmesi için çaba gösterilmediğinde ahlaki yönden sapılmakta, hastalıklı ve zararlı bir yola girilmektedir. Öte yandan çalışan insan, bir iş sahibi olan insan daha uygar bir insandır. Toplamların entelektüel ve ahlaki örgütlenmesi gelişip, karmaşıklılaştıkça artan etkinlik sayısına uygun yeni beslenme kaynakları yaratmak gerekmektedir.”⁴⁴²

Ortak çıkarlar ve benzer uğraşlar etrafında bir araya gelen bireyler, buradan doğacak kendine özgü bir yaşamın da aktörleri haline gelirler. Fakat benzer çıkarlar etrafında birleşmek yalnızca bu çıkarları savunmak için değildir. “Birleşmek, karşıtlar arasında ezilme duygusu

⁴³⁷ Durkheim, 2019a: 38.

⁴³⁸ Durkheim, 2019a: 38.

⁴³⁹ Durkheim, 2018a: 31.

⁴⁴⁰ Durkheim, 2018a: 34, Durkheim, 2019a: s.38.

⁴⁴¹ Durkheim, 2018b: 67. Bkz: 1.2.1.2. Toplumsal Gruplara Bağlılık.

⁴⁴² Durkheim, 2004: 28-29.

duymamak, düşünce ve duygu alışverişi zevkini tatmak, birçok insanla bir bütün haline gelmek, yani kısacası aynı ahlaki yaşamı ortaklaşa yaşamak içindir.”⁴⁴³ Bu kendine özgü bir yaşamdır ve “ondan üyelerinin yüreklerini ısıtan ya da canlandıran, onları birbirine yaklaştıran, bencilliklerini eriten bir sıcaklık yayılır.”⁴⁴⁴

Bencil hislerin köreltilmesi ve arzuların kontrolüne ilişkin tema Durkheim’ın hukuk ve ahlaka dair yazıları boyunca alt metin olarak karşımıza çıkar. Arzu ve kontrol diyalektiği toplumsal yaşamın uyumlu ve tatmin edici koşullarının çıkar arayışıyla oluşturulamayacağını gösterir. Bu uyum ancak, ortak refah için karşılıklı fedakârlık ile ortaya çıkabilir. Sosyal birleşmenin hiçbir tarafı, bu gereklilikten bağımsız değildir. Arzuların kontrolüne yönelik sosyal düzenlemelerde amaç, bireyin kişisel motivasyonlarını ve hırsını ortadan kaldırmak değil; bu hırs ve motivasyonu bireysel yaşam için anlamlı ve toplumsal yaşam için yıkıcı olmayacak şekilde yönlendirmektir. O zaman sonsuz bir tatminsizlik yerini anlamlı ve araçları amaçlarına yeten bir yaşama bırakabilir. Durkheim sosyolojisinin ahlaki misyonu ve bu süreçte hukuka düşen görevin önemi bu şekilde anlaşılabilir.⁴⁴⁵ Burada düzenleme (*regulation*) kilit kavramdır ve hem ahlaki düzenleme hem de hukuk kuralı haline gelmiş düzenleme olarak anlaşılabilir.⁴⁴⁶ Fakat bireyin yaşamının büyük bir kısmını geçirdiği iktisadi alan düzenlemeden yoksundur. Bunun anlamı şudur: Birey, yaşamının büyük bir alanında ahlaki boşluk içerisindedir. Durkheim’a göre “[i]çimizde ödev duygusunun güçlü biçimde yer etmesi için, tam da içinde yaşadığımız durumların bu duyguyu sürekli olarak uyanık tutması gerekir.”⁴⁴⁷ Öyleyse bireyin, kendisine ödevlerini hatırlatan bir grupla çevrili olması gerekmektedir. Durkheim, gününün büyük bölümünde ahlaki alan dışında yer alan bireyin ahlaklı olma içgüdüsünün zayıflayacağını ifade eder. Bu alanda yalnızca kendi çıkarı için eyleyen bireyin, “kendini unutma” ve “özveri zevkini” edinmesi mümkün değildir.⁴⁴⁸

“Demek ki ekonomik yaşamın kurala bağlanması, bir ahlakının olması, hem onu rahatsız eden anlaşmazlıkların son bulması için, hem de bireylerin kendi bireysel ahlaklarının da erimesine yol açan bir ahlak boşluğu ortamında yaşamaktan kurtulması için son derece önemlidir.”⁴⁴⁹

Bu hastalığın tedavisi, bir mesleği yerine getirenler arasında dayanışma tesis edecek, aralarında sürekli bağlar kurulmasını sağlayacak örgütlü bir grup yaşamı yaratmaktır.⁴⁵⁰ Durkheim’ın burada asıl önemseddiği şey grup yaşamını tesis etmektir. Toplumsal bütünlüğün

⁴⁴³ Durkheim, 2018a: 36.

⁴⁴⁴ Durkheim, 2018a: 48.

⁴⁴⁵ Cotterrell 1999: 30.

⁴⁴⁶ Cotterrell 1999: 19-20.

⁴⁴⁷ Durkheim, 2019a: 25.

⁴⁴⁸ Durkheim, 2019a: 25-26.

⁴⁴⁹ Durkheim, 2019a: 26.

⁴⁵⁰ Durkheim, 2019a: 26.

temel ögesi bireydir. Fakat birey sanki bütünü kendisiymiş gibi davranırsa toplumsal yaşamı sürdürmek imkânsız hale gelir. Bu yüzden birey, bütünü varlığını sürdürebileceği şekilde davranmalıdır. Bireyin çıkarları ile ait olduğu toplumun çıkarları bir değildir, hatta kimi zaman bu ikisi birbirine karşıt konumdadır. Eğer bu durumu ona hatırlatacak ve bu hususta onu zorlayacak bir disiplin olmazsa birey toplumsal çıkarı duyumsamaksızın yaşamına devam eder. Durkheim ahlaki disiplini, “bireye ortak çıkarları çiğnememek, üyesi olduğu toplumu çözüp dağıtmamak için ne yapması gerektiğini buyuran kurallar düzeni”⁴⁵¹ olarak tanımlar. Özgecilik vurgusu Durkheim’ın ahlaklı davranışa ilişkin genel temasını oluşturur. Ahlaki disiplin bireyi, kendisinin olmayan, kendisini aşan amaçlar koyup bunlara uygun olarak davranmaya zorladığı için birey tarafından aşkın bir şey olarak algılanır.⁴⁵² Toplumsal küme genişleyip geliştikçe böyle bir disipline duyulan ihtiyaç da artar. Zira ilkel toplumlarda zaten birey ve toplumsal küme arasında bir mesafe yoktur. Parça ile bütün, parçanın bütün açısından tehdit oluşturacağı kadar farklılaşmamıştır. Bireyin kendi çıkarları ile toplumsal çıkar arasında bir tercih yapmasını içerecek bir çatışma söz konusu değildir. Fakat birey bütünden özerklik kazandıkça çatışma kuvvetlenir. Birey toplumsal yaşamın yalnızca bir bölümündedir, genel çıkar onun için kavranması zor ve belirsiz bir noktada bulunur. Bu sebeple bireye, ahlaki disiplin tarafından, kendisine ihtiyaç duyan ve kendisinin de ihtiyacı olan toplumsal bütünlüğün hatırlatılması gerekir. Durkheim bunun, ilk bakışta bireylerin istedikleri şeyleri yapmalarını engelleyen, sıkıcı bir düzen olarak görülebileceğini ifade eder. Fakat bu bağlanma birey için de arzu edilir olandır. Zira kargaşa ve sürekli çekişme hali birey için acı vericidir. Etrafındakilerle savaşın eşigindeymiş gibi yaşamak, sürekli meydan okuma ve rekabet halinde olmak, insan için huzursuzluk kaynağıdır.⁴⁵³ Durkheim bu hususu şöyle ifade eder:

“[İ]nsanlar daha yüksek ölçüde, daha derinden toplumsallaştığı, yani uygarlaştığı ölçüde (bu iki sözcük eş anlamlıdır), bu sevinçler daha büyük değer kazanır. İşte ortak çıkarları olduğunu gören bireylerin işbirliği yapmaları; yalnızca bu çıkarları korumak, yarıştıkları birliklere karşı bu çıkarların gelişmesini sağlamak için değildir. Aynı zamanda birleşmek, birçok insanın tek insan gibi davranmasının zevkini tatmak, kendini karşıtlar ortasında yitmiş gibi duyumsamamak, birlik olmanın zevkini yaşamak, başka deyişle, kesinlikle aynı tinsel yaşamı birlikte sürdürmek içindir.”⁴⁵⁴

Sonuç itibarıyla birey ve toplum arasında görünür veya görünmez pek çok bağ vardır. Durkheim, topluma bir düzen kazandırmak üzere koyulan her türlü kuralın yıkıcı bir kötülük olduğu fikrini oldukça yüzeysel bulur. Düzenlemeler toplumsal ve ekonomik devinimlere ket vurarak statik bir düzen yaratmak yahut bireyleri tek tipleştirmek için değildir. Uyumlu ve

⁴⁵¹ Durkheim, 2019a: 27

⁴⁵² Durkheim, 2019a:28

⁴⁵³ Durkheim, 2019a:39.

⁴⁵⁴ Durkheim, 2019a: 39-40.

dengeli bir sosyal yaşam meydana getirmek amacıyla zihinsel birliktelik tesis etmek içindir.⁴⁵⁵ Durkheim benzerliklere ve paylaşılan ortak değerlere bağlılığın toplumsal bir birliktelik sağladığı sürecin geride kaldığının ve toplumların geldiği aşamada bu hissi yeniden canlandırmaya yönelik çabaların faydasız kalacağını farkındadır. Onun organik dayanışmalı toplumların yapısına ve dayanışmalarını sağlayan şeyin ne olduğuna dair tespitleri bu yüzden çok önemlidir. Tarif ettiği bağımlılık ve toplumsal bağlanma türü, ihtiyaçları paylaşmaya ve işbirliği yapmaya yöneliktir. Durkheim'ın modern toplumlarda üzerine gittiği ve bir ahlaki temel inşasında rol biçtiği tek ortak unsur kutsallığını insanın kendisinden alan ahlaki bireycilik olmuştur.

Bu anlamda, meslek örgütlerinin yegâne görevi kurallar koymak ve onları uygulamaktan ibaret değildir. Durkheim, onların ahlaki bir ortam oluşturma potansiyellerini sıklıkla ön plana çıkarır. Meslek örgütleri yalnızca bir düzenleme aracı değil, aynı zamanda bir kamusal toplanma alanıdır. Durkheim bu örgütlerden bireyin günlük yaşamına kadar inerek onu toplumsal yaşama dahil etme, bireylere toplanma alanları ve belirli toplanma zamanları yaratmasını bekler. Loncaların toplumsal konumlarına ilişkin belirlemeleri bu açıdan önem arz eder. Loncaların sağladığı ortak tapınma, şöenler, bayramlar hatta ortak bir mezarlık onları Romalılardaki aile örgütlenmesine oldukça yaklaştırır.⁴⁵⁶ Durkheim gerek Roma dönemi gerekse Ortaçağ dönemi Hristiyan loncalarının üyelerinin, meslek dışı alanlarda da birlikte geçirdikleri vakitlere sıklıkla vurgu yapar.⁴⁵⁷

“Geleceğin meslek örgütlerinin görevleri de, genişlik ve kapsamlarının büyüklüğüyle orantılı olarak daha karmaşık nitelikte olacaktır. Doğrudan doğruya mesleki nitelikteki görevlerinin yanında, günümüzde kentlere ve özel derneklere verilmekte olan birtakım görevler de eklenecektir.”⁴⁵⁸

Toplumsal yardım işleri bu anlamda en önemseddiği işlerdir. Durkheim burada vurguyu yardım alan ile yardımı yapan arasındaki dayanışma duygusuna yapar.⁴⁵⁹ Kendi içlerinde yürüttükleri yardımlaşma, eğlenme, şenlik, paylaşma, eğitim vs. gibi etkinlikler onların yalnızca ekonomik alanda değil, bireysel yaşam içerisinde tümünden kapsayıcı bir yerde olduklarını gösterir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁵ Durkheim, 2019a: 44

⁴⁵⁶ Durkheim, 2019a: 35.

⁴⁵⁷ Durkheim, 2019a: 35-37.

⁴⁵⁸ Durkheim, 2018a: 48.

⁴⁵⁹ Durkheim, 2018a: 48.

⁴⁶⁰ Durkheim, 2018a: 49.

3.1.1.2.Meslek Örgütlerinin Ekonomik Alandaki İşlevleri

Durkheim'ın meslek örgütlerinden her alandaki beklentisi öz itibarıyla ahlakidir. Ona göre modern toplumların içerisinde bulunduğu kriz iktisadi değil, ahlaki bir krizdir.⁴⁶¹ Ekonomik yaşamın içerisinde bulunduğu kuralsızlık hali, onun ahlaki kökenlerine etki etmeden çözülemez. Bu sebeple Durkheim, onun çağındaki yaygın çözüm önerileri olan klasik iktisadi düşünce ve sosyalizmi eleştirir. Onların krizin kaynağını anlayamadıklarını ve her iki düşünce akımının da farklılıklarına rağmen benzer zafiyetleri olduğunu düşünür. Bu bakımdan, Durkheim'a göre her ikisinin de yaptığı, hastalıklı duruma yalnızca hukuki bir görünüm biçmektir.⁴⁶² Durkheim'ın, meslek örgütlerinin ekonomik alandaki düzenleyici işlevine ilişkin açıklamaları genel itibarıyla sosyalizm ve klasik iktisadi düşünceye eleştirileri üzerinden şekillenir. Bu sebeple ilerleyen bölümlerde Durkheim'ın her iki düşünce akımına yönelik eleştirileri ifade edilecek ve bu eleştiriler üzerinden ekonomik yaşamda meslek örgütlerinin rolüne ilişkin fikirleri açıklanacaktır.

3.1.1.2.1.Sosyalizme Yönelik Eleştiriler

Durkheim sosyalizme yönelik analizlerine, onun yöntemiyle başlar. Sosyalizm geleceğe yöneliktir ve bir yeniden inşa planını içinde barındırır. Fakat Durkheim'a göre “yaptıkları araştırmalar daha önceden düşündükleri bir öğretiyi doğrulamak içindir.”⁴⁶³ Ortaya çıkan öğreti, bilimsel araştırmaların sonucu değildir. Sosyalist öğretilere yönünü veren, modern toplumun içerisinde bulunduğu krizin yarattığı tutkulu bir tepkidir. Bu tutku, yeniden şekillendirilmiş bir adalet anlayışını, emekçi sınıfın içerisinde bulunduğu sefaletle karşı acıma duygusunu ve çağdaş toplumlardaki bulanık bir huzursuzluk hissini içinde barındırır.⁴⁶⁴ Sosyalizm tüm bu krizin bir ifadesidir. Durkheim sosyalizmi, hasta bir insanın acısını ifade etme biçimine benzetir.⁴⁶⁵ Bu ifade biçimi, bilimin gerçekleri olarak değil, bilim tarafından incelenmesi gereken bir olgu olarak görülmelidir. Bilimin eseri değildir fakat onun konusudur. Bu sebeple içerisinde bulunduğu toplumsal bağlamda incelenmesi gerekir. Durkheim böyle bir analize, sosyalizm ile komünizm arasında kararlı bir ayrım yaparak başlar. Bu ayrım sosyalizmi yaratan toplumsal koşulları anlamak bakımından oldukça önemlidir. Komünist düşünceler Platon'dan beri, düzensiz aralıklarla var olmuşlardır. Thomas More'un *Ütopya'sı*⁴⁶⁶ ve

⁴⁶¹ Durkheim, 2019a: 23-24.

⁴⁶² Durkheim, 2019a: 24

⁴⁶³ Durkheim, E. (2017). *Sosyalizm Dersleri*. (Çev. G. Yavaş), Pinhan Yayıncılık, İstanbul, s. 41.

⁴⁶⁴ Durkheim, 2017: 41.

⁴⁶⁵ Durkheim, 2017: 41.

⁴⁶⁶ More, T. (2016). *Utopia*. (Çev. V. Günyol, M. Urgan, S. Eyüboğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Campanella'nın *Güneş Ülkesi*⁴⁶⁷ eseri bu geleneğin devamı niteliğindedir fakat uzun aralıklarla ortaya çıkmıştır ve bir ekol oluşturmamışlardır.⁴⁶⁸ Durkheim sosyalizm ile komünizm arasındaki farkları şöyle ifade eder:

“Sosyalizm için, iktisadi organ toplumun neredeyse kontrol eden organı olmalıdır; komünizm içinse biri diğerinden ne kadar uzaklaştırılırsa o kadar iyidir. [...] Komünistlere göre devlet görevini ancak endüstriyel yaşamdan tamamen izole edildiye yerine getirebilir; sosyalistlere göre bu görev özellikle endüstriyeldir ve aralarındaki bağ tam olmalıdır. Komünistlere göre zenginlik kötücüdür ve toplumdan uzaklaştırılmalıdır; sosyalistlere göre, aksine, sadece sosyalleştirilmezse kötüdür. [...] Biri endüstriyi devlete bağlayarak geliştirmeyi amaçlar; diğeri devleti endüstrinin dışından bırakarak.”⁴⁶⁹

Bu sebeplerle, sosyalizmin tarihsel gelişimine dair bir araştırmanın komünist kökenlere dönmesine gerek yoktur. Sosyalizm, çok daha geç dönemde ortaya çıkabilmiştir ve esas itibarıyla 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl başlarında Avrupa’da yaşanan toplumsal değişimlere yönelik bir rahatsızlığın ifadesidir.⁴⁷⁰ Durkheim sosyalist teorileri şöyle tanımlar: “Her ekonomik işlevin veya yayılmış olsalar da bazılarının, toplumun yöneten ve bilgili organlarıyla az çok tam bir bağ kurmasını gerektiren teorilere sosyalist teori denir.”⁴⁷¹ Bu tanımla ilgili bazı değerlendirmeler yapmak gerekir. Öncelikle Durkheim, yaptığı tanımda ‘devlet’ yerine ‘yöneten ve bilgili organ’ ifadesini bilerek kullandığını ifade eder. Bu tercihi yapmasının sebebini şöyle açıklar: “En ünlü sosyalizm teorisyenlerine göre [...] bildiğimiz haliyle devlet kaybolacak ve artık iktisadi hayatın merkezi olmayacaktır.”⁴⁷² Bu sebeple devlet yerine daha kapsayıcı olduğunu düşündüğü ‘yöneten ve bilgili organ’ ifadesini kullanır.

Durkheim’a göre, bu tanımda vurgulanması gereken bir diğer husus, ekonomik işlevlerin yöneten organa “tabi” değil “bağlı” olması gerektiğidir. Zira ona göre, sosyalist teorisyenler ekonomik yaşamın tamamen yöneten organın ellerine bırakılmasını değil; onunla ilişki içinde olmasını isterler. Durkheim’ın ifadesiyle: “Onların düşüncesine göre, bu ilişki endüstriyel ve ticari çıkarların “siyasi” çıkarlara bağımlı olmasından ziyade onları siyasi çıkarların seviyesine çıkarma etkisinde bulunmalıdır.”⁴⁷³

Durkheim sıklıkla sosyalizmle ilişkilendirilen (mülkiyetin kolektifleştirilmesi, iktisadi ilişkilerin eşit bir konuma getirilmesi ve bu yolla işçi sınıfının durumunun iyileştirilmesi, sınıf savaşımının dindirilmesi gibi) kimi kavram ve taleplerin bu tanımda bulunmayışına dikkat çeker. Sosyalizm “her şeyin ötesinde, sosyal organizmanın tümünde endüstriyel yapılanmanın

⁴⁶⁷ Campanella, T. (2016) *Güneş Ülkesi*. (Çev. S. Bağdatlı), Say Yayınları, İstanbul.

⁴⁶⁸ Durkheim, 2017: 65-66

⁴⁶⁹ Durkheim, 2017: 71.

⁴⁷⁰ Durkheim, 2017: 77 ve Giddens, 2016: 163.

⁴⁷¹ Durkheim, 2017: 56.

⁴⁷² Durkheim, 2017: 57.

⁴⁷³ Durkheim, 2017: 56-57.

yerini değiştirme, otomatik işlediği gölgelerden çekip ışığa ve bilincin kontrolüne getirerek sosyal yapıyı yeniden düzenleme arzusudur.”⁴⁷⁴ Durkheim’a göre sosyalist teoriler -bilhassa Saint Simon ve Marx gibi orijinal bir analiz ortaya koyanlar- hem ağdaş toplumların geleneksel toplum biçiminden oldukça farklı olduklarının bilincinde olmaları hem de bu geisin yarattığı krize yönelik bir yeniden organizasyon ihtiyaını ön plana çıkarmaları bakımından temel bir öneme sahiptir.⁴⁷⁵

Durkheim sosyalizm incelemelerine Saint Simon üzerinden devam eder. Bu izlekte onun sosyalizm eleştirilerine rastlarız. Durkheim’a göre Saint Simon’un tüm öğretilerinin temelindeki sorun, Avrupa toplumları için yeni bir sistem bulma arayışıdır. Saint Simon’a göre krizi çözmenin tek yolu toplumu tamamen endstriyellettirmektir. Toplum tamamen endstriyellettiiğinde kendisiyle tam bir uyum içinde olabilir.⁴⁷⁶ Saint Simon’un endüstriyalizm olarak adlandırdığı ilkeyi Durkheim şöyle açıklar:

“Bireyler ve halklar artık iktisadi çıkarlardan başka bir şeyin peşine düşmemelidir; ya da başka bir şekilde ifade edersek, işe yarar tek işlev endüstriyel işlevdir. Diğer hepsi, askeri veya teolojik, parazittir; çoktan kaybolmuş olması gereken bir geçmişin izleridir.”⁴⁷⁷

Saint Simon, endüstri üzerinde hakim olan güçlerin kaçınılmaz olarak çöküşe geçtiğini ve nihayetinde endüstrinin tam olarak özgürleşmesi gerektiğini ifade eder. Artık onu aşacak bir şeylere tabi olamaz. Kuralları endüstri koyacaktır.⁴⁷⁸ Durkheim’a göre, geçmişteki bağlılık türünün kolektif yaşamın yeni şartlarıyla uyuşmuyor olması, her türlü bağlılık biçiminin irrasyonel olduğu anlamına gelmez. Tüm bağlılığı ortadan kaldırmaktansa, yeni bir bağlılık türü yaratmak gerekir. Gerekli olan değişim, endüstriyi tamamen özgürleştirerek onu kuralsız bir hale getirmek değil; onu sınırlandırmaktır. Fakat bu sınırlama modern toplumun koşullarına uygun olarak yapılmalıdır.⁴⁷⁹ Ekonomik işlevler, sosyal örgütlenme içinde ne kadar hassas biçimde düzenlenmiş olsalar da “onları aşan, zapt eden ve düzenleyen ahlaki glere maruz kalmazlarsa ekonomik işlevlerin uyumlu bir şekilde işbirliği yapamayacaklarını ya da dengede tutulamadıklarını anlamak kolaydır.”⁴⁸⁰

Durkheim bu noktada arzuların kontrolüne ilişkin genel temasına tekrar döner. Sınırlanmamış bir ihtiyaç duygusu, refah ve bolluğun sağlandığı bir durumda dahi birey için ancak kısa süreliğine bir minnettarlık ve tatmin duygusu yaratacaktır.⁴⁸¹ İştirarlı bir sosyal

⁴⁷⁴ Durkheim, 2017: 61.

⁴⁷⁵ Giddens, 2016: 166.

⁴⁷⁶ Durkheim, 2017: 177.

⁴⁷⁷ Durkheim, 2017: 241.

⁴⁷⁸ Durkheim, 2017: 245.

⁴⁷⁹ Durkheim, 2017: 245.

⁴⁸⁰ Durkheim, 2017: 245-246.

⁴⁸¹ Durkheim, 2017: 246-248.

düzenin varlığı için herkesin kendisine düşen paydan memnun olması gerekir ve bu memnuniyet insanların ne kadar şeye sahip olduklarıyla ilgili değildir. Memnuniyet ancak herkesin hakkı olana sahip olduğunu düşündüğü durumda gerçekleşir. Bireyin hakkı olan ihtiyaçların sınırlarına ulaştığını kabul etmesi için bu paylaştırmayı yapan, onun için bir çeşit aşkın nitelik arz eden bir otoritenin varlığı gereklidir. Bu otorite bireyde saygı uyandıran bir kurum olmalıdır. Durkheim antik toplumlarda bu işlevi yerine getirenin din olduğunu ifade eder. Herkesin payına düşeni veren tanrıdır. Fakat bu hususta sahip olduğu gücü kaybeden dinin, bu işlevi yerine getirmek üzere göreve çağrılması mümkün değildir. Yaşanan toplumsal değişim geri döndürülemez. Ekonomik yaşamın artık bu tip baskın güçler altında ikinci plana atılması mümkün değildir. Fakat yine de sınırlayıcı ve denetleyici bir mekanizma gereklidir. Mesele, toplumsal yaşamın yeni şartlarında bunu sağlayabilecek güçlerin ne olduğunu belirlemektir.⁴⁸² Durkheim burada meslek örgütlerini bir kez daha öne çıkarır. Bunlar bir yandan endüstriyel yaşama yakınlardır ve onun içinden çıkmış oldukları için, onu sıkıp bunaltmayacaklardır; diğer yandan çıkar, düşünce ve duygu bağlarıyla bir araya gelen bireylerden oluşan her grup gibi üyeleri üzerinde ahlaki bir güce sahip olacaklardır.⁴⁸³ Mülkiyet düzeni radikal biçimde değişse, üretim araçları özel ellerden alınıp topluma mal edilse dahi her zaman bir ekonomik aygıt mevcut olacağı için, her zaman da onun ahlaki bir düzenlemesine ihtiyaç olacaktır. Bu aygıt etrafında bir araya gelmiş her kesimden aktörün hak ve ödevleri hala belli değildir. Onların birbirlerine ve topluma karşı haklarının ve ödevlerinin belirlenmesi hususunda hala bir düzenleme yapılması gerekmektedir. Ekonomik yaşamın araçlarının nasıl işlemesi gerektiği, bu yaşamın hangi koşullar altında sürdürüleceği ve hangi normlarla düzenleneceği belirlenmedikçe, bu araçların kimin elinde olduğunun bir önemi yoktur. Durkheim'a göre bu düzenleme "sanki büyüyle olmuş gibi" kendi kendine gerçekleşemez. "Çalışma odasında düşünen bir bilgin" ya da "bir devlet adamı" tarafından yapılamaz.⁴⁸⁴ Bu türden düzenlemeleri ancak ilgili toplumsal kümelerin kendileri yapabilir.

3.1.1.2.2. Klasik İktisadi Düşünceye Yönelik Eleştiriler

Durkheim kimi açılardan klasik iktisatçıların düşünceleriyle sosyalizmin paralel olduğunu ifade eder. Aslında her ikisi de modern toplumların var oluşu için ekonomik meselelerin temel önemde olduğunu ifade eder. İkisi de endüstriyalist niteliktedir ve iktisadi çıkarların sosyal çıkarlar olduğunu ileri sürerler. Aradaki fark şudur: Saint Simon ve arkasından gelen diğer tüm sosyalistler, kolektif yaşamın içeriğinin temel unsurunun ekonomik faktörler

⁴⁸² Durkheim, 2017: 250.

⁴⁸³ Durkheim, 2017: 252.

⁴⁸⁴ Durkheim, 2019a: 46.

olduğunu ve bu sebeple toplumsal olarak düzenlenmesi gerektiğini düşünürlerken; iktisatçılar, ekonomik yaşamın kolektif yaşamdan özgürleştirilerek kendi dengesini bulabileceğine inanırlar.⁴⁸⁵ Her iki düşünce akımının da iktisadi çıkarlara ve onu maksimize etmeye yönelik çözüm önerileri Durkheim tarafından eleştirilir. Bu ilkenin bilimsel değeri Durkheim için şüphelidir. Bu açıdan sosyalistlerin öğretilerinin çıktılarına yönelttiği eleştiriyi iktisatçılara da yöneltir. Ona göre, iktisatçıların devletin etkisini sıfıra indirgemeye ve rekabetin her türlü sınırlamadan kurtarılmasına yönelik talepleri, bilimsel olarak ortaya konmuş bir yasadan destek almazlar.⁴⁸⁶

Durkheim'a göre klasik iktisadi düşüncenin içerisinde bulunduğu yanılmanın sebebi, ekonomik işlevleri kendi başına bir amaç olarak ve sanki bunların toplumun bütünü üzerinde bir etkisi yokmuş gibi ele almasıdır. Bu açıdan bakıldığında üretim ve sınai faaliyetleri maksimize etme amacı her şeyin üzerinde görülür. Bireysel çıkarların bencilce ön plana çıkarılmasını bastırma çabası şöyle dursun, bu durum ateşleyici bir rekabet ortamı yarattığı düşüncesiyle onaylanır. "Oysa üretim her şey değildir ve eğer sanayinin öylesine üretken olması, üreticilerin durmadan bir savaş durumunda ve sürekli hoşnutsuzluk içinde tutulması koşuluna bağlıysa, böyle bir üretimin yol açtığı kötülüğü hiçbir şey karşılayamaz."⁴⁸⁷ Durkheim'a göre huzursuzluğu ve bencil bir sabırsızlık halini kışkırtan bir zenginliği biriktirmek, tam bir faydacı bakış açısından bakılsa dahi, yararsızdır. Durkheim'ın ifadesiyle;

"[B]unlar bir amaç için araç olmaktan başka bir şey değildirler; ekonomi, toplumsal yaşamın organlarından bir tanesidir ve toplumsal yaşam, her şeyden önce aynı amaç için yapılan uyumlu çabalar birliği, düşünce ve istençler ortaklığıdır. Toplum, eğer insanlara, onların yüreklerine, karşılıklı alışverişlerine biraz barış getirmiyorsa, varlık nedeninden yoksun demektir. Öyleyse, eğer sanayi ancak bu barışı bozarak ve savaş dizginlerini boşaltarak verimli olabilecekse, onun için girilen zahmete değmez."⁴⁸⁸

Durkheim'a göre krizin çözümü, ekonomik yaşamı içerisinde bulunduğu kuralsız halden kurtarmaktır. Bu kuralsızlık halinin yarattığı ahlaki boşluk, meslek örgütlerinin sağladığı ahlaki yaşam ve disiplinle ortadan kaldırılabilir. Bu örgütlenme sayesinde ahlaki yaşamdan yükselen bir hukuk oluşturulabilir.⁴⁸⁹ Durkheim meslek örgütleri aracılığıyla oluşacak ve yine meslek örgütlerinin sağlayacağı disiplin sayesinde devam ettirilecek olan ahlaki yaşamı organik dayanışmalı toplumlar için hayati önemde bulur. Çünkü bu disiplinin

⁴⁸⁵ Durkheim, 2017: 184 ve 244.

⁴⁸⁶ Durkheim, 2017: 41.

⁴⁸⁷ Durkheim, 2019a: 29.

⁴⁸⁸ Durkheim, 2019a: 29.

⁴⁸⁹ Durkheim, 2018a: 54.

yokluğu halinde sınai ve ticari faaliyetleri yürütenler birbirleriyle rastlantısal ilişkiler içerisinde. Durkheim bunu şöyle ifade eder:

“Böyle dizginlerinden boşalmış güçler, artık normal gelişimlerinin ne olduğunu bilmemektedirler, çünkü nerede durmaları gerektiğini onlara söyleyen hiçbir şey yoktur. Bu yüzden uyumsuz devinimler biçiminde birbirleriyle çarpışmakta, birbirlerine saldırmakta, birbirlerini küçültmeye, kovmaya çalışmaktadırlar.”⁴⁹⁰

Böyle bir kaos içerisinde gerçekleştirilen anlaşmalar “hiçbir ahlakın kutsamadığı kısa süreli oldubittirler”⁴⁹¹ niteliğindedir. Meslek örgütlerinin temel işlevlerinden biri, ahlaki bütünlüğü sağlamak ve organik dayanışmayı güçlendirmektir.⁴⁹² Sendikalar böyle bir örgütlenmenin başlangıcı, ilkel bir formu sayılabilir. Fakat Durkheim’ın kastettiği haliyle meslek gruplarından oldukça uzaktırlar.⁴⁹³ Her şeyden önce kural koyucu yetkileri yoktur ve özel bir dernek niteliğindedirler. Sendikalar aynı mesleği yapanları toplu bir kurul yaratacak şekilde organize edemez. Zira son derece parçalı ve bölünmüş yapılardır. İşçi ve işverenler ayrı sendikal organizasyonlarda bulunmakla kalmazlar, iki taraf birbiriyle çatışma halinde olacak şekilde örgütlenmiştir. Aralarında sürekli ilişkiler yoktur. Onları birbirine yaklaştıracak, karşılıklı bağlarını ve ilişkilerini belirleyecek ilkeleri oluşturacak örgütsel bir yapı olmadığından, aralarında güçlü olanın galip geldiği devamlı bir savaş hali bulunur. “İşverenlerle işçiler, ortaklaşa ahlaka dayalı eylemleri dışındaki ilişkilerinde birbirlerine karşı bağımsız, ama güçleri eşit olmayan iki hükümet durumundadırlar.”⁴⁹⁴ Durkheim’a göre bu durumun ortadan kalkması ve mesleki bir ahlak ve hukukun yerleşebilmesi için, meslek mensuplarının parçalı ve dağınık şekilde gruplaşmaları örgütlü toplumsal kümelere dönüştürülmelidir.

Durkheim, ekonomik yaşamı barındırdığı çeşitlilikten kurtarmak istemez. Meslek örgütlerindeki amaç bu çeşitliliği birbirini tüketmeyecek şekilde organize etmektir. Durkheim meslek örgütlerinin nasıl olması gerektiğine dair ayrıntılı tariflerden kaçınır. Fakat meslek örgütlerini, bir merkezi organ ve ona bağlı olarak örgütlenmiş daha küçük gruplar içeren, demokratik temsile dayalı, esnek ve hızlı karar alan bir yapı olarak tasarladığı açıktır.⁴⁹⁵ Tüm ülkeye yayılmış geniş ve karmaşık yapıları onları durağanlıktan koruyacaktır. Durkheim’a göre bu örgütlenme ulusal toplumun diğer alanlarında gerçekleşen demokratikleşme hareketlerinin ekonomik hayata yansımaları niteliğinde olacaktır.⁴⁹⁶

⁴⁹⁰ Durkheim, 2019a: 25

⁴⁹¹ Durkheim, 2019a: 25

⁴⁹² Giddens, 2016: 173.

⁴⁹³ Durkheim, 2018a: 26.

⁴⁹⁴ Durkheim, 2018a: 27.

⁴⁹⁵ Durkheim, 2019a: 53-56.

⁴⁹⁶ Durkheim, 2019a: 54-55.

3.2.Organik Dayanışmalı Toplamların Birleştirici Ahlaki Gücü

3.2.1.Birey Kültü

3.2.1.1.Neden Kült?

Durkheim tüm kariyeri boyunca dine karşı yoğun bir ilgi göstermiştir. *Toplumsal İşbölümü* eserinde, mekanik dayanışmalı toplamlarda dinin tüm yaşamı kapsayacak şekilde geniş bir yere sahip olduğunu ayrıntılı olarak açıklar. Tüm kolektif yaşam dinin etkisi altındadır. Ortak bilincin baskın karakteri ve benzerlikler bu toplamlarda ahlaki birliği sağlar.⁴⁹⁷ Organik dayanışmalı toplamlara geldiğimizde ortaya bambaşka bir toplumsal yapı çıkmış durumdadır. Benzerlikler aşınmış ve kolektif tip baskın karakterini kaybetmiştir.⁴⁹⁸ Bireysel bilinçlerin ön plana çıktığı, bu yeni bireyci yapı beraberinde yeni ahlaki biçimleri getirecektir. Mekanik dayanışmalı toplamlarda her şeye yayılan din, modernleşme sürecinde toplumsal yaşamdan çekilme eğilimindedir. Esas itibarıyla Durkheim'ın *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* eserinde dine yönelik tutumu, buradakiyle paralel niteliktedir. Bu eserde modern toplamlarda dinin merkezi önemine ağrılık verdiği bir konum benimsemiştir. Fakat modern toplamların gittikçe daha seküler olduklarına dair düşüncesini korur. Modern toplamlarda öne çıkan dini anlayış da, bu toplamların genel eğilimine uygun olarak seküler niteliktedir.⁴⁹⁹ Bu anlamda onun dine verdiği önem, modern hayatta din kurumunun canlandırılmasına yönelik bir talebi içermez.⁵⁰⁰ Modern yaşamda dinin önemine ve seküler bir din anlayışına dair fikirlerinin net bir şekilde anlaşılması için Durkheim'ın ortaya koyduğu din tanımına ve dine yönelik işlevsel analizine bakmak gerekir.

Dini Hayatın İlkel Biçimleri eserine baktığımızda dinin toplumsal hayattaki işlevini ortaya çıkarmaya yönelik bir tavır görürüz. Bu anlamda Durkheim dinin, insan zihninin şekillenmesinde ve insanın toplumsal doğasını oluşturmasındaki rolüne odaklanır.⁵⁰¹ Bu eserde insanlığın en eski dini olarak tespit ettiği totemizme yönelmesinin sebebini, insanı ve “özellikle de bugünün insanını” anlama çabası olarak açıklar.⁵⁰² Durkheim'a göre tüm dinler birtakım beşeri ihtiyaçları ve günlük hayatın kimi yönlerini ifade ederler. Bu açıdan yanlış din diye bir şey yoktur. Tüm dinler, kendi sistemleri içerisinde doğrudurlar.⁵⁰³ Durkheim din ile genel anlamda bir toplumsal olgu olarak ilgilenir. Herhangi bir dinin inanç içeriğiyle veya doktriniyle

⁴⁹⁷ Bkz: 2.1.1.1. Mekanik Dayanışmalı Toplamlar

⁴⁹⁸ Bkz: 2.1.1.2. Organik Dayanışmalı Toplamlar

⁴⁹⁹ Cladis, M. S. (1992). “Durkheim's Individual in Society: A Sacred Marriage?”. *Journal of the History of Ideas*, 53(1): 71-90, s.78.

⁵⁰⁰ Giddens, 2016: 176.

⁵⁰¹ Gözaydın, İ., Ökten Gülsoy, N. (2011). “Durkheim Sosyolojisinde Dinin Tarihsel ve Güncel Olanakları”. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(21): 1-15, s. 7.

⁵⁰² Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (Çev. F. Aydın), Ataç Yayınları, İstanbul, s. 18.

⁵⁰³ Durkheim, 2005: 19.

onu doğrulamak, yanlışlamak veya eleştirmek maksadıyla ilgilenmez. Bunlarla ilişkisi ancak din hakkında genel bir bilgi üretmek üzere yaptığı incelemelerle sınırlıdır. “En basit protoplazma gruplarından insana kadar yaşayan bütün varlıklar eşit derecede yaşayan varlıklar olduğu gibi, bütün dinler de eşit derecede dindirler.”⁵⁰⁴ Bu bakımdan Durkheim’ın araştırması, genel olarak din olgusunun nelerden oluştuğunu ortaya çıkarmaya yöneliktir. “Bütün dinler karşılaştırılabilir aynı cins içindeki varlık türleridir, o zaman hepsi için ortak olan bazı unsurlar vardır.”⁵⁰⁵ Durkheim ilkel dinlerin kurucu unsurlarına bakarak, olgu olarak dinin özündeki şeyi bulup çıkarmaya çalışır. Burada ilkel dinleri tercih etmesinin sebebi, bu dinlerin henüz karmaşık hale gelmemiş basit bir yapıda olmasından dolayıdır. Durkheim bu tercihi şöyle bir benzetmeyle açıklar: Nasıl ki “[f]izikçi, incelediği fenomenlerin yasalarını ortaya çıkarmak maksadıyla, bu fenomenleri basitleştirmeye ve ikincil özelliklerinden onu tecrit etmeye”⁵⁰⁶ çalışıyorsa, toplumsal bir olgu olarak din incelenirken de onun en basit hali ele alınacaktır. Durkheim burada, esas itibarıyla toplumsal yaşamın kaynaklarını aramaktadır.⁵⁰⁷

Durkheim’ın din olgusu bakımından geliştirdiği pozisyon bu anlamda iki önemli yön içerir. Bir yandan din toplumsal olan her şeyin kaynağıdır. Diğer yandan dinin temsil ettiği sosyal fenomende, olguya kalıcılık veren bir şey vardır. Bu işlev, tüm toplumlar için zaruridir. Geleneksel dini inanışların zayıfladığı yerlerde dahi bu işlevi yerine getirecek bir şeyin olması gerekir. Din, bireylere kendileri dışında var olan bir şeyin kutsallığını aşılama ve bireyi, tüm insanlarla, geçmiş ve gelecek nesillerle paylaştığı bir ortak yaşam duygusuna dahil etmektedir.⁵⁰⁸ Bireysel yaşamı daha büyük bir şeyin içerisinde konumlandırarak ona bir anlam ve yön verir. Bu isteyerek bağlı kalınan, bağlılığı arzulanan, bireyin düşünme ve hareket etme biçiminde içselleştirilmiş bir disiplindir.⁵⁰⁹ Burada modern toplumsal yaşamda dini olana ihtiyacın vurgusunu görürüz. Çünkü onun görüşünde din, etkisini kaybeden geleneksel dinlere değil; her toplum için gerekli olan bazı ortak inanç ve değerlere işaret eder.⁵¹⁰

Bu anlamda onun din tanımını ortaya koymak önemlidir. Durkheim’a göre, ister son derece basit ister karmaşık yapıda olsun tüm dinsel inançların özel karakteristiği, onların insanların bildikleri her şeyi ideal ve gerçek olan şeklinde sınıflandırmasıdır.⁵¹¹ Bunlar iki bağımsız kategoridir. Bu iki farklı kategori, yaygın şekilde kutsal (*sacred*) ve din dışı (*profane*) olarak ifade edilir. Tüm dünya, bilinen her şey bu şekilde ikiye bölünmüştür. Kutsal olan ile din

⁵⁰⁴ Durkheim, 2005: 19.

⁵⁰⁵ Durkheim, 2005: 21.

⁵⁰⁶ Durkheim, 2005: 25.

⁵⁰⁷ Gözaydın, Ökten Gülsoy, 2011: 7.

⁵⁰⁸ Cotterrell, 1999: 52.

⁵⁰⁹ Cotterrell, 1999: 52.

⁵¹⁰ Cotterrell, 1999: 53.

⁵¹¹ Durkheim, 2005: 56.

dışı olanı ayıran çizgi mutlaklıdır. Öyle ki Durkheim “[b]eşeri düşünce tarihinde, birbirlerinden bu kadar kökten farklı ya da radikal bir şekilde birbirlerine zıt iki kategorinin başka bir örneği” olmadığını ifade eder.⁵¹² Örneğin iyi-kötü, sağlıklı-hasta karşıtlıklarına bakarak bu zıtlığın doğasını daha net belirleyebiliriz. Her iki zıtlık da aynı türün birbirine karşıt hallerini ifade eder. Oysa kutsal ve din dışı olan, hiçbir ortak paydayı, hiçbir şartta paylaşmayan iki ayrı dünya olarak karşımıza çıkarlar. “Bunlar tür olarak birbirinden farklıdır.”⁵¹³ Nihayetinde dinsel inancı karakterize eden bu dikotomik çerçevedir. Bu inançlar ve onlara karşılık gelen ayinler toplamı dini oluşturur. Fakat Durkheim’ın din tanımı burada sonlanmaz. Bir din “her zaman bu inançları kabul eden ve onlara mukabil gelen pratikleri uygulayan belli bir grup tarafından paylaşılır.”⁵¹⁴ Söz konusu olan yalnızca bu inançların grubun üyeleri tarafından kabul edilmesi değildir. Bu inanç ve pratikler o gruba aittir ve onların birliğini temin eder. Grubu oluşturan bireyler, ortak inanç olgusuyla bir araya gelir ve birbirlerine bağlandıklarını hissederler.⁵¹⁵ Kutsal dünya ile din dışı dünyanın sınırlarına dair ortak inançları ve bunlara karşılık gelen ayinleri paylaşan bu toplum bir kilise etrafında bir araya gelir. Yani din her zaman belirli bir kurum biçimini alır. Bu anlamda kilisesi olmayan hiçbir din yoktur.⁵¹⁶ Sonuç olarak Durkheim kendi din tanımına ulaşır. Buna göre “bir din, kutsalla, yani diğerlerinden ayrılmış ve yasaklanmış şeyle ilgili inançlar ve amellerden oluşan tutarlı bir sistemdir. Bu inançlar ve ameller, kendilerine inanan bütün insanları kilise/cemaat diye isimlendirilen tek manevi bir toplum halinde bir araya getirir.”⁵¹⁷

Dini fenomenin olguya kalıcılık veren yönü, kutsalın toplumsal inşasıdır. Durkheim’ın analiz ettiği totemizm dini, yerli Avustralya kabilelerinin toplumsal yapısının tamamlayıcısıdır. Bu Durkheim’ın *Toplumsal İşbölümü*’nde ortaya koyduğu klan temeline dayalı, parçalı toplum yapısına karşılık gelir.⁵¹⁸ Her klan, yalnızca kendisine ait olan ve başka hiçbir klanla paylaşmadığı bir toteme sahiptir. Totem nesne genellikle, bir hayvan veya bitki gibi sıradan bir şeydir. Ona atfedilen kutsallığın nesnenin kendi değeriyle bir ilgisi yoktur. Totem kutsalı içeren dini enerjinin bir sembolü niteliğindedir. Daha gelişmiş dinlerde bu sembol, tanrı, ruh gibi varlıklara atfedilmiştir. Buna göre, totem iki çeşit kavrama karşılık gelir: “ilk olarak totem, totemik ilke yani tanrının dışsal ve görünür biçimidir. Ama ayrıca totem, onu belirleyen ve klan olarak adlandırılan topluluğun sembolüdür.”⁵¹⁹ Totem ait olduğu klanı diğer tüm klanlardan

⁵¹² Durkheim, 2005: 58.

⁵¹³ Durkheim, 2005: 58.

⁵¹⁴ Durkheim, 2005: 64.

⁵¹⁵ Durkheim, 2005: 64.

⁵¹⁶ Durkheim, 2005: 64; Giddens, 2016: 178.

⁵¹⁷ Durkheim, 2005: 67.

⁵¹⁸ Durkheim, 2005: 125.

⁵¹⁹ Durkheim, 2019b: 178.

ayırır. Klan topluluğuna üye olan her bir kişi, eşya yahut hayvanı temsil eden bir güce sahiptir. Bunun yanında, klan üyelerinin toteme atfettikleri niteliklere bakıldığında, onun kutsal olan ile din dışı olanı belirlemek üzere bir referans noktası oluşturduğu görülür. “Totem, kutsal şeylerin temel bir örneğidir.”⁵²⁰ Bu noktada Durkheim retorik bir soruyla kendi çıkarımını ifade eder: “Öyleyse totem ilk etapta tanrının ve toplumun sembolü ise, bunun nedeni bu iki kavramın aslında aynı şey olması değil midir?”⁵²¹

Durkheim’a göre toplumun zorlayıcı gücü, insan tarafından kendi doğasına yabancı bir güç olarak sembolleştirilir. Şöyle ki; toplum insanda bir tabiiyet hissi uyandırır. Toplum insanın doğasından oldukça farklıdır ve kendi doğasına has özellikleriyle varlığını hissettirir. Üyelerinden, şahsi çıkarlarını göz ardı etmelerini ve toplumsal çıkarı gözetmelerini ister. Toplumsal hayat ancak bu yolla mümkün olacağından, toplumun baskısı bu fedakârlığı sağlamaya yöneliktir.

“Eğer toplum bizden beklediği bu itaat ve fedakârlığı fiziksel bir kısıtlama dışında temin edemiyorsa, boyun eğmenin gereklilik olduğunu düşüneceğimiz bu fiziksel gücü içimizde hissetmemize neden olacak bir fikri, yani dini tapınma gibi ahlaki bir değeri uyandırma yoluna gidebilir.”⁵²²

Kısıtlama ilahi bir kaynağa dayandığı zaman, ona uyulması için artık fiziksel bir kuvvete gerek yoktur. Ona uyulmasını sağlayan uyandırdığı saygıdır.⁵²³ Toplumun baskısını tinsel yolla hissettirmesi, bireyde kendisinden daha büyük bir güce bağlı olduğu hissini uyandırır. Öyle ki birey genellikle bu güce bağlı olmanın, ona sığınmanın ve onun kurallarına uygun yaşamının kendisi için faydalı olduğunu düşünür. Toplumsal güçler bu anlamda bireyin doğrudan gözlemleyemeyeceği dolaylı yollarla tezahür ettiğinden, bunları anlamlandırmak için insan kendi dışında ve üzerinde, kendi doğasına yabancı düşünsel bir form icat eder. Durkheim’a göre “insanlar toplumsal kaynaklı bu etkileri görebilselerdi, mitolojik kaynaklı hiçbir izah formu ortaya çıkmazdı.”⁵²⁴

Bu kolektif gücün insana nüfuz etmesi gerekir. Çünkü ancak o zaman varoluşumuzun bir parçası haline gelebilir. Durkheim bunun, özellikle önemli toplanma zamanlarında gerçekleştiğine dikkat çeker.⁵²⁵ Ortak bir tutku etrafında bir araya geldiğimizde, bu toplanma bize kendi başımıza sahip olmadığımız bir güç verir ve bu gücün etkisi altında kendi somut dünyamızdan ayrı bir dünyada eyleyebilir ve hissederiz. Öyle ki insan kendini burada dönüşmüş hisseder ve çevresini de değiştirme gücünü içinde bulur. Durkheim bu şekilde yaratılan soyut

⁵²⁰ Durkheim, 2005: 151.

⁵²¹ Durkheim, 2019b: 178.

⁵²² Durkheim, 2019b: 179.

⁵²³ Durkheim, 2019b: 179.

⁵²⁴ Durkheim, 2019b: 182.

⁵²⁵ Durkheim, 2019b: 182-183.

dünyanın, söz konusu toplumun ideallerini ifade ettiğini söyler. Sonuçta, kutsal-din dışı eksenine paralel olarak bir ideal dünya-gerçek dünya ikiliği ortaya çıkar.⁵²⁶ “Bireye, toplumsal hareket katmanında yönlendirme yoluyla yön veren toplum, ona deneyimler dünyasında daha yukarı çıkma ihtiyacını kazandırmış ve aynı zamanda yeni bir dünya tasarlayabilmesi için onu donatmıştır.”⁵²⁷ Bu topluluk dağılıp, üyeleri kendi hayatlarına döndüğünde, bireyler tekrar sıradan seviyelerine inerler. Durkheim bu durumun özellikle, büyük tarihi anlarda ortaya çıktığını belirtir. Örneğin Fransız İhtilali’nin yarattığı toplanma ve coşku bu anlamda bir etki yaratmıştır. Bu dönemde, aslında ilahi hiçbir kaynağı yokmuş gibi görünen ve doğaya dayandırılan bazı laik kavramlar kutsal idealler haline getirilmiştir. Durkheim bu kavramları “memleket, özgürlük, hakikat” olarak sıralar.⁵²⁸

Durkheim’a göre siyasi, dini yahut ekonomik tüm kurumların; özel günler, toplantılar, ayinler vs. gibi vesilelerle düzenli olarak bir araya gelmelerinin nedeni budur.⁵²⁹ Bu kurumların yarattıkları birlik hissi, bireylerin bir araya gelmeleriyle hem yenilenir hem de kuvvetlenirler.⁵³⁰ Toplumsal gücün açığa çıkması ve insanda hissedilmesi, insanların etkileşimlerinin en üst safhaya çıktığı bu önemli anlarda belirgin şekilde gözlemlenmekle birlikte, yalnızca bu istisnai anlarda yaşanmaz. Böyle bir “enerji akımını” aslında hayatlarımızın her anında hissederiz. İnsanın toplumsal yaşama uygun davranışlarının onda yarattığı olumlu hisler buradan kaynaklanır. Birey toplumun kendisine karşı hissettiklerini içselleştirerek onları kendi yargılarına yansıtır. Görevini yerine getirmiş bir insanın huzuru, dostlarıyla sağlam ilişkiler kuran kişinin kendine güveni buradan kaynaklanır. Aslında bu hisler toplumun birey hakkındaki kanılarıdır. Bu durum kişinin “ahlaki doğasını besler.”⁵³¹ Kişi bu ahlaki desteğin dışarıdan geldiğinin farkındadır. Fakat kaynaklarının çeşitliliği ve değişik seviyelerde bulunmasından dolayı onu tam olarak algılayamaz. Durkheim’a göre insan, algılayamadığı bu kaynağı dini sembollerle belirginleştirir. Fakat bu esas itibarıyla toplumun ahlaki bilincidir. Bu durum yalnızca toplumsal yaşamın düzenleyici karakteri bakımından değil, onun yarattığı her türden imkân bakımından geçerlidir:

“Kendimizin icat etmediği bir dil konuşuruz, kendimizin icat etmediği aletler kullanırız, kendimizin ortaya koymadığı hakları talep ederiz; kendi edinmediğimiz bilgiler haznesi her yeni nesle aktarılır. Yani, medeniyetin getirdiği nimetleri topluma borçluyuzdur ve bu nimetleri edindiğimiz kaynağı fark etmesek bile, en azından onları kendi çalışmamız sonucu elde etmediğimizi biliriz. İşte bir insanı, diğer

⁵²⁶ Durkheim, 2019b: 207.

⁵²⁷ Durkheim, 2019b: 208.

⁵²⁸ Durkheim, 2019b: 187.

⁵²⁹ Durkheim, 2019b: 183.

⁵³⁰ Durkheim, 2019b: 183.

⁵³¹ Durkheim, 2019b: 185.

varlıklardan ayıran şey budur; bir insan medeniyet sayesinde şu anda olduğu insandır. İnsan, kendi dışında tezahür eden, ama kendi doğasının karakteristik bir parçası haline dönüşen ve ona şanslı bir kader, koruyuculuk ve yardım sağlayan unsurların hissinden kaçamaz. Ve elbette insan, bu unsurlara yüklediği değerlerin büyüklüğü oranında bir saygı ve itibarı da onlara atfeder.”⁵³²

Bu bakımdan dünya insan için ikiye bölünmüş durumdadır: sıradan bir deneyimin konusu olan din dışı/kutsal olmayan dünya ile saygı uyandıran kutsal şeylerin dünyası. Bu kutsallığı oluşturan her şey -ahlaki yükümlülükler, kurallar, dil, icatlar vs.- aslında toplumsal yaşamın ürünleridir. Kutsala kalıcılığını veren, nesiller değişse bile onu baki kılan bu yönüdür.⁵³³ Durkheim’a göre dinin medeniyetin tüm değerli yönlerinin yaratıcısı olarak algılanmasının nedeni, bu doğasıdır. Din, hem fiziksel hem tinsel dünyayı kapsar, tüm gerçekliği açıklaması ve düzenlemesi için üretilmiştir. Bu yüzden kişinin hem fiziksel davranışlarını hem de zihinsel süreçlerini yönlendiren her şey dini bir formda algılanır. “Hem ahlaki hayatın (hukuk, ahlaki değerler, güzel sanatlar) hem de maddesel hayatın (doğal, teknik ve uygulamalı bilimler) sürekliliğini sağlayan çok çeşitli metot ve uygulama dolaysız ya da dolaylı olarak dinden türetilmiştir.”⁵³⁴ Dinin bu anlamda toplumsal yaşam için önemli tüm kurumların yaratıcısı olması, esas itibarıyla onun “ruhunun” bizzat toplumun kendisi olmasıdır.⁵³⁵

Sonuç olarak, Durkheim’ın modern toplumlar bakımından birleştirici bir unsur olarak bireycilik düşüncesini ifade ederken kült gibi dini bir terim kullanması, onun dinsel düşünceye atfettiği önemi gösterir. Görüldüğü üzere onun kuramında din merkezi bir konumda bulunur ve toplumsal yaşamın kaynağıdır. Durkheim’ın birey kültürü fikrinin içeriğini ve özelliklerini anlayabilmek için, onun yukarıda izah edilen din tanımını ve dinin işlevlerine dair analizini göz önünde bulundurmak gerekir.

3.2.1.2. Bilginin Toplumsal Doğası

Durkheim dinin, toplumsal yaşamın kaynağı olma özelliğinin, insanların kendilerini ve doğayı anlamlandırmak için kullandıkları sistemlerin inşasında oynadığı role dikkat çeker ve buna istinaden dini, felsefe ve bilimin de kaynağına koyar.⁵³⁶ Durkheim bu hususu şöyle ifade eder:

“Yargılarımızın kökeninde, bütün entelektüel hayatımıza hakim olan bir takım temel kavramlar vardır. Aristo’dan itibaren bu kavramlar, anlamanın kategorileri olarak isimlendirilirler: Zaman, uzay, sayı, sebep, öz, şahsiyet vs.dir. Bunlar, eşyanın en evrensel özelliklerine tekabül ederler; düşüncüyü içlerine

⁵³² Durkheim, 2019b: 185.

⁵³³ Durkheim, 2019b: 195.

⁵³⁴ Durkheim, 2019b: 198.

⁵³⁵ Durkheim, 2019b: 204.

⁵³⁶ Durkheim, 2005: 26.

alan katı çerçeveler gibidirler. Düşünce kendi kendisini ortadan kaldırmaksızın, bu çerçevelerin içinden çıkmaya muktedir değildir gibi görünmektedir. Çünkü, zamanda ya da uzayda olmayan, sayılamayan vs. nesneleri düşünemeyiz. Diğer fikirler, olumsal (olsalar da olurlar olmasalar da) ve değişkendirler; söz konusu kategorilerden mahrum bir insanı, bir toplumu ya da bir dönemi tasavvur edebiliriz; ancak bu temel mefhumlar bize, zihnin normal fonksiyonundan hemen hemen ayrılmaz gibi görünmektedirler. Halbuki kategoriler, düşüncenin iskeletidir. İmdi, bir kimse ilkel dini inançları metodolojik olarak analiz ettiğinde, normal olarak temel kategorileri onların arasında bulur. Bunlar din içinde ve dinde doğmuşlardır; onlar dini düşüncenin bir ürünüdürler.”⁵³⁷

Durkheim’a göre, kendi döneminin önde gelen epistemolojik doktrinleri olan ampirizm ve a priorizm bilginin kökenlerini açıklamak bakımından farklı nedenlerle yetersizdir. Durkheim bu temel kategorilerin “evrensel” ve “zorunlu” olmalarından dolayı diğer tüm bilgilerden ayrıldığını ifade eder.⁵³⁸ Gerçek olarak algıladığımız her şeye uygulanırlar. Belli bir nesneye yahut tek tek bireysel zihinlere bağlı değildirler. Beşeri zihnin ortak zemini niteliğindedirler ve bu zemin mecburi olarak gereklidir. Akıl, temel kategorilerin bir araya gelmesinden oluşur ve kendine has bir otoritesi vardır. Bu otorite istediğimiz zaman dışına çıkabileceğimiz nitelikte değildir. Bu temel kategorilerin dışına çıkmaya çalıştığımızda çok büyük bir dirençle karşılaşırız. Öyle ki, kategoriler bizden bağımsız olmaları bir yana, kendilerini zorla dayatırlar. Durkheim’a göre ampirist teori, temel kategorilerin bu yönünü açıklayamaz. Ona göre, “aklı tecrübeye indirgemek, akli ortadan kaldırmak anlamına gelir. Çünkü bu, akli karakterize eden evrenselliği ve zorunluluğu, görünüşlere, pratik olarak bir işe yaramayan ancak eşya dışında bir şeye tekabül etmeyen birtakım yanılsamalara indirgemek demektir.”⁵³⁹ Nihayetinde bu, kategorilerin düzenlediği “mantıksal hayatın” nesnelliğini reddetmek anlamına gelir.⁵⁴⁰

A prioristler kategorilerin, evrensel, zorunlu ve otoriter karakterlerini kabul eder. Fakat bunu yapmak için zihne tecrübeyi aşan ve hiçbir vasıta olmaksızın kategorilerin evrensel ve bağlayıcı karakterini dayatan bir güç atfederler. Durkheim a prioristleri, bu gücün ne olduğunu açıklamadıkları gerekçesiyle eleştirir.⁵⁴¹ Aklın kendinde böyle bir güç olduğunu söylemek hiçbir şey söylememek gibidir. Oysa tecrübenin neden yeterli olmadığına, tecrübenin dışında ve ondan önce birtakım şartların varlığının nasıl mümkün olduğunun ve bu şartların belirli bir zaman ve yerde nasıl ortaya çıktığının açıklanması gerekir. Durkheim bu sorulara cevap vermek için zaman zaman bireysel aklın ötesinde, bireysel aklın kendisinden hâsıl olduğu yüce ve

⁵³⁷ Durkheim, 2005: 26-27.

⁵³⁸ Durkheim, 2005: 31.

⁵³⁹ Durkheim, 2005: 31.

⁵⁴⁰ Durkheim, 2005: 31.

⁵⁴¹ Durkheim, 2005: 32.

mükemmel bir akla, tanrısal akla atıf yapıldığını söyler.⁵⁴² Beşeri düşünce faaliyeti değişkendir. Şöyle ki, kategoriler belirli bir şekilde sabitlenmezler, “onlar meydana gelir, bozulur ve tekrar yeniden yapılırlar; zaman ve mekâna göre değişirler.”⁵⁴³ Oysa tanrısal akıl değişmez. Böyle bir açıklama dünyaların çeşitliliğini, değişebilirliğini açıklayamaz.⁵⁴⁴ Sonuç olarak Durkheim birbiriyle mücadele eden bu iki anlayışın da aklın temel kategorilerini tam olarak açıklayamadığı sonucuna varır: “Eğer akıl, bireysel tecrübenin bir şeklinden başka bir şey değilse, o zaman akıl yok demektir. Diğer yandan eğer sahip olduğu, ancak açıklanamayan potansiyelleri kabul edilecek olursa, o zaman da akıl tabiatın ve bilimin dışında bırakılmış olur.”⁵⁴⁵ Durkheim bu noktada kategorilerin toplumsal kökenlerine dikkat çeker. Ampirizm ve a priorizmin kimi yönlerini elde tutarak, bilginin sosyal doğasını ortaya koyduğu kendi teorisini inşa eder. Temel kategorilerin bir yandan evrensel olan bir yandan çeşitlilik gösteren karakterini açıklamaya çalışır. Kategorilerin toplumsal kökenleri kabul edilirse, her iki teorinin ortaya çıkardığı güçlüklerden kurtulmamızı sağlayacak yeni bir tutum mümkün hale gelir. O halde Durkheim’ın çözümünün a priorist ve ampirist görüşleri, toplumsal bir çerçeveye yerleştirmek olduğunu söyleyebiliriz.⁵⁴⁶

İnsan zihni, kategorileri kendi kelime dağarcığıyla sınırlı olarak kullanır. Kullandığı dil ve dilin ifade ettiği kategoriler “kolektif detaylandırmanın” ürünüdür: “İfade ettiği şey toplumun bütün olarak deneyimlerle ilgili gerçekleri yansıttığı tutumdur. Dilin farklı unsurlarına karşılık gelen fikirler de kolektif temsillerdir.”⁵⁴⁷ Birey ancak bu temsiller aracılığıyla içerisinde yaşadığı çevreyi somut ve ifade edilebilir hale getirebilir. “Temsiller aracılığıyla insanlar birbirlerini anlayabilir ve akıllar birbirini kucaklayabilir.”⁵⁴⁸ Kökenlerinde bulunan kategorilerin toplumsal karakterleri, kolektif temsiller bireysel ifadelerinin bir ortalamasını oluşturduğu anlamına gelmez. Tam tersine entelektüel içerikleri bakımından ortalama bireyin bilgisinin çok ötesine uzanırlar. Onlar, her şeyden önce kolektivitenin durumunu ifade ederler. Kolektif temsiller toplumsal yaşamın organize ediliş biçimine, dinine, ahlaki, ekonomik, hukuki kurumlarına dayanırlar. Nasıl ki toplum, parçası olan bireyden yola çıkılarak anlaşılamazsa; temel kategorileri de bireysel zihinlerdeki yansımaktan çıkarsayamayız. Toplum, kendine has bir gerçekliktir. Onu ifade eden temsiller, tamamen bireysel olan temsillerden çok farklıdır.⁵⁴⁹

⁵⁴² Durkheim, 2005: 32.

⁵⁴³ Durkheim, 2005: 32.

⁵⁴⁴ Durkheim, 2005: 32.

⁵⁴⁵ Durkheim, 2005: 32.

⁵⁴⁶ Cladis, 1992: 73.

⁵⁴⁷ Durkheim, 2019b: 221.

⁵⁴⁸ Durkheim, 2019b: 224.

⁵⁴⁹ Durkheim, 2005: 34.

Her iki tür temsilin meydana gelme şeklindeki farklılık, aralarında bulunan farkın da sebebidir. Kolektif temsiller yalnızca mekânı değil, bütün zamanı da kapsayan muazzam bir işbirliğinin ürünüdür. Onları meydana getirmek için çok sayıda farklı zihin, fikirlerini, duygularını bir araya getirmiştir. Bahsi geçen işbirliği nesiller arasındadır. Yüz yıllar boyunca nesilden nesle aktarılan bilgi ve tecrübenin birikimidir.⁵⁵⁰ Bu sayede kolektif temsiller, bireyi aşarak tecrübeden gelen bilginin ötesine geçerler. Çünkü onlar doğrudan bireysel akıldan değil, “toplumu biçimlendiren bireysel akılların arasındaki etki ve tepkimelerden” üretilir.⁵⁵¹ Oluşum biçimleri, onların kendilerini bireysel zihinlere dayatmasını sağlayan ahlaki üstünlüğün de sebebidir.⁵⁵²

Durkheim bu noktada bütünü parçaların toplamından farklılaşmasına dikkat çeker. Her bir parça muhakkak, bütüne kendi katkısını yapar. Fakat bireysel duygu ve kararların toplumsal karaktere dönüşmesi ancak bunların, kendine has devinimler altında toplumsallaşmasıyla mümkün olur. Öyle ki parça, hem bütünü içindedir hem de onun vasıtasıyla vardır. Bu anlamda toplum bireysel kişiliğin doğasına bağlı değildir.⁵⁵³ Toplumsal yaşamın bu karakteri, aynı zamanda Durkheim’in metodolojik bireyciliği reddetmesinin gerekçesidir. Durkheim insanın tarihin bir ürünü olması noktasında, faydacı düşünceye katıldığını ifade eder. İnsan, “ne kendi başına, ne de önceden saptanmış herhangi bir şey değildir.”⁵⁵⁴ Onda “bulunan her şey, çağlar içinde insanlık tarafından yapılmıştır.”⁵⁵⁵ Faydacılarla ayrıldığı nokta, ona göre aklın da tarih içerisinde oluşmuş olmasıdır.⁵⁵⁶ Akıl tek bir bireyin deneyimleri içerisinde kurulmuş değildir. Durkheim’a göre “doğru, akıl, ahlaklılık, bütünüyle insanlık tarihinin akışını kavrayan bir oluşumun sonuçlarıdır.”⁵⁵⁷ Bunların içerisinde, kendilerini öznel duyumlardan bağımsız olarak dayatan bir şey vardır. Durkheim’a göre bunun sebebi tarihsel koşullar içerisinde toplumsal olarak şekillendirilmiş olmalarıdır. Toplumsal olan, her zaman bireysel olana göre daha büyük bir saygınlığı doğurur.⁵⁵⁸ Bireyin doğası, bu anlamda insana ilişkin her şeyi anlamak konusunda sınırlı imkânlarla sahiptir. Durkheim’a göre:

“İnsanlar bireyin ahlaki zenginliğinden bahsederler; ancak çağımızı bir uçtan diğerine geçiren birçok ahlaki akım arasından her birimizin farkına vardığı yalnızca kendi bireysel çevremizle kesişendir ve ona dair anlayışımız yalnızca bölük pörçük ve yüzeyseldir. Toplumun ahlaki yaşamı, tüm farklı tamamlayıcı

⁵⁵⁰ Durkheim, 2005:34.

⁵⁵¹ Durkheim, 2018b: 39.

⁵⁵² Durkheim, 2019b: 224.

⁵⁵³ Durkheim, 2018b: 39-42.

⁵⁵⁴ Durkheim, E. (2016). *Pragmacılık ve Toplumbilim*. (Çev. Ö. Ozankaya), Cem Yayınevi, İzmir, s. 124.

⁵⁵⁵ Durkheim, 2016: 124.

⁵⁵⁶ Durkheim, 2016: 124.

⁵⁵⁷ Durkheim, 2016: 125.

⁵⁵⁸ Durkheim, 2016: 125.

ya da çelişkili ahlak akımlarıyla ne kadar da zengin ve karmaşıktır; ancak bizden mayalanan bu derin etkinlik hakkında pratikte hiçbir şey bilmeyiz.”⁵⁵⁹

Toplumsallık niteliği kategorilerin gerekli ve zorunlu karakterini de açıklar. Kategoriler, bireyin kendisinden çok önce inşa edilmiştir ve bu inşa sosyal miras üzerinden devam eder. Bu hem nesnelliği hem de çeşitliliği açıklar. Durkheim’a göre, kategorileri düşünceden ayıramadığımız için onların zorunlu olduğunu söylememiz hiçbir şeyi açıklamaz. Fakat eğer kategorilerin temelinde bireyi aşan toplumsal devinimler varsa, o zaman onlara atfedilen hiçbir güç bizi şaşırtmaz.⁵⁶⁰ Durkheim aklın, nesnelliğin ve gerçeğin, yerleşik ve sosyal-tarihsel temellerini ortaya koyarak onların kişilik dışı karakterlerini açıklar.⁵⁶¹ Durkheim’ın din, ahlak ve bilgi arasında kurduğu bu ilişkiler, bize sosyal güçlerin nasıl olup da “gerçek” olarak damgalandıklarını gösterir. Nasıl düşündüğümüz ve nasıl davrandığımız, parçası olduğumuz topluma göre şekillenir.⁵⁶² Durkheim bireyciliğin gittikçe gelişmesinin illaki bir çözülmeye sebebiyet vereceği kanısında değildir. Fakat tüm yazılarında bu eğilimin tehlikeli olabilecek sonuçlarına dair bir endişe vardır. Aklın, doğrunun ve nesnelliğin toplumsal doğasını ortaya koyarak modern dünyanın, modern bireyin tek başına kendi yaratısı olmadığını ifade eder. “Kişisel olmama ve kalıcılık hakikatin iki özelliğidir.”⁵⁶³ Durkheim, ortak bir geçmiş ve ortak bir gelecek aracılığıyla bizi birbirimize bağlayan bu bağları açığa çıkarmaya ve güçlendirmeye çalışır.⁵⁶⁴

3.2.1.3.Kutsalın Karakteri

Dinin, insan hayatını şekillendiren kutsal ve toplumsal kurumlar olarak tasvir edilmesi Durkheim’ın ahlaki bilgi ve uygulamaların kalıcı karakterini ifade etmesini sağlar. Her toplum, ahlaki bir birlik sergilediği, ortak bir inanca sahip olduğu ölçüde, dinseldir. Bu anlamda “din yok olmak yerine kendisini dönüştürmektedir.”⁵⁶⁵ Kutsallık kişilerde, nesnelerde hayat bulabileceği gibi fikirlerde de kendini gösterebilir. Eğer bir fikir, toplumda oybirliğine yakın bir baskınlıkla onaylanıyorsa o fikre karşı çıkmak yahut sorgulamak büyük bir tepki uyandırır. Fakat bu durum ortak inancın her koşulda bir tekdüzelik ve homojenlik ortaya çıkaracağı anlamına gelmez. İnanç, içeriğine bağlı olarak çatışmaya ve çoğulculuğa izin verebilir.⁵⁶⁶ Serbest sorgulamanın ve eleştirel düşünmenin baskın olduğu modern toplumlarda, inancın

⁵⁵⁹ Durkheim, 2018b: 83-84.

⁵⁶⁰ Durkheim, 2005: 34.

⁵⁶¹ Cladis, 1992: 75.

⁵⁶² Carls, P. (2019). “Modern Democracy as the Cult of the Individual: Durkheim on Religious Coexistence and Conflict”. *Critical Research on Religion*, 7(3): 292-311, s. 296.

⁵⁶³ Durkheim, 2019b: 223.

⁵⁶⁴ Cladis, 1992: 76.

⁵⁶⁵ Durkheim, 2019b: 217.

⁵⁶⁶ Cladis, 1992: 82.

koruyucu karakteri bu eylemlere yönelir. Yani bu toplumlarda tartışılmaz ve dokunulmaz olan prensip, serbest sorgulama ve eleştirel düşünmenin kendisidir.⁵⁶⁷

İlkel toplumlarda ahlakın dini karakterini gözlemlemek daha kolaydır. İnsanın ahlaki görevleri genellikle diğer insanlardan ziyade tanrılara karşıdır. Fakat insanlığı modern dünyaya taşıyan tüm süreç boyunca bireysel bilinç kendini kolektif bilinçten ayırmış ve ahlaki görevler de odağını tanrılardan diğer bireylere çevirmiştir. Tüm bu süreç içerisinde ahlaki olan ile ilahi olan arasındaki bağlar giderek çözülmüştür.⁵⁶⁸ Ancak dini olan ile ahlaki olanın birlikteliği yalnızca dışsal ve yüzeysel bir birliktelik değildir. İkisi yüz yıllar boyunca birlikte var olmuşlardır ve bu sebeple de bunların öylece birbirinden ayrılması mümkün değildir. Yerine hiçbir şey koymaksızın ahlakın içerisinde dini unsurlar çekilip alındığı takdirde ahlak kendi karakteristiğini kaybeder.⁵⁶⁹ Durkheim’a göre, bu hususta yapılması gereken dini unsurun ahlak içerisinde işgal ettiği yerin akılcı fonksiyonlarını bulup çıkarmaktır.⁵⁷⁰ “[A]şkın bir varlığı teoloji ile kabul etmek yerine, bu dini öğeyi, hiçbir özgün niteliğini yok etmeden rasyonel bir dile çevirmenin”⁵⁷¹ gerekliliğini ifade eder. Durkheim’a göre kutsal olan ile akıl çelişir durumda değildir. Kutsal, ayrılmış olan, kendi “doğasını kaybetmeden dünyevi olanla” karışamayandır.⁵⁷² Dini unsur bu şekilde ahlakın içerisinde kendine yer bulur.⁵⁷³ Dini olanın kutsal karakteri ahlaka kalıcılık ve aşkınlık özelliklerini verir. Onun kapsadığı her şey bizim bireysel varlığımızı aşan bir itibara sahiptir. Din ve ahlak birbirlerine yakın olduğunda bu kutsallığın fark edilmesi ve açıklanması daha kolaydır. Çünkü ahlakın aşkın karakterini, onu emreden ilahi güçten aldığı düşünülür. İlahi olana atfedilen güç ahlaki kuralda da kendini gösterir. Durkheim, ahlakın din olmaksızın var olamayacağını iddia etmez. Bu, ahlakın herhangi bir dini inançla bağlantılı olması anlamında değildir. Dini unsur, ahlakın aşkınlık özelliğinde kendini gösterir. Eğer bu unsur dışarda bırakılırsa “doğal itibari zedelenmiş” bir ahlakla karşı karşıya kalırız.⁵⁷⁴

Durkheim’a göre, modern toplumlarda da ahlak ile dinin birlikteliği ortadan kalkmış değildir. Şekil değiştirmiştir ve başka biçimlerde varlığını korur. Zira ahlakın içindeki dini unsurun otoritesi esas itibarıyla toplumsalın otoritesidir. “Zihinsel yaşamımızın tüm esasları toplumdan meydana gelir.”⁵⁷⁵ Bireysel akıl, oluşumu itibarıyla toplumsaldır:

⁵⁶⁷ Durkheim, 2019b: 187.

⁵⁶⁸ Durkheim, 2004: 24.

⁵⁶⁹ Durkheim, 2004: 25; Durkheim, 2018b: 85.

⁵⁷⁰ Durkheim, 2004: 25.

⁵⁷¹ Durkheim, 2018b: 86.

⁵⁷² Durkheim, 2018b: 86.

⁵⁷³ Durkheim, 2018b: 86-87.

⁵⁷⁴ Durkheim, 2004: 26.

⁵⁷⁵ Durkheim, 2018b: 89.

“Estetik becerilerimiz, damak tadımızın inceliği, yine bir toplumsal şey olan sanattan kaynaklanır. Madde üzerindeki gücümüzü, yani görkemimizi, topluma borçluyuzdur. Bizi doğadan azat eden de yine toplumdur. O halde toplumu, zihinsel güçlerimizin içinden çıktığı, bizimkinden daha yüksek bir zihinsel varoluş olarak düşünmemiz beklenemez mi? Bu, toplum bizden ahlaki yaşamımızı düzenleyen küçük ya da büyük fedakârlıklar talep ettiğinde bu taleplere neden saygıyla itaat ettiğimizi açıklar.”⁵⁷⁶

Modern toplum açısından durum görece karmaşıktır. Artık tüm toplumsal yaşamı kapsayan ve onu düzenleme gücüne sahip olan bir inanç sisteminin varlığı söz konusu değildir. Öyle ki, eski tanrılar eskimiş yahut ölmüş vaziyettedirler ve yenileri henüz doğmamış durumdadır.⁵⁷⁷ Yani, modern toplumların onları birleştirecek ahlaki bir güce olan ihtiyaçları ortadan kalkmış değildir. Mesele bu gücün nerede bulunacağıdır. Durkheim’a göre ahlak rasyonelleşirken aşkınlık özelliğini muhafaza etmelidir.⁵⁷⁸ İnsanlığın laik ve rasyonel bir ahlaka ihtiyaç duyması toplumsal örgütlenmedeki en temel olguların değişimiyle ilgilidir. Durkheim bu değişimlere ahlakın ve onun içeriğinin değişiminin eşlik etmesinin kaçınılmaz olduğunu söyler. İnsanlık artık daha rasyonel olduğu için rasyonel bir ahlaka ihtiyaç duymaktadır. Rasyonalizm ahlaki bireyciliğin entelektüel yanısıdır. “[B]ireycilik adlı gelişmenin temel amaçları arasında ahlak bilincinin yeni düşüncelere açık olması ve hiçbir şekilde taviz vermemesi vardır.”⁵⁷⁹ Durkheim, bireysel farklılıklarla karakterize edilen organik dayanışmalı toplumlarda ortak ve kalıcı özellik gösteren unsura yönelmiştir. Mekanik dayanışmalı toplumlarda tüm yaşam ortaklıklar üzerine kurulu iken, organik dayanışmalı toplumlara geldiğimizde tek bir ortaklık kalmıştır: Bir tür olarak insanlığın parçası olmak. Bu sebeple modern toplumlarda ahlakın içerisinde dini unsur, kendini insanlıkta gösterir. İnsanlığın dini karakteri Durkheim’ın kuramında “birey kültü” olarak kavramsallaştırılır. Bu kült içerisinde, bireyin onuru, hakları ve özgürlükleri kutsal idealler olarak karşımıza çıkar. Yukarıda ifade edildiği gibi, Durkheim’ın sosyal epistemolojisi bize kutsal olanın toplumun bir ürünü olduğunu gösterir. Bu anlamda ahlaki bireycilik ve birey kültü toplumun bir ürünüdür. Modern demokratik toplumlarda kutsal olan, bireyin merkezde olduğu idealler ve pratikler sunan bireyciliktir.⁵⁸⁰

3.2.1.4. Birey Kültünün Öznesi Olarak “İnsanlık”

Durkheim bu ahlaki bireyciliği, faydacıların bireycilik anlayışından ayırır. Faydacıların bireycilik anlayışı beraberinde bencil bir insan anlayışını getirir. Burada toplumsal olanın kalkış

⁵⁷⁶ Durkheim, 2018b: 89.

⁵⁷⁷ Durkheim, 2019b: 214.

⁵⁷⁸ Durkheim, 2004: 26.27.

⁵⁷⁹ Durkheim, 2004: 27.

⁵⁸⁰ Cladis, 1992: 85.

noktası birey ve onun kişisel çıkarlarıdır. Onun kuvvetle savunduğu bireycilik anlayışı, idealistlerin, Kant ve Rousseau'nun bireycilik anlayışıdır.⁵⁸¹ Kişisel çıkarın davranışlar için rehber oluşturması, bireyciliğin bu türü bakımından kötülüğün kaynağı kabul edilir. Kant'a göre davranışlarımı uyduracağım temel standartları kendi içinde bulunduğum özel duruma göre değil, tüm insanlık için soyut bir kural olacak şekilde belirlemem gerekir.⁵⁸² Bunun aksine eğer davranış standartlarımı kişisel çıkarlarıma, içerisinde bulunduğum sınıfa vs. göre belirlediğim takdirde kötü davranmış olurum. Rousseau'ya göre de toplumsal uyumun kaynağı tüm iradelerin toplamı olan genel iradedir.⁵⁸³ Bu irade güvenilir ve adildir. Bireysel değerlendirmeler burada aradan çıkar, hatta karşıtlarıyla bir araya geldiklerinde birbirlerini nötrlerler.⁵⁸⁴ Sonuç olarak her iki düşünür için de ahlaki davranış, tek tek bireylerin değil; bireyüstü bir "insan" kavramının rehber edinildiği davranışlardır. Durkheim bu hususu şöyle ifade eder:

"[İ]nsanlığımızın gerektirdiği ve tüm tanıdıklarımızla paylaştığımız şeyleri arayıp bulmak için ödevimiz, bizi kişisel olarak ilgilendiren, deneysel bireyselliğimizden ortaya çıkan hiçbir şeye itibar etmemektir. Bu ideal faydacı amaçlara üstün gelir ve bunu arzulayan zihinlere tamamen dindarlığın bir parçası gibi görünür."⁵⁸⁵

Burada söz konusu olan insan, iyi ve kötüyü birbirinden ayıran bir referans noktasıdır. Durkheim bu insanın "kutsal" bir nitelik aldığını söyler. İnsan onuruna, insan yaşamına, insanın özgürlüğüne karşı her türlü yıkıcı tavra yönelik dışlama ve tiksinti bundan kaynaklanır. Çatısı altından birleşilen "insanlık" bir din halini alır. Bu dinin amacı insandır bu itibarla da bireyseldir. Bahsi edilen insan, tek tek bireylerin üzerindedir fakat nihayetinde birey insandır. Bireyin almış olduğu bu kutsal/dokunulmaz hal sebebiyle, bireyin hakları tartışma götürmez şekilde onaylanır ve desteklenir. Çoğunluğun çıkarları gerektirdiğinde bireysel özgürlüklerden fedakârlık edilebilir. Fakat bunun kabul edilebilmesi için maddi çıkarların üzerinde bir prensip inşa edilmesi ve bireysel özgürlüklere buna uygun olarak müdahale edilmesi gerekir. Aksi takdirde bu müdahaleyi mazur gösterebilecek hiçbir siyasi gerekçe yoktur. Zira bireyin hakları devletin haklarının üzerindedir.⁵⁸⁶

Durkheim bu noktada çelişkili gibi görünen bir hususa dikkat çeker. Ahlaki bireycilik doğası itibarıyla tek tek bireylerin çıkarları, arzuları, tutkularına yönelik davranış standartlarını onaylamaz. Öte yandan bireylerin sahip olduğu hak ve özgürlükler dokunulmazdır. Bu düşünce

⁵⁸¹ Durkheim, 2019b: 51.

⁵⁸² Kant, I. (2020). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (Çev. I. Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.

⁵⁸³ Rousseau, J.J. (2018). *Toplum Sözleşmesi*. (Çev. V. Günyol), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

⁵⁸⁴ Durkheim, 2019b: 51.

⁵⁸⁵ Durkheim, 2019b: 52.

⁵⁸⁶ Durkheim, 2019b: 52.

bir yönüyle toplumu birey üzerine yerleştirirken, diğer bir yanıyla bireyi toplum üzeri bir yere koyar. Bu durum, Durkheim'ın farklı bağlamlarda sürdürdüğü iki tartışmayla paralel niteliktedir. Birincisi, *Toplumsal İşbölümü* eserinin temelinde bulunan soruyla ilgili olandır: Birey nasıl daha fazla özerkleşirken bir yandan da topluma bağımlı hale gelir? Hem nasıl daha bireysel hem de daha dayanışmacı olabilir?⁵⁸⁷ İkincisi ise *Sosyoloji Dersleri* çalışmasında devlet ve birey ilişkisi bağlamında sorduğu, bireyin hakları gittikçe genişlerken nasıl olup da ona karşıt gibi görünen devlet aygıtı da gittikçe güçlenmektedir, sorusudur.⁵⁸⁸ Her üç tartışma da esas itibarıyla, organik dayanışmalı toplumlarda birey-toplum ilişkisinin ve bu toplumların sahip olduğu ahlaki bağın doğasına ilişkindir. Durkheim *Toplumsal İşbölümü*'nde, organik dayanışmalı toplumların salt ekonomik bir birlik olarak ele alınamayacağını ve buradaki ilişkileri düzenleyen şeylerin sözleşme dışı unsurlar olduğunu net bir şekilde belirtir. Giddens'a göre *Toplumsal İşbölümü*'nde netlik kazandırılmayan husus, organik dayanışmanın yarattığı uzmanlaşma ahlakı ile ortak bilincin üzerinde odaklandığı birey kültürünün ahlakı arasındaki ilişkidir.⁵⁸⁹ *Toplumsal İşbölümü*'nde bu ilişkinin genel çerçevesini çizer. Fakat net bir şekilde ortaya konması için onun din ve ahlaki otorite arasında kurduğu ilişkiye yakından bakmak gerekir.

Ahlaki bireyciliğin, kutsalı bireyin kendisi olan bir din haline gelmesi bahsi edilen çelişkiden bir çıkış yolu sunar. Bu anlamda eski dinlerin yerini almıştır ve onlardan daha az buyurgan değildir.⁵⁹⁰ Bireyin hak ettiği dinsel saygı, onun kutsal mahiyeti, kendi başına birey olarak sahip olduğu meziyetlerden yahut içerisinde bulunduğu durumdan ileri gelmez. Bireyin kutsallığı parçası olduğu büyük insanlıktan kaynaklanır. Saygıya değer olan ve kutsal olan büyük insanlıktır. Birey ise bunun paylaşımcısı olarak bu kutsallıktan pay alır. “Aynı zamanda hem amacı hem de aracı olduğu kült bireye değil, nerede olursa olsun ve hangi formda cisimleştirilmiş olursa olsun insana atıfta bulunur. Kişisel olmayan ve anonim olan bu amaç, tüm bireysel zihinlerin çok üzerine yükselir ve böylece toplanma noktası görevi görür.”⁵⁹¹ Bu açıdan ahlaki bireycilik egoizmden değil, “tüm insanlara karşı sevgiden, tüm acılara ve ıstıraplara karşı geniş bir acıma duygusundan, onlara karşı mücadele etmek ve onları azaltmak için daha ateşli bir ihtiyaçtan, adalet için daha şiddetli bir harareten doğar.”⁵⁹² Durkheim

⁵⁸⁷ Durkheim, 2018a: 61.

⁵⁸⁸ Durkheim, 2019a: 77.

⁵⁸⁹ Giddens, 2017: 128.

⁵⁹⁰ Durkheim, 2019b: 54. Bkz: 3.2.1.1. Neden Kült?

⁵⁹¹ Durkheim, 2019b: 54.

⁵⁹² Durkheim, 2019b: 54-55.

bireyciliğin bu türünü, organik dayanışmalı toplumun ahlaki birliğini sağlayabilecek tek inanç sistemi olarak ilan eder.⁵⁹³

3.2.1.5.Kutsalın Değişen İçeriği

Durkheim'ın birey kültü öğretisiyle ortaya koyduğu şey, modern var oluşta kutsal olanın keşfine yöneliktir. Ahlaki otoritenin içerisindeki kutsal olanın, yerine hiçbir şey bırakmadan ortadan kalkamayacağını söyler. Öyleyse ahlaki otoriteye kutsallığını veren dini karakter yok olmamış, yalnızca değişmiştir.⁵⁹⁴ Bu değişim toplumların geçirdiği değişim çizgisiyle uyumludur. Daha geniş alanlara yayılan toplumlar, kendilerini durumların değişkenliğine uyarlayabilmek için bireysel farklılıkları törpüleyen yapılarını bir kenara bırakıp bu farklılıkları içinde uyumla barındırabilen bir hale gelirler. Böyle bir yapı toplum içindeki bireysel özgünlükleri bastırmak yerine onlara özgürce var olabilecekleri bir alan tanımaya başlar. Bireyler kendi yönlerine gidebilirler. Bu aynı zamanda gelişmiş işbölümüyle ilgilidir. İşbölümü içerisinde her biri farklı bir pozisyonu tutan her bir birey, kendini başka yöne doğru giden bir planın parçası olarak görür. Her zihin başka bir amaca yönelmiş durumdadır, bu sebeple bilincin içeriği de her birey için farklıdır. Böylece yavaş yavaş tek ortak yanı insanlığın bir parçası olmak olan bir bireyler topluluğu ortaya çıkar. Bu bireyler insan olmanın yapısal kimi özelliklerini ve bir insanlığa ait olmanın ortak paydasını paylaşırlar. Bunun dışında aralarındaki benzerlikler gittikçe aşınır ve nihayetinde onları bir arada tutamayacak kadar az benzerlik kalır. Ortak payda olan insanlığa aidiyet bu anlamda hem bireyseldir hem de bireylerin üzerinde yer alır. İnsanlık fikri artık kişisel bir düşünce olmanın ötesine geçer. Durkheim insanlık düşüncesinin her bireyin kalbinde ortak kimi hisler uyandırdığını söyler.⁵⁹⁵ Artık bireyleri kimi ritüeller etrafında bir araya getirmek mümkün değildir. Sonuçta insanın kendisinin bir parçası olduğu insanlık ve dolayısıyla kendisi dışında sevip onurlandıracağı ve kutsayacağı bir şey kalmamıştır.

“İnsanın insan için tanrıya dönüşmesi böyle olmuştur ve artık kendisine yalan söylemeden başka tanrılar yaratamamasının sebebi budur. Her birimiz insanlığın bir parçasının vücut bulmuş hali olduğumuzdan, her bireysel farkındalığın ilahi bir yanı vardır ve böylelikle onu kutsal ve dokunulmaz kılan bir karakterle işaretlenmiştir.”⁵⁹⁶

Durkheim, bireyselliğin ve bireysel hakların yükselişini belirli bir tarihsel ve sosyal gelişme içinde konumlandırarak, yalnızca sosyal yaşamın insan varoluşu için gerekliliği

⁵⁹³ Durkheim, 2019b: 56.

⁵⁹⁴ Durkheim, 2018b: 88.

⁵⁹⁵ Durkheim, 2019b: 57.

⁵⁹⁶ Durkheim, 2019b: 58.

hakkında ampirik bir noktaya değinmekle kalmaz, aynı zamanda modern demokrasi için daha sağlam, köklü bir temel sağlamayı da amaçlar.⁵⁹⁷

Durkheim’a göre ahlaki otorite her yerde iki bileşene sahiptir: disiplin ve toplumsal gruplara bağlanmayı içeren arzu edilebilirlik. Yani hem bir saygı uyandırır ve olumlu bir cazibesi vardır hem de ihlal edilmesi durumunda yaptırımla desteklenen bir ödev yüklerler.⁵⁹⁸ Ama bu ahlaki otoritenin her yerde aynı biçimde ortaya çıktığı anlamına gelmez. Mekanik dayanışmada baskıcı ve bireyi gruba tabii kılan bir şekilde ortaya çıkarken, organik dayanışmaya geldiğimizde, birey için daha fazla özgürlük ahlaki otorite içinde kendine yer bulur. Bireyin daha fazla özgürleşmesi ahlaki bağların çözülmesinden dolayı değil, değişmesinden dolayıdır. Birey toplumdan kopmaz, ona dahil olma biçimleri değişmiştir.⁵⁹⁹ Böyle bakıldığında ahlaki bireycilik, organik dayanışmalı toplumların çeşitliliğiyle uyumlu olmak bir yana onun tarafından yaratılmıştır. İnsanın kendisinde kutsallık arz eden hiçbir şey yoktur. Bu nitelik onda içkin değildir. Durkheim’a göre, insanın beden varlığına ve onuruna yönelik her türden saldırının cezalandırılması ve büyük bir tepkiyle karşılanması insanda doğuştan gelen bir haktan dolayı değildir. İnsanı kutsayan toplumdur.⁶⁰⁰ Bu sebeple bireyle toplum arasında bir karşıtlık bulunmak şöyle dursun, birey kültürünün kendisi toplumun bir ürünüdür.⁶⁰¹ “[B]ireyin haklarını savunan bireyci, aynı zamanda toplumun yaşamsal çıkarlarını da savunmaktadır; çünkü ulusun en derin maneviyatı olan kolektif fikirlerin ve duyguların son rezervinin de canice fakirleştirilmesini önlemektedir.”⁶⁰²

Bu açıdan bakıldığında bireysel özgürlüklerin genişlemesi ile devletin etkinlik alanının artması arasında bir çelişki yoktur. “Birey topluma boyun eğer ve bu boyun eğiş bireyin kamusal özgürlüğünün bir koşuludur.”⁶⁰³ İnsanın kendisine içkin, kendisinde, sırf insan olmasından kaynaklı kimi hakları yoktur. Bireyin hakkının temelinde yatan şey bireyin kendisinde olan bir şey değil, toplumun onun için yaptığı değerlendirmedir. Toplum bireye yüksek bir değer veriyorsa ona yönelik her türden saldırıyı bastırır ve sindirme yoluna gider. Oysa eğer toplum nezdinde bireyin değeri düşük ise, ona yönelik saldırılar kabullenilir. Zamansal ve mekânsal şartlara ve o sıradaki tüm toplumsal koşulların gidişatına göre bireye karşı ağır saldırılar bağışlanabilir yahut anında kınanıp bastırılabilir. Durkheim burada doğal hukuk kuramcılarının bir yanılgı içerisinde olduğunu düşünür. Onların neyin haklı olup

⁵⁹⁷ Carls, 2019: 299.

⁵⁹⁸ Bkz: 1.2.1. Ahlakın Temel Unsurları

⁵⁹⁹ Durkheim, 2018b: 88, Giddens, 2017: 130.

⁶⁰⁰ Durkheim, 2018b: 88.

⁶⁰¹ Durkheim, 2018b: 74.

⁶⁰² Durkheim, 2019b: 59.

⁶⁰³ Durkheim, 2018b: 88.

olmadığına ilişkin tespit ettiklerini düşündükleri sınırların aslında hiç de belirli olmadığını söyler. Bunları belirleyen toplumsal genel kanıdır.⁶⁰⁴

Durkheim’a göre ahlaki otorite ve özgürlük birbirlerini dışlayan iki unsur değildir. İnsan sahip olduğu özgürlükleri topluma borçlu olduğundan onun ahlaki otoritesi altında olması kendisi tarafından istenmeyecek bir şey değildir. Durkheim’da ahlaki yükümlülüğün kendine has karakteri, onun sosyolojisi bakımından iki önemli noktaya işaret eder. Birincisi, ahlaki yükümlülüğün içeriği mekanik dayanışmalı toplumlardan organik dayanışmalı toplumlara geçişte değişmiştir. İkincisi, ahlaki yükümlülük kişilerin eylemlerine sınırlar koyarak hem toplumsal anlamda düzenleyici bir işlev görür hem de bu yolla insan eylemine bir odak ve amaç kazandırır.⁶⁰⁵ Şöyle ki; her şeyden önce Durkheim için özgürlük, insanın arzularının peşinden sınırsızca koşması anlamında değildir.⁶⁰⁶ Böyle bir yaşam bireyin hiçbir zaman tatmin edemeyeceği kimi amaçların peşine düşmesi anlamına gelir. Durkheim bunun birey için acı veren bir yaşam olduğunu ifade eder. Sınırlanmamış isteklerinin peşinden giden kişi için hiçbir zaman sahip olduğu araçlar, amaçlarına ulaşmasına yetmeyecekler. Sonuç olarak kişi “giderilmeyen bir susuzluk, sürekli yinelenen bir işkence” içerisinde yaşamını sürecektir.⁶⁰⁷

Birey için bu sınırlar toplum tarafından çizilir. Kişinin bedeni, nasıl onun fiziksel gereksinimlerinin sınırlarını belirliyorsa; düzenleyici bir gücün de tinsel gereksinimleri için aynı rolü oynaması gerekir. Durkheim bu düzenleyici gücün ancak toplumdan kaynaklanabileceğini söyler.⁶⁰⁸ “İnsan için özgürlük kör, düşüncesiz fiziksel güçlerden kurtuluşa dayanır; onlara karşı gelerek, korunmasına sığındığı, büyük ve akıllı toplumu elde eder.⁶⁰⁹” Ahlak ve hukuk bu sınırlamayı dışsal olarak yaparlar. Bu sınırlama birey tarafından da hoş karşılanır ve içselleştirilir. Zira Durkheim’a göre insan doğası kendi doğal eğilimlerinin zamansız bir ifadesi değildir, değişen koşullara yönelik arzularının sınırlandırılmasıdır.⁶¹⁰ Hukuk bu anlamda sosyal kontrol sürecinin en görünür kısmıdır ve insanın katlanmak zorunda olduğu bir kötülük değildir. Cotterrell, hukukun bu husustaki rolünü, “bireysel yaşamlara yön veren, tatmin edici bir yaşamın koşullarını mümkün kılan, tutkuları bir amaca yönlendiren ve tatmin edilebildiği için arzuları anlamlı kılan toplumsal düzenlemenin [*regulation*] bir parçası” olarak tarif eder.⁶¹¹

⁶⁰⁴ Durkheim, 2019a: 87.

⁶⁰⁵ Giddens, 2017: 135.

⁶⁰⁶ Durkheim, 2018b: 88.

⁶⁰⁷ Durkheim, 2013: 250.

⁶⁰⁸ Durkheim, 2013: 251.

⁶⁰⁹ Durkheim, 2018b: 88.

⁶¹⁰ Cotterrell, 1999: 21.

⁶¹¹ Cotterrell, 1999: 21.

Bu düzenleme, ahlaki otoritenin değişen içeriği bağlamında anlaşılmalıdır. Ahlaki yükümlülük her zaman kısıtlayıcı niteliktedir. Fakat ahlaki yükümlülüğün içeriğindeki şey, bu kısıtlayıcılığın derecesini ve yöneldiği tarafı belirler. Durkheim'ın insan öldürme suçunun evrimine dair açıklaması, ahlaki içeriğin farklılaşmasını net bir şekilde ortaya koyar. Mekanik dayanışmalı toplumlarda ahlaki birliğin temelinde benzerlikler ve paylaşılan kuvvetli ortak inançlar olduğundan, ahlaki yükümlülüğün baskısı farklılaşmaları ortadan kaldırmaya yöneliktir. Burada kutsal olan toplum olduğundan, en az hoşgörülle karşılanan davranışlar ortak duygulara yönelik davranışlardır. Bireyi ilgilendiren her şey bu toplumlarda oldukça az duyumsanır. Mekanik dayanışmalı toplumlarda din, tüm toplumsal yaşamı kapsadığından genellikle en ağır yaptırımlara uğrayan edimler, dine yönelen suçlar olmuştur. Bunun yanında bireyler arasında gerçekleşen, konusunun kutsal bir kişi olmadığı alelade öldürme eylemleri, genellikle taraflar arasında çözüme bırakılmıştır.⁶¹² Durkheim bu hususu şöyle ifade eder:

“[D]evletin saygınlığı, devletin büyüklüğü gönencin tam kendisi olarak görüldüğünde; toplum, her şeyin kendisine bağımlı olduğu kutsal ve göksel bir varlık sayıldığında, öylesine bireyin üzerinde olur ki, bireyin uyandırabildiği yakınlık, acıma duyguları, saldırıya uğrayan duyguların baskın gereklerini dengeleyip sınırlandıramaz. Bir babayı savunmak, bir Tanrı'nın öcünü almak söz konusu olduğunda bir insan yaşamının ne önemi kalır? Öbür kefedeki öylesine karşılaştırma kabul etmeyecek ölçüde yüksek değer ve ağırlıkta şeyler varken, insan yaşamı pek hafif kalır.”⁶¹³

Fakat organik dayanışmalı toplumlara ve onların ahlaki birliğini sağlayan birey kültürünün ahlaki yükümlülüklerine geldiğimizde durum tamamen farklıdır. Ortak bilinç zayıflarken bireyin ön plana çıkmasıyla ifade ettiğimiz toplumsal evrim süreci bu durumun da mimarıdır. Önceleri toplumu koruyan hassasiyet git gide bireye kaymıştır. Artık toplumsal bilincin duyarlı olduğu şey ortak duygulardansa bireyin kendisidir. Birey farklı bir konum aldıkça, bireye verilen değer arttıkça insan öldürme suçu da o denli katlanılamaz bir hal almıştır. Durkheim, günümüzde insan öldürmenin yasalarımızdaki en ağır cezalarla cezalandırılmasının “insan kişiliğinin, eskiden başka bütün şeylere gösterilen dinsel bir saygıya konu edilmiş olmasından dolayı” olduğunu söyler.⁶¹⁴ Artık toplumsal kümenin ve dolayısıyla onun hukukunun bambaşka bir yönü vardır. “Toplumsal küme bize artık kendi adına ve kendi başına değer taşıyan bir şey olarak görünmüyor. Yalnız insan doğasını gerçekleştirip geliştirmek için çağın ülküsünün gerektirdiği ölçüde işe yarayacak bir araçtır.”⁶¹⁵ İnsanın, insan olarak değerini

⁶¹² Durkheim, 2019a: 135-136.

⁶¹³ Durkheim, 2019a: 141.

⁶¹⁴ Durkheim, 2019a: 139.

⁶¹⁵ Durkheim, 2019a: 137.

ortaya koymak ve onun gönencini artırmak modern toplumun ve onun hukukunun öncelikli amacıdır.⁶¹⁶

3.2.2.Devlet-Birey İlişkisi

Durkheim'a göre organik dayanışmalı toplumların farklılaşmış yapısına uygun birleştirici ahlaki temel, birey kültüründen türeyen ahlaktır. Durkheim'ın politik sosyolojisi, birey kültürünün hukuk haline gelişini açıklaması bakımından önemlidir. Onun devlete ilişkin analizi emsallerinden farklılık gösterir. Siyasal süreçlerin çalışılması genellikle, gerekli iktidar yapıları, onların analizi, iktidarın elde edilmesi ve devredilmesini içerir. Fakat Durkheim'ın endişesi bunlardan ziyade, ahlaki bir fail olarak devletin işlevlerini ortaya koymaktır. Onun kuramında devlet, toplumsal dayanışmanın gereklerini sağlayan bir güç olarak karşımıza çıkar. Devlet, dayanışmanın dayandığı ahlaki muhafaza etmeye nasıl katkıda bulunabilir; nasıl bir siyasi sistem bu işlevi sürdürmek için en iyisidir, soruları Durkheim'ın devlet analizinin odak noktasını oluşturur.⁶¹⁷ Durkheim'ın devlete ilişkin analizinde hukuk hem bir yönetim aracı hem de toplumsal değerlerin ifadesi olarak karşımıza çıkar. Durkheim'a göre hukukun aynı anda hem araçsal hem de ahlaki bir değere sahip olması çelişkili bir durum ortaya çıkarmaz.⁶¹⁸ Bu durumu daha iyi anlayabilmek için onun devlete yüklediği işlevlere ve devletin bu işlevleri yerine getirme biçimi bakımından sahip olduğu sorumluluklara bakmak gerekir.

3.2.2.1.Siyasal Toplum ve Devlet

Bireyin siyasal küme ile olan ilişkisini düzenleyen, yaptırıma bağlanmış kuralların tümünü Durkheim, yurttaşlık ahlakı olarak isimlendirir.⁶¹⁹ Bir toplum birden çok ikincil gruptan oluşur. Eğer bu toplumun kendisi, başka bir kümeye göre ikincil grup niteliğinde değilse kendi başına bir bütünlüğe sahip demektir. Bu bağlamda Durkheim siyasal toplumu “az ya da çok sayıdaki ikincil kümelerin birleşmesinden kurulan ve kendisi daha üstün başka hiçbir düzenli erkten kaynaklanmayan bir erke bağımlı olan toplum”⁶²⁰ olarak açıklar. Yani siyasal toplum, hiçbir aile, kast, sınıf yahut cemaatle aynı şey değildir. Bunların hepsini içinde barındırır. İkincil grupların varlığı siyasal toplumun zorunlu şartıdır. Bu kümelerin olmadığı yerde devlet gibi bir yapılanma söz konusu olmaz. Yurttaşlık ahlakı siyasal toplum içindeki egemen erk ile onun etkisi altında kalanlar arasındaki ilişkileri düzenler. Durkheim bu erki temsil etmekle görevli olanları devlet olarak adlandırır. Bu anlamda siyasal toplum, en önemli organı devlet olan

⁶¹⁶ Durkheim, 2019a: 137.

⁶¹⁷ Cotterrell, 1999: 151-152.

⁶¹⁸ Cotterrell, 1999: 154.

⁶¹⁹ Durkheim, 2019a: 59.

⁶²⁰ Durkheim, 2019a: 62.

karmaşık bir toplumsal kümedir.⁶²¹ Durkheim, devleti ise “bağrında topluluğu eyleme yönelten, ama topluluğun yapımı olmayan tasarımların ve istemlerin oluştuğu, kendine özgü görevlilerden kurulu bir toplumsal küme”⁶²² olarak tanımlar.

Durkheim devlet tanımını, onun işlevinden yola çıkarak yapar. Bir grubun diğeri üzerinde kurduğu otoriteden ziyade kolektif yaşam için devletin yapması gerekenlere odaklanır.⁶²³ Bu anlamda devlet, toplumsal organizmanın özel bir organı gibi çalışır. Toplumsal yaşam içerisinde birtakım söylenceler, gelenekler, dini ve ahlaki düsturlar bulunur. Bunlar toplumun ortak tasarımlarıdır ve belirsiz, yaygın bir halde bulunurlar. Buna karşın devletin tasarımları açık ve bilinçli bir şekilde meydana getirilir. Daha yüksek bir bilinç düzeyinde ve planlı bir şekilde oluşturulmaları onları ortak tasarımlardan ayırır. Durkheim’a göre devlet, bir “toplumsal düşünme organı” gibi hareket eder.⁶²⁴ Toplumsal davranışı yönetmek ve yönlendirmek için düşünür. Devletin işlevi, toplum için ve toplum adına bu belirsiz ve yaygın tasarımları planlı bir düşünme faaliyetine katmaktır. Bu anlamda devlet yapan eden değil, ne yapılacağına karar verendir. Bakanlar kurulu, meclis gibi kurumlar aslında kendileri bir şey yapmazlar. Ne yapılacağına karar verirler ve bunlardan bazılarını belli bir çerçeveye alarak yasa haline getirirler. “Bunlar düşünceleri, duyguları bir araya getirir, onlardan kararlar çıkarır, bu kararları onları uygulayacak başka organlara iletirler; ama rolleri orada biter. [...] Devlet denilen şeyin tüm yaşamı, dışa vuran eylemlerle, devinimlerle değil, görüşmelerle, yani tasarımlarla geçmektedir.”⁶²⁵

Durkheim’ın devlet analizi onun modern toplumlar için bir ahlaki otorite arayışının tamamlayıcı parçasıdır. Bu açıdan Durkheim modern toplumlarda bireyin konumunun gerektirdiği özerklik ile ekonomik ve ahlaki yaşama doğrudan müdahale eden aktif bir devleti dengelemeye çalışır. Bu açıdan kendi hareket noktasını, birey-toplum karşıtlığını vurguladığını düşündüğü ana akım teorilerden -faydacılık, sosyalizm, Kant ve Hegel’den- ayırır.⁶²⁶ Devletin rolü yalnızca “bir araya gelmenin kimi zararlarını önlemekle” sınırlanamaz.⁶²⁷ Durkheim’a göre, faydacılar ve Kant farklı gerekçelerle yola çıkar fakat aynı noktaya varırlar. Her iki anlayış da bireyin doğuştan kimi haklara sahip olduğunu ve devletin öncelikli görevinin bu haklara müdahale etmemek olduğunu söyler. Bu açıdan “devletin yetkileri tümünden önleyici bir adaleti sağlamakla”⁶²⁸ sınırlandırılmıştır. Modern devletin yetkileri gittikçe bu işlevi yerine

⁶²¹ Durkheim, 2019a: 62.

⁶²² Durkheim, 2019a: 68.

⁶²³ Cotterrell, 1999: 155.

⁶²⁴ Durkheim, 2019a: 69.

⁶²⁵ Durkheim, 2019a: 69.

⁶²⁶ Giddens, 2016: 169.

⁶²⁷ Durkheim, 2019a: 70.

⁶²⁸ Durkheim, 2019a: 71.

getirmekten ibaret hale gelecektir. Durkheim’a göre böyle bir beklenti her şeyden önce tarihin gerçekleriyle uyumsuzdur. Toplumsal evrim sürecinde devlet gittikçe genişleyerek, dallanıp budaklanarak bireysel yaşamın her alanında kendine yer bulmuştur. Durkheim da bununla uyum içerisinde, bir toplumsal düşünme organı olarak devletin son derece aktif bir ahlaki fail olması gerektiğini öngörür. Öyleyse devletin yalnızca bireylerin haklarına saygı duymaktan başka rolleri vardır.⁶²⁹

Durkheim, devletin bireyin haklarına saygı göstermenin çok ötesinde, ekonomik ve ahlaki anlamda geniş işlevler yüklenmesi gerektiğine ilişkin düşüncesini temkinli bir şekilde Hegelci idealizmden ayırır.⁶³⁰ Devletin bu geniş yetkilere sahip olması, bireyin devlete tabi kılınması anlamına gelmez. Durkheim devletin yer yer bireye yabancılaşan kimi toplumsal amaçları gözettiği ve bireyin de her şeyden önce bu amaçlara hizmet etmekle sınırlı olduğu bir devlet anlayışına karşı çıkar. Böyle bir anlayış kapsamında birey “toplumun onuru, toplumun büyüklüğü, toplumun varıllığı”⁶³¹ için çalışır ve hizmetlerinin karşılığını inşa edilen büyük ve güçlü toplumun bir parçası olarak alır. Durkheim’a göre böyle bir devlet anlayışı da benzer şekilde, modern toplumun yapısal ve ahlaki özellikleriyle uyumsuzdur.⁶³² Toplumun kendisinin bir din konusu olduğu eski toplumlarda bireyle ilgili olan her şey kutsal alanın dışında görüldüğünden, ona verilen değer de oldukça düşüktü. Asıl olan ortak yaşamı muhafaza etmek ve yüceltmek olduğu ve birey açısından tek mümkün yaşam biçimi de bu olduğu için, birey kolaylıkla razı geliyor ve kendisine yabancı amaçların aracı olarak hizmet ediyordu. Çünkü “kendi gözünde, bizim bugün ona verdiğimiz anlamı ve yüksek değeri taşııyordu.”⁶³³ Fakat tarihsel süreç içerisinde yaşanan gelişmeler bu durumu değiştirdi:

“Birey, kendi kendisi, kendisine ait olan şeyler üzerinde egemen olmak, dünyaya ilişkin olarak kendisine en uygun olan tasarımları oluşturmak, kendi doğasını özgürce geliştirmek yolunda giderek daha geniş haklar kazanıyor. Etkinliklerini engelleyen, kendisini küçülten savaş, en büyük kötülüğe dönüşüyor. Kendisine yaraşmayan acıların nedeni olan savaş, giderek ahlaka aykırılığın en temel biçimi olarak görünüyor. Bu koşullarda, bireyden eski zamanlardaki astlık durumunun aynısını istemek, kendi kendisiyle çelişmek olmaktadır. Bireyi aynı zamanda hem bir Tanrı, üstelik tam anlamıyla bir Tanrı, hem de Tanrıların elindeki bir araç kılmak olanaksızdır. Onu hem en üstün amaç kılmak, hem de araç düzeyine indirgemek olanaksızdır.”⁶³⁴

Artık bireyin kendisi ahlaki gerçekliğin odağı olduğu için kamusal eylemler de bu doğrultuda gerçekleşmelidir. Devlet bireyin kendi doğasına yönelik özgür eylemini

⁶²⁹ Durkheim, 2019a: 73.

⁶³⁰ Giddens, 2016: 169.

⁶³¹ Durkheim, 2019a: 73.

⁶³² Durkheim, 2019a: 73.

⁶³³ Durkheim, 2019a: 75.

⁶³⁴ Durkheim, 2019a: 75.

kolaylaştıracak şekilde davranmalıdır. Durkheim tarih boyunca insanlığın ilerlemesine bireysel onurun yükselişinin eşlik ettiğini ifade eder.⁶³⁵ Bu yüzden de toplumsal kurumların buna karşıt bir ilkeyle hareket etmesi Durkheim’a göre beyhude bir girişimdir. Bireyin yerleştiği kutsal konumu görmezden gelmenin bir anlamı yoktur. Durkheim’ın bireyi yerleştirdiği konum ve kullandığı dini terminoloji, kutsal olan ile seküler olan arasındaki ayrımın karşıtlığını ortadan kaldırır. Yani, modern toplumların sekülerleşmesi, kutsal olanın ortadan kalktığı anlamına gelmez. Aksine bireyin geleneksel toplumların baskılayıcı ahlaki otoritesinden kurtulması, ahlaki bireyciliğin ideallerinin kutsal niteliğini sürdürmesine bağlıdır. Zira ancak o zaman organik dayanışmalı toplumlara uygun ahlaki otorite yerleşebilecektir.⁶³⁶

Bu ahlaki otoritenin oluşturulması konusunda Durkheim’ın devlete yüklediği rol göz önünde bulundurulduğunda, bireyin hakları ve etkinlik alanının durmaksızın genişlemesi ile devlet aygıtının hacminin artması arasında bir çelişki yoktur. Zira Durkheim’a göre, bireyin haklarını kuran ve onları birey için kullanılabilir hale getiren devlettir. Bu anlamda doğal hak kuramının karşısında durduğunu ifade edebiliriz. Bu yüzden devletin işlevlerinin artması bireyin alanını küçültmez yahut bireyin gelişmesi devletin varlığını geriletmez. Devlet etkinliği bireyi özgürleştirici niteliktedir.⁶³⁷ Durkheim’ın devletin rolünün, yalnızca birey haklarını kullanırken ona karışmamak olduğuna ilişkin düşünceye katılmamasının sebebi budur. Ona göre hakları yaratan, örgütleyen ve onları gerçekliğe dönüştüren devlettir. Bu noktada Durkheim’ın devlet tanımının göz önünde tutulması önem arz eder. Devlet her türden ikincil grubu içinde barındıran siyasal toplumun özel organıdır. Toplumun dağınık ve belirsiz düşüncelerini odaklayan bir organdır. İnsanı insan yapan ise bu toplum içerisinde yaşıyor oluşudur. Ona toplumun verdikleri insandan çekilip alındığında geriye hayvanlarınkinden farklı bir yaşam kalmaz.⁶³⁸ Durkheim bu bakımdan ne faydacı görüşlere katılır ne de Kant’a. Bireyler kendi kendilerine yeten, devletin haklarına yalnızca saygı göstermesi gereken kendiliğinden bütünlüğe sahip aktörler değildir. Bireyin manevi varlığı yalnızca toplum aracılığıyla kurulur ve onu hukuki hale getirerek açıklığa kavuşturan da devlettir:

“Onu fiziksel doğanın bu ölçüde üzerine yükselten, toplumdur; birleşme, ruhsal güçleri bir araya getirerek yoğunlaştırdığı, birbirlerinden soyutlanmış olarak yaşadıkları durumdakinden son derecede daha yüksek bir güç düzeyine taşıdığı için, toplum bu sonuca ulaşmıştır. Böylece tek başına yaşayan bireyin elde edebileceğinden son derece daha varıl, daha değişken yeni bir tür ruhsal yaşam ortaya çıkmakta ve bu yaşam orada yer alan bireyin içine işleyerek onu dönüştürmektedir. Ama toplum böylece bireyi besleyip varsıllaştırırken, bir başka yandan da, aynı nedenle kendisini ona bağımlı kılmaktadır. Toplumsal küme

⁶³⁵ Durkheim, 2019a: 76.

⁶³⁶ Giddens, 2017: 106.

⁶³⁷ Durkheim, 2019a: 77.

⁶³⁸ Durkheim, 2019a: 80.

tam da kendi parçalarına bu ölçüde üstün bir tinsel güç olduğu için, zorunlu olarak onlara boyun eğmek eğilimine girmektedir.”⁶³⁹

Bu yüzden parça olan birey, bütün olan topluma bağımlıdır. “Üyelerine zorlama uygulayan her toplumsal küme, onları kendi tasarımına göre biçimlendirmeye, onlara kendi düşünme ve davranma yollarını dayatmaya, sapmaları da önlemeye çalışır.”⁶⁴⁰ Bu baskı yapay yahut kötücül değildir, insan hayatının son derece doğal bir parçasıdır. Zorunlu olduğu için doğaldır ve toplumun varlığını sürdürmesinin kaçınılmaz bir yoludur. Nasıl ki omuzlarımız üzerindeki hava basıncını hissetmiyorsak, bu baskı da bizi zorlamaz. “Birey, toplulukça o biçimde yetiştirildiği için, toplumun istediği şeyi o da doğal olarak istemektedir ve indirgenmiş olduğu bu bağımlılık durumunu acı duymadan kabul eder.”⁶⁴¹ Önemli olan baskının korumaya yöneldiği nesnedir.

Küçük ve gelişmemiş toplumlarda baskının şekli ve derecesi bireyin özgürlük alanını ortadan kaldıracak niteliktedir. Aile, dini kurumlar, loncalar vs. gibi ikincil gruplar birey üzerinde ona alan bırakmayacak bir baskı ve zorlamaya sahiptir. Bireysel gelişime alan açılması için kişinin özgürlük alanına ihtiyacı vardır. Durkheim’a göre devletin öncelikli işlevlerinden biri bireyi bu gruplardan özgürleştirmektir:

“[B]ütün bu yerel, bildik, tek sözcükle ikincil önemdeki erklerin üzerinde, herkes için yasa yapan, o güçlerin her birine bütünü oluşturmadağını, bütünün bir parçası olduğunu ve temelde bütüne ait olan şeyi kendisine mal etmemesi gerektiğini onlara anımsatan genel bir erkin bulunması gerekir.”⁶⁴²

İşte bu yüzden devletin gelişmiş ve nüfuz alanının geniş olduğu yerlerde bireycilik gelişmiştir ve birey kültürünün ideallerinin hayata geçirilmesi bakımından devletin varlığı ve gücü çok önemlidir. Devletin ortak yaşamın çeşitli alanlarına müdahale etmesi, bireysel haklara darbe olmadığı gibi, devlet bu hakların sağlayıcısı ve güvencesidir. “Çocuğu ataerkil bağımlılıktan, evin zorbalığından kurtaran devlettir; yurttaşı feodal, daha sonra da yerel kümelerden özgürleştiren, devlettir; işçiyi ve işvereni lonca eziciliğinden kurtaran odur.”⁶⁴³ Toplumda bireysel özgürlüğün önünde duran güçlerin karşısında devletin oranlı bir güç olarak durması gerekir:

“[D]evletin, yukarıda gördüğümüz üzere üyelerinin kişiliğini eritip emme eğilimindeki aile, lonca, tapınak, yerel yönetimler, vb. türünden bütün bu ikincil kümelere girip o bireyleri özgürleştirmesi, bu kesimsel topluluklara da bireylerin yalnız olmadıklarını ve kendi haklarının üzerinde bir hak bulunduğunu anımsatması gereklidir.”⁶⁴⁴

⁶³⁹ Durkheim, 2019a: 80.

⁶⁴⁰ Durkheim, 2019a: 80.

⁶⁴¹ Durkheim, 2019a: 81.

⁶⁴² Durkheim, 2019a: 82.

⁶⁴³ Durkheim, 2019a: 84.

⁶⁴⁴ Durkheim, 2019a: 85.

Devlet bunu yapabilmek için bireyin yaşamının her yönünü gözetebileceği şekilde genişlemelidir. Toplumsal hayatın her yanında varlığını hissettirmelidir. Bahsi edilen yerel güçler kendi hallerine bırakıldıkları takdirde bireyi kendilerine bağımlı hale getirme eğilimi gösterirler. Bu yüzden onların bulunduğu her yerde devlet de bulunmalıdır.⁶⁴⁵

Toplumlar giderek genişleyip daha karmaşık bir hal aldıkları, birden fazla organla bireysel yaşamı kuşattıkları için devletin de buna paralel olarak genişlemesi ve gelişmesi gerekir. Fakat karşısında dengeleyici güçler olmadığı sürece devlet bireysel hakları tehdit eden bir konuma kayabilir. Devletin elinde bulundurduğu güç ve kapladığı alan düşünüldüğünde, bu anlamda oluşturabileceği tehlikenin potansiyeli de oldukça büyüktür ve genellikle şiddetle hayat bulur. Yani, devletin “bireyin kurtarıcısı” olabilmesi için birtakım karşıt güçler tarafından dengelenmesi, dizginlenmesi gerekir.⁶⁴⁶ Bu dengeleme görevi ikincil gruplara aittir. Durkheim bunlar içerisinde özellikle modern toplum bakımından en işlevsel bulduğu ikincil grup olan meslek örgütlerinin rolüne dikkat çeker. Burada Durkheim’ın odak noktası ikincil gruplar ile devletin dengeleyici pozisyonlarıdır. Meslek örgütlerinin özel önemi modern toplumlarda ekonomik yaşamın kapladığı geniş alandan kaynaklanır. Bunların, bireyin özgürleşmesi için devlet ile dengeleyici bir ilişki içerisinde bulunmaları gerekir. Ortak güç olan devlet, ikincil grupları dizginlemeli; yerel ve bireye daha yakın bir güç olan meslek örgütleri ise devleti dizginlemelidir.⁶⁴⁷ Bireysel onur, özgürlükler ve hakların toplumsal yaşam içinde ağırlıklı yerini muhafaza etmesi için Durkheim devlet ile ikincil gruplar arasında, birbirlerini dengeleyen bir kuvvetler ayrılığı ilişkisi öngörür. Meslek örgütlerinin siyasi işlevinin bir yönü buradan kaynaklanır.

“Bireyi özgürleştiren devlettir.”⁶⁴⁸ Devlet bunu yalnızca bireyi, içinde eritmeye eğilimli karşıt güçlerden kurtararak yapmaz. Ayrıca bireyin içerisinde yaşadığı, tüm seçimlerini ve tasarımlarını yaptığı ortamı düzenleyerek yapar. Devlet bu alanı bireyin özgürce devineceği şekilde düzenlemelidir.⁶⁴⁹ Bu bireyci anlayış Durkheim’ın yurttaşlık ahlakı olarak kavramsallaştırdığı devlet ve birey ilişkisinin dinamiklerini düzenleyen alanın temelini oluşturur. Yani, modern devletin düşünme faaliyeti bireyin değeri üzerinden şekillenmelidir. Bireyi geliştirme amacı özel olarak şu yahut bu bireyle ilgili bir amaç değil; bireylerin tümünü, bir insanlık fikrini ilgilendirmektedir. Devlet “bizim hiçbirimizle karışık durumda olmayan tür olarak (in genere) bireyi geliştirmeyi amaçlar.”⁶⁵⁰ Bu yüzden devletin amaçları doğrultusunda

⁶⁴⁵ Durkheim, 2019a: 86.

⁶⁴⁶ Durkheim, 2019a: 83.

⁶⁴⁷ Durkheim, 2019a: 84.

⁶⁴⁸ Durkheim, 2019a: 89.

⁶⁴⁹ Durkheim, 2019a: 89.

⁶⁵⁰ Durkheim, 2019a: 90.

hareket etmek bizim kendimize yabancı bir amacın peşinden gitmemiz anlamına gelmez. Bu tek tek kişilerin özel amaçlarının üzerinde, kişisellikten arınmış bir amaçtır. “İşte bireyi durmadan daha büyük ölçüde tinsel bir varlık sahibi olmaya çağırmayı devletin temel ödevi yapan şey, tam da budur.”⁶⁵¹ Durkheim’a göre, insan kişiliğine verilen bu değer organik dayanışmalı toplumların sürdürülebilir tek ahlaki kaygısı niteliğindedir.⁶⁵² Durkheim insan kişiliğine atfedilen bu değeri şöyle açıklar:

“İnsanın yüceliği için çalışmak amacında birleşmek, Zeus’un ya da Yehova’nın ya da Athena’nın şanı için çalışmada birleşmek kadar kolaydır. Bu insanı yüceltme dininin bireyler açısından tek farkı, tanrısının tapanlarına yakın oluşudur. Ama daha yakın olsa da, onlara aşkın olmaktan geri kalmaz ve bu açıdan devletin rolü, eskiden olduğu gibidir. Deyim yerindeyse, tapınmayı örgütleme, onu yönetme, düzenli işleyişini ve gelişmesini sağlama işi yine devlete düşmektedir.”⁶⁵³

Durkheim’a göre devletlerin ilgi alanı ve eylemsel yönelimi gittikçe dışarıdan içeriye kaymıştır.⁶⁵⁴ Dışarıya yönelik eylemden kasıt, sınır genişletmeye yahut korumaya, fethetmeye ve zenginleşmeye yönelik eylemlerdir. Fakat artık devletlerin eylem amaçları daha çok içeride yaşayanların hayatlarına yöneliktir. Görevlerinin tanımları ve onlardan beklentiler daha çok bu çerçevede şekillenir. Toplumsal etkinliğin birincil meşguliyet alanı, “toplumsal ortamı kişiliğin kendisini daha tam olarak gerçekleştirebileceği biçimde örgütlemek” olarak karşımıza çıkar.⁶⁵⁵ Durkheim tarihte kendi durduğu noktadan ileriye doğru bir öngöründe bulunarak gittikçe devletlerin kendi içine döneceklerini ve içeriye dinleyeceklerini söyler. Toplumsal yaşam daha karmaşık bir hal aldıkça yönetim işi de o denli hassas bir eyleme dönüşecektir. Bu yüzden devletler kendi üzerlerine odaklanma gereksinimi duyacaklardır:

“Dışarıdan içeriye doğru yönelen bu güçler, yalınkat bir biçimde, olanak bulunan en büyük tutarda üretim yapmak, gönenci artırmak için değil, toplumu örgütleyip ahlakileştirmek için, bu ahlaki örgütlenişini sürdürmek ve sürekli gelişimini düzenlemek için kullanılır. Söz konusu olan, yalnızca alışverişleri çoğaltmak değil, bunların daha adaletli kurallara göre yapılmasını sağlamaktır; söz konusu olan, herkesin bol yiyeceğe sahip olmasını değil, herkesin değeriyle orantılı işlem görmesini, her türlü haksız ve aşağılayıcı bağımlılıktan özgürleşmesini, kişiliğini yitirmeden başka insanlara ve topluma bağlanabilmesini sağlamaktır. İşte bu etkinliği özel olarak yürütmekle görevli olan, devlettir. Demek ki devletin yazgısı, ne iktisatçıların istediği gibi, toplumsal yaşamın işleyişine yalnızca yasaklayıcı olarak karışacağı bir seyirci, ne de toplumcuların istediği gibi, ekonomik aygıtın yalın bir çarkı olmak değildir. Her şeyden önce tam anlamıyla ahlaki sıkı düzeni sağlama organı olmaktadır.”⁶⁵⁶

⁶⁵¹ Durkheim, 2019a: 90.

⁶⁵² Durkheim, 2019a: 90.

⁶⁵³ Durkheim, 2019a: 90.

⁶⁵⁴ Durkheim, 2019a: 92.

⁶⁵⁵ Durkheim, 2019a: 92.

⁶⁵⁶ Durkheim, 2019a: 93.

Durkheim buradan bir ahlaki çatışmaya varır: Ulusa ve onu temsil eden devletin ülküsüne bağlılık ile insanlık ülküsüne bağlılık arasındaki çatışma.⁶⁵⁷ Bu çatışma, içerisinde yaşadığımız modern çağın ürünüdür. Zira toplumun kendisinin bizzat dokunulmaz bir konumda olduğu geçmiş dönemlerde, devlet karşısında herhangi bir seçim söz konusu değildi. Her şeyi kaplayan bir egemen olarak devlet, başka bir tercihe olanak vermeyecek şekilde çatışmayı sonlandırıyor. Devletin büyüklüğü ve şanından başka şey bilinmiyordu. Bugün ise durum bundan çok farklıdır. Bugün birey için en güçlü ve en önemli şey içerisinde yaşadığı ulusun gücü değildir. Bunların üzerinde “daha az geçici ve daha yüksek” güçler bulunduğu fikri artık daha baskın niteliktedir.⁶⁵⁸ Durkheim bunları “daha evrensel” ve “daha uzun süremlî” olarak ifade eder.⁶⁵⁹ Bunun kaynağı, bireyler üstü bir insanlık fikridir. Durkheim’a göre toplumsal evrim sürecinde, insanların bağlılıkları, gittikçe “yer yuvarlağının şu noktasına ya da bu insan kümesine özgü yerel ve etnik bağlamlardan kopup”⁶⁶⁰ insanlığın kendisine yönelmektedir.

3.2.2.2. Birey Kültünü Temel Alan Bir Yönetim Anlayışı Olarak Demokrasi

Paylaşılan ortak inanç ve değerlerin birleştirici bir rol oynamadığı ve toplumun kendisinin kutsal karakterini geride bıraktığı organik dayanışmalı toplumlarda devlet otoritesinin kaynağını nereden alacağı sorusunun cevabını Durkheim, bu otoritenin kullanılış biçiminde arar. Şöyle ki; modern ahlakın en önemli bileşeni irade özerkliğidir. Bireyler artık sorgusuz sualsiz ahlaki emirlere itaat eden bir konumda değillerdir. Ahlaki kuralları eleştirirler, tutarlılıklarını test eder ve kendi tecrübeleri ışığında bir mantık temeline oturtmaya çalışırlar. Bu yüzden modern toplumun temelinde mutlak bir ahlaki görev bilinci bulunamaz. Yani artık otorite, ona yönelik pasif bir inançtan değil; müzakere ve iletişimden kaynaklanır. Bireyler süreçlere katılma fırsatı bulabildikleri için devlet otoritesini rasyonelleştirebilirler. Demokrasi bu mekanizmayı mümkün kılar. Durkheim’ın anlayışında demokrasi modern ahlakın bir gerekliliği olarak karşımıza çıkar. Onun vurgusu demokrasinin politik olarak sahip olduğu değere değil, ahlaki olarak sahip olduğu değere yöneliktir.⁶⁶¹

Durkheim, devleti bir toplumsal düşünce organı olarak görür.⁶⁶² Toplum içerisinde dağınık halde bulunan duygular, düşünceler, istekler, eğilimler vs. devlet tarafından belirli hale getirilir. Yani her türlü düşünce devletten kaynaklanıyor değildir. Durkheim burada iki türden düşünce kaynağı belirler. Birisi toplumdan, ortak kitleden gelen, bilinçlere dağılmış inançlar,

⁶⁵⁷ Durkheim, 2019a: 93.

⁶⁵⁸ Durkheim, 2019a: 94.

⁶⁵⁹ Durkheim, 2019a: 94.

⁶⁶⁰ Durkheim, 2019a: 94.

⁶⁶¹ Cotterrell, 1999: 159-160.

⁶⁶² Durkheim, 2019a: 101.

istekler ve eğilimlerden kaynaklanır. Diğerisi ise devlet yahut onun meşru temsilcisi olan hükümet içerisinde gelen düşüncelerdir.⁶⁶³ Bunlar birbirleriyle sıkı ilişki içerisinde. Toplumdan gelen düşünceler dağınık haldedir ve doğup büyümelerinden itibaren bireylerin bilinçaltlarına işler. Bireyler genellikle, çeşitli önyargılar ve düşünce akımları tarafından nasıl ve ne kadar etkilendiklerinin bilincinde değildirler. Bu ortak yaşamda bir kendiliğindenlik ve düşünülmemişlik vardır. Hükümet organı içerisinde olup bitenler ise tam tersidir. Organize ve örgütlüdür; derli topludur, ölçülüp biçilmiştir. Bu, yönetsel bilinçtir ve toplumun dağınık ortak bilinci için bir aydınlığa çıkma ve odaklanma alanıdır. Toplumsal bilincin yansıması değildir. Burada başka bir bilinç ve düşünme etkinliği vardır ve toplumun bilincinden çok daha odaklıdır. Toplumsal bilinçten gelen düşüncelerin berraklaşma imkânını bulabileceği yer burasıdır.⁶⁶⁴

Durkheim yönetsel bilincin toplumsal bilinç ile olan ilişkisine ve bu ilişkinin tezahür etme biçimlerine göre farklı yönetim şekillerini birbirinden ayırır.⁶⁶⁵ Hükümet düşünsel faaliyetlerini gözlerden ırak, toplumsal katılımı dışlayarak gerçekleştirebilir. O zaman yönetsel bilinç dar çevrelerde kapalı kalır. Demokrasilerde ise yönetsel bilinç ile toplumsal bilinç arasında geçirgenlik vardır ve bu geçirgenlik birden fazla iletişim yoluyla ortaya çıkar. Yönetsel bilinç ile toplumsal bilinç arasındaki mesafenin azalması için devletin kutsal varlığının geride bırakılması gerekmiştir. Zira devleti yönetenlerin kutsal konumu ve tebaadan üstün durumda olmaları, aralarında bir iletişimin doğma ihtimalini ortadan kaldırır. Fakat bu durum ortadan kalktıkça yönetsel bilinç ile toplumsal bilinç arasında iletişim kanalları ortaya çıkmaya başlamıştır. Durkheim, bu evrimin son derece yavaş bir biçimde gerçekleştiğini ifade eder. Çok uzun süren bir zaman diliminde devlet insanlara insanlar da devlete yaklaşmışlardır.⁶⁶⁶ Neticede demokrasi, bu geçirgenliğin en üst seviyesidir. Bu açıdan Durkheim'ın demokrasi tanımında bir toplumun “kendi kendisini yönetmesi” veya “yönetimin ulusun içinde yaygınlaşması” gibi ögeler yoktur. Ona göre demokrasi esasen temsille değil, iletişimle ilgilidir.⁶⁶⁷ İletişim ile kastedilen, karşılıklı anlayış, değer, düşünce, deneyim ve inançların ilişkiye girebilmesine ilişkin ahlaki bir meseledir. Düzenleyici fikirler ortak bilinçten etkilenir fakat onun tarafından kontrol edilmez. Mesele müzakere edebilmektir. Ortak bilincin düzenleyici fikirlere yansıması bir müzakere sürecinin sonucudur. Demokrasi bu nedenle oy pusulasından çok daha fazlasını gerektirir.⁶⁶⁸ Bu anlamda “herkesin yönetimde yer alması, gerçekte hiç yönetim bulunmaması

⁶⁶³ Durkheim, 2019a: 101.

⁶⁶⁴ Durkheim, 2019a: 101-103.

⁶⁶⁵ Durkheim, 2019a: 103.

⁶⁶⁶ Durkheim, 2019a: 104.

⁶⁶⁷ Durkheim, 2019a: 105.

⁶⁶⁸ Cotterrell, 1999: 161.

demektir.”⁶⁶⁹ Durkheim’a göre devletin yürüttüğü faaliyet özel uzmanlık gerektirir. “Yönetim, her zaman belli, dolayısıyla sınırlı bir organın işlevidir.”⁶⁷⁰ Burası, toplumsal bilinçte yer alan dağınık ve belirsiz düşüncelerin açığa çıktığı, berraklaştığı bir yerdir. Bu özel organ ile diğer toplumsal gruplar arasında etkin bir iletişim olabileceği gibi kesintili, verimsiz bir ilişki de olabilir. Bu iletişimi kurmaya yönelik kurumların varlığı ve etkinliği bu iletişimin gelişmişlik düzeyini yakından ilgilendirir. Durkheim bu kurumları şöyle tarif eder:

“Bu kurumlar, halkın gerek yönetimin işleyişini (halk meclisi, resmi gazeteler, yurttaşı bir gün işlevlerini yapacak duruma getirmeye yönelik eğitim, vb.) izlemesini, gerek yönetsel organlara halkın düşüncelerinin ürünlerini doğrudan ya da dolaylı olarak aktarmayı sağlayacak (seçim hukuku organı) kurumlardır.”⁶⁷¹

Demokratik toplumlarda iletişim “düzenli ve örgütlü” bir haldedir. Vatandaşlar devletin ne yaptığından haberdar oldukları gibi devlet de düzenli olarak toplumun her kesiminde neler olup bittiğinin bilgisine sahiptir. Demokrasiyi oluşturan bu yoğun iletişimdir. Devleti yöneten aktörlerin sayısı veya onlara verilen sıfatların bir önemi yoktur. Belirleyici olan bu konumda bulunanların toplumun geri kalanıyla kurduğu iletişimin şekli ve derecesidir.⁶⁷²

İletişimin yoğunluğu yalnızca vatandaş için daha şeffaf bir yönetim sağlamaz; aynı zamanda devlet için de vatandaşın yaşamından haberdar olma imkânı sağlar ve bu da devletin etki alanını genişletir. Yoğun ve organize iletişime ek olarak demokratik toplumun bir diğer ayırıcı özelliği de bu geniş yayılım alanıdır. Yargı, eğitim, ekonomi, bunların tamamı devletin bilinç alanı içerisindedir. Çünkü devlet bireyin günlük yaşamına kadar inmiştir. Bireyle iletişim kurar ve onun ihtiyaçlarından, eğilimlerinden, heveslerinden, duygu ve düşüncelerinden haberdar olur. Böyle bir devlet bireye karşı çok daha güçlüdür. Onun yaşamının yerleşik, kemikleşmiş öğelerini dahi değiştirme imkânına sahiptir. Çünkü toplumsal bilinçte karanlıkta ve dağınık duran her şeyi odaklayıp devinim durumuna sokabilir. Çünkü bunlar artık eleştiriye açık hale gelmişlerdir. İşte yönetim bilincinin alanındaki bu genişleme, demokrasinin bir diğer ayırıcı bir özelliğidir.⁶⁷³ Sonuç olarak demokratik toplumların iki önemli niteliği vardır: yönetim bilinci daha geniştir ve bu bilinç ile toplumsal bilinç arasında daha sıkı ilişkiler söz konusudur. Bunlar demokrasinin ayırıcı özellikleri olmakla birlikte Durkheim bunları bir ölçüt olarak da görür.⁶⁷⁴ Bu özelliklerin tam olarak gelişmediği yapıları sözde demokratik yapılar olarak adlandırır:

⁶⁶⁹ Durkheim, 2019a: 105.

⁶⁷⁰ Durkheim, 2019a: 108.

⁶⁷¹ Durkheim, 2019a: 105.

⁶⁷² Durkheim, 2019a: 109.

⁶⁷³ Durkheim, 2019a: 110.

⁶⁷⁴ Durkheim, 2019a: 111-112.

“Bir toplum, kamusal işlerin yürütülüşünde danışma, düşünme, eleştirel bakış ne denli önemli yer tutuyorsa o denli demokratiktir. Buna karşılık bilinçsizlik, ayırdında olunmayan alışkanlıklar, karanlık duygular, tek sözcükle incelemeden geçmeyen önyargılar ne ölçüde baskın durumda ise, o ölçüde az demokratiktir. Bu demektir ki demokrasi bizim yüzyılımızın bir buluşu ya da yeniden doğuşu değildir. Toplamların giderek daha büyük ölçüde edindikleri özelliştir. [...] Devlet başkanına kral deniyor olması artık tümenden ikincil önemde bir konudur; göz önünde tutulması gereken şey, onun ülkenin tümüyle sürdürdüğü ilişkilerdir.”⁶⁷⁵

Toplamların geçirdiği evrim süreci, bu gelişimin de belirleyicisidir. Toplamlar geniş alanlara yayılıp karmaşık bir hale geldikçe onları yönetmek de gittikçe daha fazla uzmanlık gerektiren bir iş haline gelir. Böyle toplamlar basmakalıp gelenekler ve statik bir düzen ile yönetilemez. Çünkü daha çok düşünmeye, çok daha çeşitli türden sorun ve ihtiyaca yönelik cevaplar üretmeye gerek vardır. Ayrıca birey artık düşünce ve istekleri görmezden gelinebilecek bir konumda değildir. Toplumsal ortam karmaşıktır ve devingenliği yüksektir. Öyleyse buna uygun bir toplumsal örgütlenme gereklidir ve böyle bir örgütlenme öncelikle bilinçli davranış ve odaklanmış bir düşünce faaliyeti gerektirir.⁶⁷⁶ Bu durum yalnızca toplumsal yapının bir gereği değil, en temel ahlaki düşüncesinin de mecbur kıldığı yönetim tarzıdır. Durkheim’ın dile getirdiği biçimiyle modern dünyanın bireyi ve onun yeni dini olan birey kültü için en uygun yönetim biçimi demokrasidir. “Birey kişiliğine verdiğimiz değer, onun toplumsal otoritenin dışarıdan hareket ettirdiği bir makine parçasına indirgenmesine karşı çıkmamızı gerektirmektedir.”⁶⁷⁷ Bu açıdan Durkheim demokrasiyi modern dünya bakımından, ahlaki anlamda üstün bir siyasal düzen olarak görür. Çünkü demokrasilerde birey yapmak mecburiyetinde olduğu şeylere dair sorgulama yapabilme, mecburi eylemlerinin sebeplerini öğrenebilme imkânına sahiptir. İnsan ancak katlanmak mecburiyetinde olduğu yasaların gerekliliklerini ve nedenlerini bilerek kabul ederse özerk ve özgür olabilir.⁶⁷⁸ Kişi bu yasaları içselleştirdiği oranda onlardan özgürleşir. Demokrasiye ahlaki üstünlüğünü kazandıran bu içselleştirmeyi mümkün kılmasıdır. Demokrasi, vatandaşa içerisinde yaşadığı ülkenin yasalarını “daha büyük bir kavrayışla ve daha az edilgenlikle kabul etme” imkânını sağlar.⁶⁷⁹ Devlet ile vatandaş arasındaki sürekli iletişim, devletin koyduğu yasalar vasıtasıyla birey üzerinde mekanik bir zorlama sağlamasının önüne geçer. Aralarında süregiden iletişimden dolayı bu iki unsurun yaşamı birbirleriyle bağlı hale gelmiştir.⁶⁸⁰

⁶⁷⁵ Durkheim, 2019a: 113.

⁶⁷⁶ Durkheim, 2019a: 113.

⁶⁷⁷ Durkheim, 2019a: 114.

⁶⁷⁸ Bkz: 1.2.1.3. İrade Özerkliği

⁶⁷⁹ Durkheim, 2019a: 115.

⁶⁸⁰ Durkheim, 2019a: 113.

Durkheim'a göre bu iletişimin varlığı yeterli değildir. Bazı özelliklere sahip olması gerekir. Her şeyden önce devlet ve birey arasındaki sıkı ilişkinin varlığı devletin ayrı bir yönetim organı oluşunun önüne geçmemelidir. Durkheim için devlet, toplumun görüş ve düşüncelerini alıp öylece yansıtan bir yapı değildir. O devleti gerektiğinde yeniden inşa eden bir organ olarak görür. Bu yüzden salt yönetilenlerin isteklerinin yönetime yansıtıldığı temsili demokrasi odaklı bir açıklamayı kabul etmez ve bunun ulus içerisinde devleti eritmek olduğunu ifade eder. Devlet yalnızca toplumun ne istediğini değil, aynı zamanda onun için faydalı olanı arar. Halkla olan iletişimi bu arayışının araçlarından bir tanesidir. Devlet halktan aldığını düşünüp tartmalıdır. Zaten onun varlık nedeni bir düşünce organı olmasıdır. Bu açıdan devletin vatandaşların isteklerine indirgenmesi kabul edilemez.⁶⁸¹ İletişim yoğunluğu ne derecede olursa olsun devlete kişiliğini kaybettirecek bir biçim almaması gerekir. Durkheim'a göre bu tehlikenin bertaraf edilmesi için devlet ve halk doğrudan karşı karşıya gelmemelidir. Halk, yurttaşların tamamından oluştuğu için, yalnızca bir grup temsilciyi içeren devlet organına göre ilk bakışta daha büyük bir güce sahip olduğu düşünülür. Fakat halk nihayetinde örgütlenmemiş bir bireyler toplamı olduğundan, siyasi karar alma noktasında devletin sahip olduğu yetkinliğe sahip değildir. Bu açıdan devlet, dağınık haldeki birey kitlelerine göre daha basiretli bir organdır. Devletin, yetkinlik bakımından kendisinden daha küçük bir güç olan halkın yörüngesine girmemesi için bu iki aktörün arasında tampon bir bölge oluşturulmalıdır.⁶⁸² Aksi takdirde Durkheim'a göre, halkın düşünüp taşınılmamış, organize edilmemiş ve dağınık isteklerinin devlete dayatılması kaçınılmazdır. “Bu doğrudan ilişki, devlete kendisi olma olanağı bırakmaz.”⁶⁸³ Bu bölgenin aktörleri ikincil gruplardır. Bu ikincil gruplar yukarıda ifade edilen, devletin birey üzerinde baskı kurmasını engelleme işlevlerinin yanında, devleti bireyden özgürleştirmek için de gereklidir.⁶⁸⁴ Benzer şekilde, Durkheim'a göre meslek örgütleri devlet ile birey arasında, devleti bireyden özgürleştirmek için gerekli olan dengeyi sağlamak bakımından diğer ikincil gruplardan daha işlevsel niteliktedir. Durkheim'ın meslek örgütlerine yüklediği siyasi işlevin bir diğer yönü kendini burada gösterir. Çünkü bireylerin yaşamının büyük bir bölümü mesleki işleriyle ve mesleki çevrelerinde geçtiği için bu gruplar doğal ve sürekli dirler ve vatandaşların düşüncelerini çok daha isabetli şekilde yansıtabilirler. Durkheim bunların coğrafi bölümleri temsil eden yerel örgütlerden (il, ilçe, belediye vb.) çok daha iyi bir temsil seçeneği sunacağı kanısındadır. Zira bu mesleki yaşam hiçbir zaman sona ermez. Meslek temelli bir örgütlenme her daim çalışır vaziyette olacağından ve gündelik yaşamın en devingen

⁶⁸¹ Durkheim, 2019a: 116-117.

⁶⁸² Durkheim, 2019a: 125.

⁶⁸³ Durkheim, 2019a: 125.

⁶⁸⁴ Durkheim, 2019a: 120.

yerinden kaynaklanacağından, toplumun diğer katmanlarıyla iletişimleri hiç kopmaz ve toplumsal değişimlere rahatlıkla ayak uydururlar.⁶⁸⁵ Durkheim’a göre burada yapılması gereken, düzenleyici gücün bir kısmını devletten alıp ait oldukları sosyal grupların ahlaki ortamlarını daha isabetli şekilde yansıtan ara kurumlara devretmektir.⁶⁸⁶

Durkheim’a göre bu ikincil gruplar iletişim ve koordinasyon sağlamanın yanı sıra, bizzat seçim aşamasında da araya girmelidirler. Seçmenin iradesinin tek dereceli bir seçimle doğrudan yasama organına yansıtılması sakıncalı sonuçlar doğurur. “[H]er seçimde seçmen, görüşme meclislerinde ortaya konulabilecek bütün yaşamsal sorunlar üzerinde bir yanı tutar ve seçim, böylece dile gelen bütün bireysel kanıların sayımının yapılması demek olur.”⁶⁸⁷ Durkheim’a göre bunlar “aydınlığa kavuşmamış” görüşlerdir.⁶⁸⁸ Fakat seçimler meslek örgütleri temelinde yapılırsa durum bundan farklı olacaktır. Zira mesleki faaliyeti yürüten herkes, kendi alanında yeterlidir ve meslek temelli yapılacak bir seçimde temsilcilerini seçmek hususunda gerekli donanımına sahiptir. Yönetimde etkin rol alacak seçilmiş aktörler, bu mesleki meclislerin temsilcileri aracılığıyla seçilecektir. Böylece Durkheim devlet ile birey arasına “toplumsal varlığın yeniden üretileceği” bir basamak koyar.⁶⁸⁹ Bu açıdan Durkheim’ın temelde iki “kötü” devlet türü tanıdığını söyleyebiliriz: Birincisi, vatandaşlarından kendini soyutlamış mutlak bir güç olarak devlet; diğeri ise vatandaşların fevri çıkarlarının doğrudan hayat bulduğu popülist devlettir.⁶⁹⁰ Durkheim’a göre demokrasilerde yönetsel faaliyetler müzakereye açıktır. Toplumsal kanı bu müzakerede kendine yer bulur. Fakat kararları kendi başına inşa edemez. Demokrasi bunu sağlayan mekanizma ise popülizm ve mutlakiyet bu mekanizmanın tersini ifade eder. Popülizmde devlet toplumdan yeterince farklılaşmamıştır. Mutlak rejimlerde ise halktan izole haldedir.⁶⁹¹

Durkheim’ın devlet ile birey arasına siyasal bir kurum olarak meslek örgütlerini yerleştirmesinin bir diğer sebebi, bu yapılarda bireyin bencilliklerini törpüleyecek bir ahlaki etki potansiyeli görmesidir.⁶⁹² Şöyle ki; topluma bağlılığını ikinci plana atmış bir bireyin ön plana çıkan bencil eğilimleri, onun siyasi kararlarında da kendini gösterecektir. “[B]u kişisel ve bencil düşünceler ağır basacaklardır ve böylece bireyci bir çıkarıcılık tüm devlet örgütlenmesinin temelini oluşturacaktır.”⁶⁹³ Fakat bu kararların ortaklaşa bir zemin üzerinden

⁶⁸⁵ Durkheim, 2019a: 127-128.

⁶⁸⁶ Cotterrell, 1999: 164.

⁶⁸⁷ Durkheim, 2019a: 129.

⁶⁸⁸ Durkheim, 2019a: 129.

⁶⁸⁹ Durkheim, 2019a: 129.

⁶⁹⁰ Cotterrell, 1999: 162.

⁶⁹¹ Cotterrell, 1999: 162.

⁶⁹² Bkz: 3.1.1.1. Meslek Örgütlerinin Bireysel Alandaki İşlevi

⁶⁹³ Durkheim, 2019a: 130.

şekillenmesi durumu tümünden değiştirir. Zira kararlar bu şekilde alındığında bir oranda bireysel olmaktan çıkıp toplumsal bir hale geleceklerdir. Topluluk bencil hevesleri dizginler ve düşünceleri ortak bir yöne doğru çevirir:

“[O]yların bireylerden başka bir şey anlatması, daha temelden başlayarak ortaklaşa bir anlayıştan kaynaklanması için, seçiciler kurulunun yalnız bu olağan dışı durumda birbirine yaklaşan, birbirini tanımayan, kanılarını oluşturmaya karşılıklı olarak katkıda bulunmayan ve oy sandığı önünde birbiri ardına sıraya giren bireylerden oluşmaması gerekir. Tersine, seçmenlerin, yalnızca bir an için, yani bir seçim günü için oluşan bir topluluk değil, kurulu, uyumlu, sürekli bir varlık olması gerekir. O zaman her bireysel kanı, bir topluluğun bağrında oluşacağı için, ortaklaşa bir nitelik taşıyacaktır. Meslek örgütlerinin bu gerekliliği karşılayacağı açıktır. Çünkü onu oluşturan üyeler, orada sürekli ve sıkı biçimde birbirleriyle ilişki içinde olacaklar, duyguları birlikte oluşacak ve topluluğu anlatıma kavuşturacaktır.”⁶⁹⁴

Durkheim’a göre böylesi bir örgütlenmenin yokluğu hem toplumsal yaşamda içinde bulunulan anomi halinin hem de siyasi bunalımların sebebidir. Zira artık “bireyleri kavrayan” ve “toplum için bir tür iskelet işini gören” toplumsal yapılar kalmadığından “geriye yalnız bireylerden kurulu sıvı bir kitle” kalmış haldedir.⁶⁹⁵ Durkheim’a göre meslek örgütlerinin böyle bir işlev üstlenmesi, devlet ve birey ilişkisini düzenleyen her türden kural olarak tanımladığı yurttaşlık ahlakının uygulanması, anlaşılması ve öğretilmesi için zorunludur.⁶⁹⁶

Demokrasilerde yasaların sahip olduğu otorite, onların halk tarafından istenmiş veya onaylanmış olmasından kaynaklanmaz. Hukuk esas itibarıyla kişisel olmayan kuralları ifade eder. Bireyler birbirlerini değil, toplum bireyleri yönetir. İnsan iradesi ancak soyut ve kişisel olmayan toplumsal bir ifade haline geldiği takdirde hukuk kuralı sıfatını kazanır. Cotterrell’e göre, Durkheim hiçbir zaman bu ifadeyi kullanmamış olsa da, bu akıl yürütme onu hukukun üstünlüğü ilkesine ulaştırır.⁶⁹⁷ Vatandaş, ancak uygun demokratik süreçler yoluyla üretilmiş yasalara ahlaki bağlılık gösterir. Bu açıdan Durkheim’ın birey kültü ile demokrasi arasında kurduğu ilişki son derece önemlidir. Demokrasi ahlaki üstünlüğe sahiptir, çünkü bireysel özerkliği ve seçimi mümkün kılar. Dolayısıyla hukuk, hem bu ahlaki ifade eder hem de bu ahlakın ürünüdür. Modern devletin temel işlevi, vatandaşlarına bireysel özgürlük alanı sağlamaktır.⁶⁹⁸

Durkheim demokrasinin temsilden ziyade iletişimle ilgili olduğunu ifade ederek liberal teoriler için çözülmesi zor bir sorundan kaçınır: oy vermediği bir hükümet tarafından yönetilen azınlıklar ile diğerleri arasında nasıl bir ahlaki bağ sağlanacak ve bu kişiler için yasanın otoritesi

⁶⁹⁴ Durkheim, 2019a: 130.

⁶⁹⁵ Durkheim, 2019a: 131.

⁶⁹⁶ Durkheim, 2019a: 132.

⁶⁹⁷ Cotterrell, 1999: 164.

⁶⁹⁸ Cotterrell, 1999: 164.

nereden kaynaklanacak?⁶⁹⁹ Durkheim’a göre demokrasinin temsil odaklı açıklaması, o toplumda yaşayıp verilen karar bakımından azınlıkta olan kişiler için yasaların otoritesinin nereden geldiğini açıklayamaz. Ayrıca yalnızca istençle inşa edilen bir hukuk istençle de ortadan kaldırılabilir. “Yasaya gerçekten saygı gösterilmesini sağlayan şey, olgu ve nesnelerin doğal bağlarını gerçekten anlatıyor olmasıdır; özellikle demokratik bir düzende bireyler yasaya ancak ‘yasa’ olma niteliğini tanıdıkları ölçüde saygı gösterirler.”⁷⁰⁰ Vatandaşların yasaya saygı göstermesini sağlayan şey, onu kendileri istemiş olmalarından değil, yasama yetkisini taşıyan siyasal düzene duydukları saygıdan kaynaklanır. Durkheim’a göre demokrasiyi modern toplum ve onun üyeleri için özel ve önemli kılan şey budur: Yalnızca demokrasilerde vatandaşlar yöneticilerin işlevlerini yerine getirme biçimlerini etkin şekilde değerlendirme ve neticede onlara güvenip güvenmeme konusunda bir karara varma imkânına sahiptirler.⁷⁰¹ Demokrasiye meşruiyetini kazandıran, onun birey kültürünün devletin eylemlerine sirayet etmesini sağlamasıdır. Bu anlamda hukukun dayanağı rasyonel bireyi kutsal kabul eden birey kültürüdür. Hukuk birtakım çıkarların denkleştirilmesinin ötesinde, ahlaki bireyciliğin ideallerinin üzerinde yükselmelidir. Çünkü ancak o zaman tek ortak yanı insan olmanın türsel olanaklarını paylaşmak olan bireyler, birbirlerini tüketmeden bir arada bulunabilir, verimli ve anlamlı ilişkiler kurabilirler.

3.3.Bireycilik Temelinden Yükselen Hukuk

Durkheim’a göre hukuk, bir toplumda yerleşmiş ahlaki bağların görünür yanını oluşturur. Bu durumun Durkheim’ın kuramı içerisinde hukukun yeri bakımından iki önemli sonucu vardır. Birincisi hukuk, ahlaki bağların değişimini gözlemleyebilmek için dışsal bir simge olarak izlenir. Bu bakımdan Durkheim’ın hukukta gözlemlediği değişim, onun işlevine yöneliktir. Mekanik dayanışmalı toplumlarda ortak bilince yönelik tehditleri bastırma işlevine sahip olan hukuk, organik dayanışmalı toplumlara gelindiğinde gelişmiş işbölümünün gereklerine uygun olarak işbirliği sağlama ve uzlaştırma işlevine sahiptir. Hukuka yönelik bu analiz, esas itibarıyla mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçişe ilişkin tezle ilgilidir. Bu inceleme Durkheim’ın büyük projesinin ilk aşamasıdır: modern hukukun karakterize ettiği karmaşık toplumların ahlaki özü nedir?⁷⁰²

⁶⁹⁹ Cotterrell, 1999: 164.

⁷⁰⁰ Durkheim, 2019a: 133.

⁷⁰¹ Durkheim, 2019a: 133.

⁷⁰² Cotterrell, 1999: 94.

Durkheim'ın bu sorunun cevabına yönelik arayışı, onun kuramında hukukun yerinin ikinci yönüyle doğrudan alakalıdır. Buna göre hukuk, ahlaki bağların içerisine gömülü olduğundan bu bağların doğasındaki değişim hukukun üzerinden yükseldiği ahlaki temellerin de değişeceği anlamına gelir. Yukarıda ifade edildiği gibi, Durkheim organik dayanışmalı toplumların ahlaki özünü bireyin kutsallığında bulur. Ahlaki bağların gittikçe bireyin kıymet kazandığı bir konum üzerinden kurulmasının hukuk için de kimi sonuçları vardır. Bir dışsal simge olarak hukuk fikri bu tezin ikinci bölümünde ele alınmıştır. İlerleyen bölümlerde ise Durkheim'ın ahlaki bireycilik temelli hukuka dair fikirleri izah edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda Durkheim özellikle üç hukuki kurumun üzerinde durur: mülkiyet, sözleşme ve miras.

3.3.1.Mülkiyet, Sözleşme ve Miras

Organik dayanışmalı toplumlarda bireyin sahip olduğu dinsel değer, onun “meşru olarak ilişki içinde bulunduğu” nesnelere sirayet etmesi kaçınılmazdır.⁷⁰³ Modern ahlaki örgütlenme bireye mümkün olduğunca geniş bir hareket alanı bırakmayı amaçlar. Bunun tam olarak sağlanabilmesi için bireye içerisinde özgürce eyleyebileceği, baskılardan korunacağı ve bağımsızlığa sahip olduğu bir alan tanınmalıdır. Bu alanda bireyin fiziksel bedenini özgürce hareket ettirmesi veya düşünsel faaliyetlerini gerçekleştirmesi için yalnızca kendisine ait olan ve istediği gibi kullanabileceği bir nesneler çevrimine ihtiyacı vardır. Bireysel özgürlük, bireyin kendisinin efendisi olduğu bir bölge gerektirir. “Bireycilik, içinde bir tür egemenlik uyguladığımız bir maddi hareket alanımız olmazsa, boş bir söz olarak kalır.”⁷⁰⁴ Bu bakımdan bireysel mülkiyetin kutsal olması, ahlaki bireyciliğin maddi koşuludur.⁷⁰⁵ Fakat bu durum özel mülkiyetin kökenlerinin bireyin eylemlerinde yattığı anlamına gelmez.

Bireyin kutsallığı ona ait olan şeylerin her türlü saldırıdan uzak tutulması gerekliliğini anlamamızı sağlar. Fakat nesnenin bireysel alanın meşru bir parçası olup olmadığı noktasında bir belirleme yapmaya elvermez. Zira bireyin kutsal oluşu, bir şeye sahip olma sürecini kendiliğinden meşru kılmaz. Edinilen mülkün bireyin korunan alanına girmesi, diğer bir deyişle hukukça tanınması için kişi ve eşya arasında kimi bağlar kurulması gerekir. Durkheim bu bağın değişik biçimlerine bakarak iki ana kaynak belirler: sözleşme ve miras. Durkheim'a göre sözleşme modern toplumların ahlaki yapısını yansıtır ve bu sebeple ayrıcalıklı bir yere sahiptir.⁷⁰⁶ Fakat miras kurumu için aynısı geçerli değildir. Durkheim'a göre miras, kolektif mülkiyet anlayışının bir kalıntısıdır. Artık geride bırakılmış bir toplumsal yapının ilkel bir

⁷⁰³ Durkheim, 2019a: 207.

⁷⁰⁴ Durkheim, 2019a: 207.

⁷⁰⁵ Durkheim, 2019a: 207.

⁷⁰⁶ Durkheim, 2019a: 210.

uygulanması niteliğindedir. Bu sebeple miras kurumu zamanla önemini yitirecek ve başlıca mülkiyet kaynağı sözleşme olacaktır.

Toplumsal İşbölümü'nde sözleşme ve mülkiyet kurumlarının işlevine odaklanılır. Bu analiz, birey kültürünü üreten toplumsal yapının özelliklerini gösterir. Daha sonraki dönemde ise Durkheim, *Toplumsal İşbölümü*'nde cevaplandırdığı 'organik dayanışmalı toplumların yapısal ve ahlaki özellikleri nelerdir?' sorusunun bir sonraki aşamasına geçer: Bu özelliklerin temel hukuki kurumlara yansımaları nasıldır? Organik dayanışmanın yapısal koşulları, bireyciliğin doğasını anlamak için göz önüne alınmalıdır. Ahlaki bireyciliğin izlediği yola bakarken onu sadece kademeli şekilde genişleyen bir özgürlük alanı olarak değil, modern toplumun doğasına karşılık geldiği koşullar bakımından da ele almak gerekir.⁷⁰⁷ Bu bağlamda ilerleyen bölümlerde öncelikle mülkiyet ve sözleşme kurumlarının organik dayanışmalı toplumlardaki işlevleri ortaya konacaktır. Daha sonra, ahlakın değişen içeriğine istinaden bu kurumların ne yönde değiştiği izah edilecektir. Hukuk her ne kadar birey kültürünü vurgulasa da, bu değerler sistemi yalnızca organik dayanışmanın doğası gereği gerekli olduğu ölçüde güçlüdür.⁷⁰⁸ Son olarak Durkheim'ın miras kurumuna ilişkin görüşlerine yer verilecektir. Zira Durkheim miras kurumunun gelecekte ortadan kalkacağı kanısındadır ve ona yönelik ilgisi daha çok sözleşme ilişkilerinin ve mülkiyetin dönüşümünü ortaya koymaya yöneliktir.

3.3.1.1. Mülkiyet

3.3.1.1.1. Organik Dayanışmalı Topumlarda Mülkiyet Hukukunun İşlevi

Durkheim *Toplumsal İşbölümü*'nde onarıcı hukuku, negatif ilişkiler ve pozitif ilişkiler bağlamında ikiye ayırır.⁷⁰⁹ Pozitif ilişkiler bireylerin aktif etkileşimiyle ilgilidir ve tipik örneği sözleşme hukukudur. Negatif ilişkiler ise eşyayı kişiye bağlar ve daha çok bireylerin fiziksel sınırlarının belirlenmesiyle ilgilidir. Bir aynı hakka sahip olan kişi bu hakkı diğer herkesi dışlayarak kullanabilir. Aynı hakların varlığı, bireylerin eşyalarla olan ilişkilerinde çatışmaya girmemelerini sağlar. Fakat bunun dışında bireylerin bir araya gelmelerine, işbirliği yapmalarına ve dayanışma içine girmelerine katkıları yoktur. Durkheim'ın bu türden ilişkileri "negatif ilişkiler" olarak isimlendirmesinin sebebi bu özellikleridir. "Bu ilişkiler birleştirmek için değil, tam tersine zorunlu olarak birleşmiş olan şeyleri daha iyi ayırmak, bozulan sınırları daha iyi belirtmek ve herkesi kendi özel alanına yerleştirmek için kurulmaktadır."⁷¹⁰ Mülkiyetten doğan haklar kişilerin kendilerine ait alanlarını belirler ve mülkiyet hukukunun

⁷⁰⁷ Cotterrell, 1999: 147.

⁷⁰⁸ Cotterrell, 1999: 148.

⁷⁰⁹ Durkheim, 2018a: 147.

⁷¹⁰ Durkheim, 2018a: 151.

öncelikli işlevi de bu alanları birbirinden ayırmaktır. “Bir bütünlüğün uyumlu olmasının ilk koşulu, onu oluşturan parçaların uyumsuz devinimlerle birbirleriyle çarpışmamasıdır.”⁷¹¹ Fakat bu uyum bütünlüğün uyumunu sağlamaz, aksine hâlihazırda uyumlu bir bütünlüğün var olması gerekir.⁷¹² İnsanların başkalarına haklar tanınması için önce kendi haklarını sınırlamaya razı olmaları gerekir ve bu karşılıklı sınırlama ancak uzlaşının var olduğu bir toplumsal ortamda mümkündür. Durkheim’a göre bu uzlaş, grup üyelerinin birbirlerine duydukları sevgi duygularını ve topluma bağımlı olmayı içerir. Negatif dayanışma “başka bir kaynaktan gelen toplumsal duyguların, aynı haklar alanındaki yansımasıdır.”⁷¹³

3.3.1.1.2. Bireysel Mülkiyetin Kökenleri

Mülkiyet nesneyi kişiye sıkı sıkıya bağlar. Durkheim’ın burada cevabını aradığı soru, nesneleri “doğal bir parçası olmadıkları insan kişiliğiyle” bir bütün haline getiren bu bağın ne olduğu sorusudur.⁷¹⁴ Durkheim bu noktada mülkiyetin doğasıyla, din olgusunun doğası arasında benzerlikler kurar. Ayrılmış ve başkalarının kullanımına kapatılmış bir mülk fikrinin başlangıç noktasını kutsal olanın dokunulmazlığında bulur.⁷¹⁵ Mülkiyet hakkı, sahibine verdiği dışlama yetkisiyle karakterize edilir. Bu bakımdan mülkiyet hakkının belirleyicisi, nesneden faydalanabilmek değil; nesneyi kamusal kullanımın dışına çıkarabilmektir. Mülkiyet hakkına sahip kişinin eşyayı kullanıp kullanamaması ikincil bir konudur. Zira örneğin ergin olmama durumunda bireyde mülkiyet hakkı bulunsada dahi özgürce bu hak üzerinde tasarrufta bulunamaz.⁷¹⁶ Önemli olan diğer bütün öznelerin eşyadan yararlanmasını yasaklayabilme kudretine sahip olmaktır. “Mülkiyet hakkı, izin verici bir içerikten çok daha büyük ölçüde yasaklayıcı yönüyle, sağladığı yetkilerden çok içerdiği tekel türü haklarla tanımlanmaktadır.”⁷¹⁷

Durkheim kimi koşullar altında bu tekel hakkından muaf olabilecek tek öznenin devlet olduğunu ifade eder.⁷¹⁸ Fakat bu ancak yasayla belirlenmiş özel koşullar altında söz konusu olabilir. Devlet, mülke el koyarak şeyin kullanımının kendi üzerine bırakılmasını sağlayabilir yahut kamulaştırma yoluyla şeyi bireyin mülkiyetinden tümenden çıkarabilir. Yani mülkiyetin verdiği “tek başına kullanma hakkının” mutlaklığı yalnızca özel kişiler ve gruplar bakımından geçerlidir. Sonuç olarak Durkheim’a göre mülkiyet hakkı “belli bir öznenin belli bir şeyi, başka

⁷¹¹ Durkheim, 2018a: 152.

⁷¹² Durkheim, 2018a: 152.

⁷¹³ Durkheim, 2018a: 154.

⁷¹⁴ Durkheim, 2019a: 148.

⁷¹⁵ Cotterrell, 1999: 140.

⁷¹⁶ Durkheim, 2019a: 177.

⁷¹⁷ Durkheim, 2019a: 173.

⁷¹⁸ Durkheim, 2019a: 173.

bireysel ve topluluksal öznelerin kullanmasını yasaklama hakkıdır.”⁷¹⁹ Fakat mülkiyet olgusu, bu yasaklama hakkından ibaret değildir. Mülkiyetin bir diğer kurucu unsuru, şey ile kişi arasında oluşan manevi bağdır: “[Ş]ey ile kişi arasında, bunlardan birinin ötekini toplumsal yaşamına, toplumsal durumuna katılmasını sağlayacak biçimde bir tür manevi birlik vardır. [...] Bir mülk, onu kalıt edinene özel haklar ve bir san aktarır.”⁷²⁰

Mülkiyetin bu özellikleri, “kutsal ve dinsel bütün şeylerin” özellikleriyle benzerdir.⁷²¹ Dinin olduğu her yerde kutsal şeyi sıradan olandan ayıran, onun ortak kullanımdan çekilmiş olmasıdır. Kutsal şey ayrılmış ve yasaklanmıştır. Sıradan bir kişi bu şeyle ilişkiye geçemez, ona dokunamaz hatta yaklaşamaz. Kutsal olan şeyi yalnızca -papaz, rahip, kam vs. gibi- kutsallığa sahip kişiler kullanabilir. Kutsal kişi ile dini şey arasında sıkı bir yakınlık kurulur. “Kişinin dinsel durumunu değiştiren her şey, o nesnenin de dinsel durumunu etkiler.”⁷²² Durkheim bu açıdan mülk edinilen şeyi, “dinsel şeylerin özel bir türü, özel bir biçimi”⁷²³ olarak ifade eder:

“Kutsal şeyin çevresinde olduğu gibi mülk edinilen şeyin de çevresinde bir boşluk oluşuyordu; ona dokunmak ve ondan yararlanmak için zorunlu olan özelliğe sahip olan ya da olanlar dışındaki bütün bireyler, bir biçimde, onun uzağında durmak zorundadırlar. Her ikisinde de, belli bir koşulu yerine getirenler dışında, herkes için onu kullanmak, dahası, nerdeyse ona yaklaşmak yasaktır; bunlardan birinde koşullar dinsel iken ötekiye son derece benzediğine göre, her ikisi de aynı niteliktedir. Bu nedenle mülkiyetin kökeninin kimi dinsel inançların niteliğinde bulunduğu düşünülebilir. Sonuçlar birbirinin tıpkısı olduğuna göre, aynı nitelikte nedenlerle açıklanmaları gerektiği büyük olasılıkla söylenebilir.”⁷²⁴

Mülkiyetin kökenleri, dini inançların doğasında bulunur. Durkheim bu hususu açıklığa kavuşturmak için toprak mülkiyetinin evrimini analiz eder. Toprak mülkiyeti ancak tarımsal etkinliğin yerleşmesinden sonra gözlemlenebilir. Tarımsal etkinlik gelişene kadar belirli bir toprak parçası üzerinde yaşayan birlik, bu alanda belli belirsiz bir hakka sahiptir. Gözlemlenebilir bir mülkiyet hakkı ancak bir ailenin belli bir toprak parçasını mesken tutması sonucu ortaya çıkmıştır. Belli bir toprak parçasına yerleşen aile için bu arazi dinsel niteliktedir. Durkheim toprağın dinsel karakterinin ilk göstergesinin devredilemezlik olduğunu ifade eder: “Devredilemez bir şeyin her zaman aynı aileye ait bir şey olması, demek oluyor ki yalnız bugün için değil, her zaman için ortak kullanımın dışına çıkarılmış olması gerekir. Bunun dışında bulunan kişiler yalnız şimdi değil, hiçbir zaman ondan yararlanamazlar.”⁷²⁵ Bunu sağlamak için her tarla, onu çevresindeki topraklardan ayıracak bir “kuşakla” çevrenmiştir. Bu kuşak

⁷¹⁹ Durkheim, 2019a: 173.

⁷²⁰ Durkheim, 2019a: 179.

⁷²¹ Durkheim, 2019a: 174.

⁷²² Durkheim, 2019a: 179.

⁷²³ Durkheim, 2019a: 179.

⁷²⁴ Durkheim, 2019a: 175.

⁷²⁵ Durkheim, 2019a: 183.

kutsaldır ve onu çiğnemek, işlemek, kirletmek günahtır. Bu kutsal özellik ritüeller aracılığıyla yinelenir. “Söz konusu alanın çiğnenmesi yasak olan sınırını belirleyen şey, kurbanlarca izlenen ve kanlarıyla sulanan yoldur.”⁷²⁶ Tarlanın sınırlarına atfedilen bu dinsel özellik zamanla kişiselleşmiş ve tanrısallaşmıştır.⁷²⁷ Benzer bir durum kapılar, duvarlar ve evlerin eşikleri için de geçerlidir. Kurban kesme ve ritüel yoluyla kent yahut hane dışarıdan, oraya ait olmayan yabancılardan ayrılır.⁷²⁸ Mülkiyete kendi karakteristiğini veren bu dinsel özelliktir:

“Mülkiyet [...] söz konusu şeyin kamusal alanın dışına çıkarılışının bir biçimidir. Ama bu çıkarılma, dinsel nedenlerin bir ürünüdür. Tarlanın ya da evin çevresinde, onları kutsal, yani görevliler, başka deyişle mülkün sahipleri ve kölelerle hayvanlar gibi tüm bağımlıları dışındaki herkes için dokunulmaz kılan bu kuşağı oluşturan şey, söz konusu törensel işlemlerdir. Tarlanın çevresinde, onu sınır aşımından ve haksız el koymalardan koruyan gerçek bir büyülü çember çizilmiş oluyor, çünkü bu koşullarda sınır aşımı ve haksız el koymalar günah olmaktadır.”⁷²⁹

Mülkiyetin kökeninde, çeşitli dinsel uygulamalarla eşyanın kamusal kullanım dışına çıkarılması vardır. Durkheim bir sonraki aşamada bu dinsel uygulamaların nedenlerini açıklar. Yani, bu pratik ve ritüellerin anlamı nedir, insanları “alanlarının sınırını tanrılara bırakıp onu kutsal bir toprak yapmaya”⁷³⁰ yönelten saik nedir, sorularının cevaplarını arar. Durkheim bu ritüellerin menfaat beklentisiyle -diğerlerinin mallarına saygı gösterilmesini sağlamak, mülkü saldırıdan korumak gibi- yapılmadığını ifade eder. Her şeyden önce bu pratikler “dünyasal çıkarları koruyacak araçlar olamayacak ölçüde”⁷³¹ ilkel niteliktedirler. Ayrıca ritüeller aracılığıyla ortaya çıkan koşullar genellikle özgürlük vermekten ziyade çeşitli kısıtlamalar doğururlar. Örneğin tarlanın şeklinin değiştirilmesi yahut satılması yasaklanır. Durkheim’a göre bu ritüeller mülkün sahibinin çıkarları gerektirdiği yahut ona fayda sağlayacağı için değil; yapılmak mecburiyetinde olduğu için yapılıyordu.⁷³² Bu yükümlülüğün sebebi, insanın tüm doğayı dinsel olarak algılamasında yatar:

“Her şey tanrılarla doludur. Evrenin ve oradaki her şeyin yaşamı, sonsuz sayıda tanrısal ilkelerle bağlanmıştır. O zamana değin işlenmemiş olan bir tarlada, kişi biçiminde ya da başka biçimde algılanan ve onu sahiplenen dinsel varlıklar yerleştirilmiştir. Böylece dünyadaki her şey gibi kutsal özellik taşımaktadır. [...] Çiftçi, onların alanına ayak basmadan tarlaya giremez; onları sahibi oldukları yerde rahatsız etmeden çalışamaz, kımıldayamaz. Demek ki, zorunlu önlemleri almazsa, onların her zaman korkunç kızgınlığını üzerine çeker.”⁷³³

⁷²⁶ Durkheim, 2019a: 184.

⁷²⁷ Durkheim, 2019a: 184.

⁷²⁸ Durkheim, 2019a: 185.

⁷²⁹ Durkheim, 2019a: 185.

⁷³⁰ Durkheim, 2019a: 186.

⁷³¹ Durkheim, 2019a: 186.

⁷³² Durkheim, 2019a: 186.

⁷³³ Durkheim, 2019a: 188.

Toprak tanrısaldı olduğu için o toprakta yetişen her ürün de aynı derecede tanrısaldır, içerisinde dinsel bir güç vardır. Dolayısıyla tıpkı toprağın kendisi gibi ondan yetişen buğday da kutsaldır. Bu yüzden ölümlü insan, ancak belirli ritüeller aracılığıyla ekine dokunabilir ve ondaki dinsellik kendisine zarar vermeden ekinden faydalanabilir. Bu amaçla ilk hasattan elde edilen ürünlere dokunulmaz. Bunlar oldukları gibi “ürünün ruhuna ya da tanrısına aittir”⁷³⁴ ve onlara bırakılır. Geriye kalan ürünler hala kutsaldır fakat tanrılar payını almıştır. Bu sayede sıradan insan ihtiyaçları için kullanılabilirler. “Üründe yer alan kutsal özün kutsal olmayana karışması önlenmiştir, çünkü ondan ayırt edilmiş ve sunu ile de tanrısald alanın içinde kalması sağlanmıştır.”⁷³⁵ Kutsal ile din dışı olanın dünyası birbirinden mutlak şekilde ayrıdır. İlk hasadın tanrıya sunulması, bu çizgiye uyulması bakımından dinsel bir yükümlülüktür.⁷³⁶

Toprağın çevresinin kutsal bir çizgiyle çevrelenmesi de benzer bir süreç neticesinde gerçekleşir. Tanrıya ait ve kutsal olan tarlanın ölümlü insanın kullanımına açılması için benzer bir yol izlenmesi gerekir. Toprağın tamamında bulunan kutsallık, kurban keserek ve kanını akıtarak tarlanın çevresinde biriktirilir:

“O andan sonra alanın tüm içi, gereksinimlerini gidermek için ondan yararlanabilen insanların kullanımına açıktır; ama tam da dinselliğin tarlanın sınırlarına değin itilmiş gibi oluşu yüzünden, tarla fiili olarak kendisini saldırılara ve ele geçirmelere karşı koruyan bir kutsallık çemberiyle çevrilmiş gibi olmaktadır.”⁷³⁷

Durkheim aynı açıklamaların bir evin inşası süreciyle ilgili olarak da geçerli olduğu ifade eder. Kurban kesme ve kanını evin çevresine ve eşğine akıtma yoluyla evin içi sahibi için güvenli ve kullanılabilir hale gelir. Yalnızca bu töreni yapanlar için tarla veya ev kullanılabilir hale gelmiştir. “Yalnız onlar işlenen yanlışlığı bağışlatmışlardır, yalnız onlar ilişkiye girdikleri kutsal özlerin yardımlarını elde etmiş, yalnız onlar bu özlerle uzlaşmışlardır.”⁷³⁸ Ritüel gerçekleştirilmeden önce toprak herkese yasaktır. Ritüel gerçekleştikten sonra ise yalnızca ritüeli yapanların kullanımına açılmıştır ve onlarla tanrılar arasında kurban kesme aracılığıyla tinsel bir bağ kurulmuştur. Bu bağ daha önce tanrı ve toprak arasında zaten vardır, ritüel sonrasında insanla toprak da böylece bağlanmış olur. İşte Durkheim’a göre mülkiyet hakkının iki kurucu unsuru olan kamusal alandan çekme ve nesne ile kişi arasında manevi bir bağ kurma hususları buradan kaynaklanır.⁷³⁹

⁷³⁴ Durkheim, 2019a: 189.

⁷³⁵ Durkheim, 2019a: 189.

⁷³⁶ Durkheim, 2019a: 188-189.

⁷³⁷ Durkheim, 2019a: 190.

⁷³⁸ Durkheim, 2019a: 191.

⁷³⁹ Durkheim, 2019a: 189-191.

Durkheim'in bu analizi, mülkiyetin toplumsal kaynaklarını ortaya koyması bakımından önemlidir. Mülkiyetin kökeninde bulunan düşsel inançlar nihayetinde gerçeklikten uzaktır. Gerçekte toprağı mesken tutmuş tanrılar yoktur. Bu inançlar çok uzun zaman önce sarsılmış olsa da bugün mülkiyet kurumu varlığını devam ettirir. Bu durumun sebebi Durkheim'in din olgusuna dair analiziyle paraleldir. Her din kendi kapsamı içerisinde evrene dair bir açıklama sunar. Bu açıklama fiziksel dünyanın mekanizmalarını açıklamak bakımından betimsel bir değere sahip değildir. Fakat bu simgesel açıklamalar toplumsal ihtiyaçları anlatıma kavuşturur. "Toplunun, kendisini oluşturan bireylerle, ya da özünün parçası olan şeylerle arasındaki ilişkileri gösterirler. [...] Dinler toplumların, kendilerinin ve tarihlerinin bilincine varışlarının ilkel biçimleridir."⁷⁴⁰ Burada tanrısallaştırma şeklinde karşımıza çıkan dinsel enerji nihayetinde toplumsal güçlerin bir yansımasıdır. İnsanın taptığı şey toplumdur: "[T]anrılarının insanlar üzerindeki üstünlüğü, kümenin üyeleri üzerindeki üstünlüğüdür."⁷⁴¹ Toprağın kutsal ve özel kullanıma kapalı olması topluma ait olmasından dolayıdır. Özel kişilerin çeşitli uygulamalarla toprağın hakkını tanrıdan aldıklarına dair inanç, bu hakkın toplumdan alınışının simgesel anlatımıdır.⁷⁴² Mülkiyet kökeninde bireysel değil, toplumsaldır.

Durkheim, ortaya çıkışı itibarıyla başlangıçta yalnızca ortaklaşa mülkiyetin söz konusu olabileceğini ifade eder. Mülkiyetin bireyselleşmesi daha sonraki bir sürecin sonucudur ve başlıca iki sebebi vardır: şeyleri kontrol etme yetkisine sahip grup temsilcilerinin ortaya çıkması ve taşınır mülkiyetinin gelişmesi. Aile büyüğü, kabile reisi, şef yahut dini yetkililer gibi bir temsilciye sahip olan toplumsal kümenin nesneyle olan bağları, tüm grubun adına bu kişiye geçer. Bu kişi, tüm insanlar ve nesneleri içinde bulunduran toplumsal bütünlüğün somutlaştırılmış halidir. Söz konusu durum kişiye "insanları ve nesneleri kendisine bağımlı kılan bir yetke"⁷⁴³ verir. Temsilci tüm toplumsal kümenin kişileşmiş hali olarak nesneyle kendi başına ilişkiye girer. Durkheim'a göre bireysel mülkiyetin nüvesi bu ilişkilerdedir. Şefler yahut dini yetkililer tarafından kontrol edilen kutsal mülk, tüm özel mülkiyet için bir model haline gelir.⁷⁴⁴ Fakat bireysel mülkiyet anlayışının tam olarak yerleşebilmesi için mülkiyetin taşınabilir ve değiştirebilir bir şey olarak algılanması gerekir. Tarımsal üretimin hakim ekonomik faaliyet olduğu süreçte taşınır mülkiyetine konu eşyaların kendi başına bir değeri yoktur. Genellikle yalnızca toprağa bağlı ikincil nitelikte eklentiler olarak görülürler. Toprağın kendisi gibi kutsallığa sahip değildir. Zamanla ticari ve sınai faaliyetlerin ilerlemesiyle

⁷⁴⁰ Durkheim, 2019a: 194-195.

⁷⁴¹ Durkheim, 2019a: 196.

⁷⁴² Durkheim, 2019a: 196.

⁷⁴³ Durkheim, 2019a: 200.

⁷⁴⁴ Durkheim, 2019a: 200.

taşınır mülkiyeti değer kazanmaya başlamış ve toprak mülkiyetinden özgürleşerek kendi başına bir toplumsal role sahip olmuştur. Değişim ilişkilerinin ortaya çıkmasıyla taşınabilir mülkiyet, mülkiyet hakkı içinde yeni bir çekirdek meydana getirmiştir. Taşınır eşyaların kolayca el değiştiriyor oluşu yeni bir mülkiyet rejimi ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Kişi eşyaya değil; eşya kişiye bağlı konumdadır. Yeni mülkiyet hukuku bu hareketliliği düzenleyecek şekilde oluşmuştur. Bugün hala hukukun mülkiyeti düzenleyen alanında taşınmaz mülkiyeti ile taşınır mülkiyetinin bu farklılığı görünür niteliktedir: “Birincisi hala, eski çağlardaki dinsel niteliğinin anıları olan birçok yasaklarla, kısıtlamalarla yüklüdür. İkincisi ise her zaman daha devingen, daha özgür, özel kişilerin gönlünce kullanımına daha tam bir biçimde açık olmuştur.”⁷⁴⁵ Taşınır mülkiyeti, bir hukuksal bütünlük olarak daha geç bir dönemde ve taşınmaz mülkiyetini “yansılayarak” ortaya çıkmıştır.⁷⁴⁶

Durkheim’a göre bu ikili dönüşüm, yani şeylerin idaresinin toplumsal kümenin temsilcilerine geçmesi ve taşınır mülkiyetinin ortaya çıkması, özel mülkiyetin ortaya çıkışının nedenidir. Görünen o ki, özel mülkiyetin kökenlerinde bireysel çalışma, emek vs. yoktur. Durkheim özel mülkiyet hakkının, temelde toplumsal nedenlerle ortaya çıktığını ve kimi devinimler neticesinde bugün olduğu hale geldiğini ifade eder. Cotterrell’e göre, Durkheim’ın mülkiyetin kökenine dair araştırması kanıtlanamaz niteliktedir.⁷⁴⁷ Çünkü analiz, ikna edici bir deneysel araştırmanın mümkün olmadığı toplumsal yaşamın en erken dönemlerine kadar geri götürülür.

Durkheim mülkiyet hakkında yaptığı spekülasyonla bir dizi yasal fikir hakkında düşünmenin bir yolunu sunar. Buradaki amacı esas itibarıyla, bastırıcı hukuktan onarıcı hukuka doğru bir evrimi ortaya koyduğu hukuki evrim tezinde güttüğü amaçla benzerdir. Amacı bir olgu olarak mülkiyet için ahlaki bir perspektif sunmaktır. Mülkiyete saygı, insan kişiliğinin ortaya çıkardığı bir şey değildir. Onun kökenleri toplumdadır; sahip olduğu nitelikler ve yerine getirdiği işlevler ona toplum tarafından verilmiştir. Bu sebeple de toplumun talep ettiği ahlaki sınırlamalara tabi olmak zorundadır. Bireylerin mülkiyet hakları toplumun amaçları için vardır. Bu amaç da değişim ve işbirliğidir. Birey kültürü, tüm insanlık için onur ve saygı fikrini geliştirir. Bu yüzden tek bir bireyin mülkiyet hakkının kapsamının toplumun diğer üyelerinin onurlu bir yaşam sürmesini engelleyecek şekilde genişlemesi söz konusu olamaz.⁷⁴⁸ Toplumsal bir olgu olması sebebiyle ahlaki bir temele sahip olmalıdır. Bu ahlaki temel hukukta ifadesini bulacaktır. Bu bakımdan hukuk, ahlaki bireyciliğin idealleri üzerinde yükselmelidir, kişisel çıkar arayışının

⁷⁴⁵ Durkheim, 2019a: 202.

⁷⁴⁶ Durkheim, 2019a: 202.

⁷⁴⁷ Cotterrell, 1999: 141.

⁷⁴⁸ Cotterrell, 1999: 143.

değil.⁷⁴⁹ Dolayısıyla Durkheim’a göre, mülkiyetin ahlaki önemini anlamak için, kişiler ve nesneler arasındaki bağın kurulduğu araçları analiz etmek gerekir.

3.3.1.2.Sözleşme

3.3.1.2.1.Organik Dayanışmalı Toplumlarda Sözleşme Hukukunun İşlevi

Sözleşme hukuku organik dayanışmanın çerçevesini oluşturur ve artan bireyciliğin başlıca yansımasıdır. *Toplumsal İşbölümü*’nde sözleşme, genişleyen işbölümü bakımından incelenir. Artan karşılıklı ilişkiler ve yoğun toplumsal etkileşim sözleşmesel ilişkileri artırır ve muhtevasını değiştirir. Fakat bu Durkheim’ın sözleşmeye yalnızca teknik bir açıdan yaklaştığı anlamına gelmez. Sözleşmeler işbirliğinin ifadesidir.⁷⁵⁰ Durkheim’ın bu vurgusu, sözleşmesel ilişkiler bakımından faydacılara -özellikle de Spencer’a- karşı yürüttüğü tartışmada net bir şekilde görülür. Spencer’ın endüstriyel toplumların dayanışmasının, kişilerin çıkarlarının kendiliğinden uyumuna dayandığı fikri, Durkheim’a göre isabetli değildir. Bu anlayışa göre kişisel çıkarların doğal uyumu sözleşmelerde hayat bulur. Durkheim bu fikri reddeder. Ona göre her şeyden önce organik dayanışmanın temelinde bireysel çıkar arayışı değil, birbirini tamamlayan karşılıklı bağımlılık bulunur. Çıkar, insanları ancak kısa süreler için birbirine bağlar. Zira kişilerin çıkarları güvenilmezdir ve her an değişebilirler. Bu kırılgan ve yapay bağlar toplumsal yapıya bir temel teşkil edebilecek nitelikte değildir.⁷⁵¹ Öyleyse organik dayanışmalı toplumların karakteristik hukuku olan sözleşme hukukunun da temelinde çıkarların uzlaştırılmasının ötesinde bir şeyler bulunmalıdır. Bir sözleşmeyi düzenleyen her unsur, karşılıklı iradelerin uzlaşısıyla belirlenmez. Her sözleşmenin içeriğinde bir yandan taraflarca uzlaşılmış koşullar, diğer yandan tarafların özel olarak belirlemediği fakat uymak zorunda olduğu koşullar vardır. Bu koşullar karşılıklı iradeler aracılığıyla değil; hukuk aracılığıyla belirlenir ve Durkheim’a göre burası toplumsal eylemin yönettiği bir alandır.⁷⁵² Taraflar sözleşmelerini yaparken yasal sınırların dışına çıkabilir. Fakat bu da yalnızca yasa izin verdiği sürece ve yasanın izin verdiği oranda mümkündür. Örneğin günümüz hukukunda taraflar isteseler de bir kölelik sözleşmesini geçerli olarak kuramazlar yahut kanunen şekle bağlanmış bir sözleşmeyi şekil şartlarına aykırı olarak hukuken var edemezler. Bu tip sınırlamalar ve yükümlülüklerde toplumun etkisi net bir şekilde kendini gösterir.⁷⁵³

⁷⁴⁹ Cotterrell, 1999: 139-142.

⁷⁵⁰ Cotterrell, 1999: 119.

⁷⁵¹ Durkheim, 2018a: 243.

⁷⁵² Durkheim, 2018a: 251.

⁷⁵³ Durkheim, 2018a: 252.

Sözleşme ilişkilerinin yoğunluk kazanması işbölümündeki genişlemeden dolayıdır. Fakat Durkheim'a göre bu işbirliğinin uyum içerisinde gerçekleşmesi için karşılıklı bağımlılık durumu yeterli değildir. Bu ilişkinin koşullarının, ilişkinin devam ettiği tüm süre için saptanması gerekir. Tarafların hak ve ödevleri yalnızca sözleşmenin yapıldığı an bakımından değil, ilerleyen süreçte ortaya çıkabilecek durumları göz önünde bulundurarak belirlenmelidir. Aksi takdirde her an anlaşmazlık ve çatışmanın bozabileceği kırılgan bir ilişki kurulmuş olur. İş bölümünün yarattığı dayanışma ve bağımlılık bunları engellemeye yetmez. Sözleşmeye taraf olanların çıkarları yarışır haldedir. Taraflar birbirlerine ihtiyaç duyarlar. Fakat aynı zamanda kendilerine düşeni, en az bedeli ödeyerek elde etmeye çalışırlar. İki taraf da yükümlülüğünü en aza çekme çabasındadır.⁷⁵⁴ Bu yüzden tarafların hak ve yükümlülüklerinin önceden belirlenmesi ve ortaya çıkabilecek her durum bakımından bunlar arasındaki dengenin nasıl sağlanacağını kararlaştırılması gerekir. Fakat sözleşmenin içinden geçeceği her olası durumu tahmin etmek ve buna göre önlemler almak mümkün değildir. Öyleyse yaptığımız sözleşmelerde bizim belirlediğimiz koşulların ötesini düzenleyen kimi kurallar vardır.⁷⁵⁵ Bahsi edilen kurallar dizgesi sözleşme hukukunda hayat bulur.

Sözleşme hukuku, yüzlerce farklı durumun ortalamasını ortaya koyar ve düzenler. Çok sayıda farklı deneyimin özetidir, o an için taraflarca öngörülemeyen koşulları öngörür ve taraflara ne yapması gerektiğini söyler. Bu düzenlemeler bizzat birey olarak bizim elimizden çıkmamıştır, burada yer alan düzenlemelerin tarafı değildir; bunlar toplumun ve geleneğin yaptığı düzenlemelerdir ve bizi bağlar. Önceden konuşmadığımız hatta belki varlığını dahi bilmediğimiz kimi yükümlülükler altına gireriz. Taraflar, aralarında gönüllü işbirliği ile belirledikleri edim yanında, kararlaştırılmayan kimi ödevlerin de muhatabı olurlar.⁷⁵⁶ Bu açıdan bakıldığında sözleşme hukuku özel anlaşmaların tamamlayıcısı değil, onların temel ilkelerinin belirleyicisidir ve dayanağını toplumun süregelen deneyimsel birikiminden alır. Öyleyse sözleşme hukukunun üzerimizde oldukça belirleyici bir baskısı vardır. Zira neyi nasıl yapmamız gerektiğini, neler isteyebileceğimizi bize o söyler.⁷⁵⁷ Bu özellik bir toplumsal olgu olarak sözleşmenin dışsal ve zorlayıcı karakterinden kaynaklanır.

Sonuç olarak, sözleşme tek başına ilişkileri düzenlemeye yetmez. Toplumsal kökenli düzenlemeler sözleşmelerin kurulmasını ve sağlıklı biçimde yürütülmesini mümkün kılar. Sözleşmeler yeni kurallar koymaktan ziyade önceden saptanan genel kuralları kimi özel durumlara uygulanır hale getirirler. Burada toplumun rolü yalnızca sözleşmenin onaylanması

⁷⁵⁴ Durkheim, 2018a: 253.

⁷⁵⁵ Durkheim, 2018a: 254.

⁷⁵⁶ Durkheim, 2018a: 254.

⁷⁵⁷ Durkheim, 2018a: 255.

şeklinde değildir. Sözleşmelerin uygulanma koşullarını belirlemek de toplumun işidir. Tarafların anlaşması toplumsal işleyişi bozan bir sözleşmeyi uygulanabilir hale getirmez. Yani adaletsiz bir sözleşme taraflar öyle istiyor diye adaletli addedilmez.⁷⁵⁸ Organik dayanışmalı toplumlarda, onun yapısal özellikleriyle uyum içinde olan ahlaki bir düzen vardır ve sözleşmelerin adil bir şekilde gerçekleştirilmesi bu düzenin bir parçasıdır. İşbirliğine dayalı organik dayanışmalı toplumlarda ahlak, birey kişiliği güçlendikçe gelişir. Buradaki ahlaki kurallar bireyin kendisi olarak gelişimine alan bırakacak şekildedir ve sözleşme hukuku da bu ahlak üzerinden şekillenir.⁷⁵⁹

3.3.1.2.2. Sözleşme İlişkilerinin Doğası ve Dönüşümü

Sözleşme, özünde bireyci değerlerin yasal bir ifadesidir. Bireylerin, başkaları ile olan ilişkilerini kendi istençleri doğrultusunda belirleme ve müzakere etme özgürlüğünü bünyesinde barındırır.⁷⁶⁰ Tarafların irade beyanlarına böyle bir güç verilmesi modern topluma özgüdür. Bu anlamda sözleşme oldukça yakın bir tarihte ortaya çıkmış, karmaşık bir kurumdur. Bu iki özellik sözleşmenin yarattığı bağın doğasını anlamak bakımından göz önünde bulundurulmalıdır. Sözleşme öncelikle “kaynağı başka yerde olan bir ilk hukuksal temelin varlığını”⁷⁶¹ gerektirir. Yalnızca toplumsal olarak kurulmuş ve hukukça tanınmış hususlar sözleşme konusu olabilir. Bu açıdan modern hukuk sözleşme ilişkileri üzerine kurulu değildir; sözleşme ilişkileri zaten var olan hukuki bir temel üzerinde gerçekleşir. “En az iki hukuksal kişiliğin önceden kurulmuş ve örgütlenmiş olmasını, ilişkiye girmelerini ve bu bağların onların konumunu değiştirmesini anlatır.”⁷⁶² Örneğin, karşılıklı irade beyanlarıyla kurulması anlamında bir sözleşme olan evlilik, öncelikle sözleşmesel hiçbir yönü olmayan bir aile örgütlenmesini gerektirir. Bu açıdan bir birlikteliğin hukuk tarafından tanınması, yalnızca toplum tarafından meşru kabul edilen aile yapısına denk geliyorsa mümkündür. Yani evlilik gibi bir bağın varlığı, hâlihazırda bir aile kurumuna dayanır. Yoksa aile kurumu, evliliğe dayanıyor değildir.⁷⁶³ Durkheim bu örnekle sözleşme özgürlüğünün sınırlarına işaret eder. Sözleşme iradenin bir ifadesi olsa da, sözleşmenin temelini oluşturan unsur bireyler tarafından değil toplum tarafından belirlenir.⁷⁶⁴ Durkheim toplumu, sözleşmenin “üçüncü tarafı” olarak görür.⁷⁶⁵ Toplum sözleşmeye iki şekilde dahil olur: Taraflar arasındaki özel bir anlaşmanın

⁷⁵⁸ Durkheim, 2018a: 255.

⁷⁵⁹ Durkheim, 2018a: 269-270.

⁷⁶⁰ Cotterrell, 1999: 121.

⁷⁶¹ Durkheim, 2019a: 213.

⁷⁶² Durkheim, 2019a: 213.

⁷⁶³ Durkheim, 2019a: 213.

⁷⁶⁴ Cotterrell, 1999: 123.

⁷⁶⁵ Hunt, A. (1978). *The Sociological Movement in Law*. The Macmillan Press, Londra, s. 85.

geçerli olabileceği genel ilkeleri sözleşme hukukuyla belirleyerek ve sözleşme ilişkisi kurulmasını mümkün kılan hukuki bir temel meydana getirerek.⁷⁶⁶

Durkheim’a göre sözleşme hukuki evrimin bir sonucudur ve oldukça yeni bir olgudur. “[İ]ki istencin aynı amaç üzerinde uyuşmasının o istençlerin her ikisi için de zorlayıcı bir özellik taşıyabileceği düşüncesinde, çok ileri bir tarihsel gelişmeyi anlatan büyük bir hukuksal yenilik bulunduğu görülecektir.”⁷⁶⁷ Birey normal şartlar altında istençleriyle bağlı değildir. Herhangi bir konuda verdiğim karardan vazgeçebilirim ve aksi şekilde hareket etmek noktasında bir baskıyla karşılaşmam. Fakat iki istenç birbirleriyle anlaşarak bir karara vardıklarında buradan bağlayıcı bir güç doğar. Bu güç, tarafları varılan uzlaşmaya göre hareket etmeye zorlar. İnsanın irade beyanı, kendisine içkin olmayan bir güçle donatılmıştır.⁷⁶⁸ “Bir istencin yalnızca belirtilmesiyle böyle bir hukuksal ve ahlaki etkinlik kazanması” çok uzun süren bir evrimin sonucudur.⁷⁶⁹ En erken formunda sözleşmesel ilişkiler zorlayıcılıklarını “toplumsal konuma dayalı hukuk” aracılığıyla sağlıyordu.⁷⁷⁰ Yani, taraflar anlaşmaya vardıklarında, gelecekte bu yükümlülüğün kaynağı olacak bir toplumsal konum oluşturuluyordu. Örneğin taraflardan biri kendi yükümlülüğünü sözleşme anında yerine getiriyordu ve bu sayede karşı taraf gerçekleştirilmiş bir edimle bağlanmış oluyordu. Yahut sözleşmenin koşulları belirlenir belirlenmez, arkasından taraflar arasında “sui generis bir hısımlık” oluşturan ikinci bir işlem daha yapılıyordu.⁷⁷¹ Bu yeni hısımlık bağı taraflar arasında hak ve ödevler dizgesinin oluşmasını sağlıyordu. Bu ilişkilerde aradaki bağ istençlerin uyuşmasından değil, yaratılan yeni toplumsal konumdan doğmaktadır: “Yükümlülük, en azından bir bölümüyle, yerine getirilmedikçe, sözleşme yapanlar kanlarını birbirine karıştırmadıkça ya da aynı masada yemek yemedikçe, kararlarından dönmekte özgür kalırlar.”⁷⁷² Öyleyse, tek başına istenç bildiriminin bağlayıcı bir etkisi yoktur.

Durkheim’a göre kimi kalıp sözler kullanılarak ve belli bir biçime uygun maddi törenler yapılarak sözleşmesel bir bağ yaratılması günümüz sözleşme kurumuna daha yakın bir formdur. Bu usulde sözleşmenin bağlayıcılığı söylenen kalıp sözlerin ve yapılan törenin dini karakterinden kaynaklanır. İstençlerin bağlayıcılık yaratması için yine araya başka bir gücün ve uygulamaların girmesi gerekir. Fakat en azından istençler doğrudan doğruya birbirine bağlanmaktadır. Yapılan törenle bağlanan istençler, her ne olursa olsun artık yerine getirilmek

⁷⁶⁶ Hunt, 1978: 85.

⁷⁶⁷ Durkheim, 2019a: 214.

⁷⁶⁸ Durkheim, 2019a: 214.

⁷⁶⁹ Durkheim, 2019a: 221.

⁷⁷⁰ Durkheim, 2019a: 215.

⁷⁷¹ Durkheim, 2019a: 221.

⁷⁷² Durkheim, 2019a: 222.

zorundadır. Bu mecburiyetin yaratılması için bir şeyin teslimine yahut taraflardan birinin yükümlülüğünü yerine getirmesine gerek yoktur. Bağlayıcılık, verilen sözden kaynaklanır.⁷⁷³ Zamanla alışveriş ilişkilerinin artması ve çeşitlenmesi karşısında bu biçimcilik etkisini yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. “Hukuksal işlemlerin kendilerinin de toplumsal yaşamın biçimini alabilmek için daha esnek olmaları”⁷⁷⁴ gerekmiştir. Alım-satım işlemleri sıklıkla gerçekleşmeye başladıkça, başka bir deyişle ticari faaliyetlerin ant içilmesini, belirli kalıp sözlerin söylenmesini bekleyecek anı kalmadıkça biçimcilik törpülenmeye başlamıştır. Fakat Durkheim’a göre anlaşmaya dayalı sözleşmelerin ortaya çıkması yalnızca bu yapısal gereklilikten kaynaklanmaz. “Bir kurumun yoktan ortaya çıkması için onun yararlı olması yetmez; onu yapmak için elde gerekli araçların bulunması, başka deyişle yürürlükteki düşüncelerin ona izin vermesi [...] gereklidir.”⁷⁷⁵ Anlaşmaya dayalı sözleşmelerin ortaya çıkması için ekonomik yaşamın bunu gerektirmesi yanında, bireylerin böyle bir toplumsal konumu düşünsel olarak algılayabiliyor olmaları gerekir.⁷⁷⁶ Durkheim’ın bu sürece giden yola dair çizdiği çizgi, artan bireycilikle paralel olarak ilerler. Bağlayıcılığın başka bir kaynaktan - bireyin kendisinden- gelebileceğinin anlaşılması için bireyin toplumsal konumunun değişmesi gerekmiştir.

Törensel sözleşmeler esas itibarıyla ikili bir bağ yaratır: kişiler arasında ve kişilerle sözleşmeye katılan tinsel güç arasında. Her ne kadar tanrının gücünün araya girilmesiyle kurulsun da, kişilerin arasında kurulan bağ insana duyulan saygıya dayanır. Tanrının gücü tören aracılığıyla devreye girer. Anlaşmaya dayalı sözleşmeye giden yolda, kişiler arası bağ tanrısal güçten özgürleşmiştir. Bunun başlıca iki sebebi vardır: Birincisi hızlı bir iktisadi yaşamın katı bir biçimciliğe uygun olmaması; ikincisi, inançların zayıflamasıdır.⁷⁷⁷ Durkheim bu değişimin oldukça yavaş bir biçimde gerçekleştiğini ve kalıntıların bugün dahi varlığını devam ettirdiğini ifade eder. Hem bu yeni esnek düzene duyulan ihtiyacın artması hem de eski geleneklerin dirençlerinin azalması gerekmiştir.⁷⁷⁸ Fakat örneğin evlilik kurumu bakımından törensel sözleşmeler varlığını sürdürür. Zira törensel sözleşme kişiyi iki kere bağlar: birbirlerine ve tanrıya. Tanrıya bağlanma esas itibarıyla topluma söz vermeyi ifade eder. “Evliliğin törensel bir sözleşme olması, yalnız törenlerin kanıtlamayı kolaylaştırmasından, tarihleri kesinleştirmesinden vb. dolayı değildir. Her şeyden önce bu bağın, yüksek ahlaki değerler

⁷⁷³ Durkheim, 2019a: 227.

⁷⁷⁴ Durkheim, 2019a: 228.

⁷⁷⁵ Durkheim, 2019a: 229.

⁷⁷⁶ Durkheim, 2019a: 229.

⁷⁷⁷ Durkheim, 2019a: 230-231.

⁷⁷⁸ Durkheim, 2019a: 232-233.

yarattığı için, sözleşme yanlarınca gelişigüzel bir biçimde koparılamamasından dolayıdır.”⁷⁷⁹ Törenselle sözleşmeler bu tip özel önem taşıyan durumlarla sınırlı olarak varlığını devam ettirir. Fakat ekonomik yaşamın esnek ve devingen yapısı, bu alan için daha kolay kurulabilen, dinsel özelliklerinden nispeten arındırılmış fakat yine de zorlayıcılık özelliğine haiz bir sözleşme ilişkisini gerektirir. Bu sözleşmeler aynı ve törenselle sözleşmelerin içinden çıkmışlardır.⁷⁸⁰

Sözleşmeler geçirdikleri evrimsel süreç neticesinde bu hale gelmişlerdir. Önceleri bir eşyanın teslimiyle yahut kimi törenler yaparak elde edilen sonuç, anlaşmaya dayalı sözleşmede istençlerin dışavurumuyla doğar. Önemli olan tarafların ne yapmak niyetinde olduklarıdır. Tarafların sözleşmeyi yaparken güttükleri niyetin bir önem kazanması ve uyumsuzluk çıktığı durumda bu niyetin araştırılması anlaşmaya dayalı sözleşmelere has bir özelliktir. Zira bu sözleşmeler “değerlerini yalnız sergiledikleri istençlerin anlatımı olmaktan alırlar ve bu nedenle de sözleşmeyle üstlenilen yükümlülükleri belirleyen şey artık bu istençlerin durumudur.”⁷⁸¹ Söylenen sözler kendi başlarına bir şey ifade etmezler. Onlar altlarındaki niyeti açığa çıkarmak için kullanılan gösterge niteliğindedirler. Bu açıdan anlaşmaya dayalı sözleşmeler, kendilerine kaynaklık eden sözleşme biçimlerinden çok farklıdır. “Yalnızca anlaşmaya dayalı olması nedeniyle, sözleşme yaptırma bağlanmakta, karşılıklı olmakta ve iyi niyete dayanmaktadır.”⁷⁸² Tarafların ‘olur’u bir kıymet taşır ve bir törene yahut teslim gerek kalmaksızın bağlayıcılık doğurur. Olurun burada oynadığını ağırlıklı rol sözleşme kurumunu dönüştürmüştür. “Bu evrime egemen olan düşünce, oluru veren bağlayan şeyin kesinlikle olurun kendisi değil, onu özgürce vermesi olduğu düşüncesidir. Sözleşmenin özgürlüğünü azaltan her şey, sözleşmenin zorlayıcı gücünü azaltır.”⁷⁸³

3.3.1.2.3. Evrimin Son Aşaması: Adil Sözleşme

Adil sözleşme kavramı, sözleşme kurumunun bir sonraki aşamasını ifade eder. Adil sözleşmeler bakımından tarafların olurunun bulunması yeterli değildir; sözleşmenin haklı da olması gerekir. Durkheim bu türden sözleşmeleri “nesnel olarak haklı” oldukları gerekçesiyle adil sözleşme olarak kavramsallaştırır.⁷⁸⁴ Sözleşmenin nesnel olarak haklı olması, hukuk yoluyla sözleşmenin haklı sayılacağı koşulların belirlenmesi anlamına gelir. Durkheim, hukuk kurallarını ve değişimlerini inceleyerek sözleşme kurumuna dair böyle bir belirlemede bulunur. Ona göre bu durumun en belirgin göstergesi sözleşme yapılırken taraflardan birinin iradesinin

⁷⁷⁹ Durkheim, 2019a: 233.

⁷⁸⁰ Durkheim, 2019a: 235.

⁷⁸¹ Durkheim, 2019a: 241.

⁷⁸² Durkheim, 2019a: 242.

⁷⁸³ Durkheim, 2019a: 243.

⁷⁸⁴ Durkheim, 2019a: 248.

şiddet içeren bir davranışla sakatlanması halinde sözleşmenin yok sayılmasına ilişkin kuraldır. Bu bakımdan toplum, yalnızca korkutmayla elde edilmiş bir olura sonuç bağlamayı reddeder. Bunun sebebi, zorlama neticesinde özgür iradenin etkileniyor olması değildir. Zira yerine getirdiğimiz edimlerde, bildirdiğimiz istençlerde her zaman belirli oranlarda zorlama söz konusudur. Sözleşme çoğunlukla bir taraf için fedakârlıkta bulunma, çıkarına olmayan bir edimi kabul etmek durumunda kalma durumlarını içerebilir.⁷⁸⁵ Şiddet yoluyla zorlayarak yapılan sözleşmenin geçersiz olmasının sebebi bir tarafa hak etmediği bir acı verilmesidir. Burada yasanın korumayı reddettiği şey, bir insana hiç hak etmediği halde bir kayıp yaşatılması, acı çektirilmesidir. Kısaca yasa haksız edimi korumayı reddeder. Yasanın korumayı reddetmesi “her insana duyulan sevgi duygularının ona herhangi bir acı yaşatılmasına karşı çıkmasından dolayıdır. [...] Baskı, kişinin vermiş olduğu olurun nedeni olmadığı için değil, acı verici olduğu için, toplum onu yok değerinde saymaktadır.”⁷⁸⁶ Böylece sözleşmenin geçerliliği, onu yapan kişi bakımından doğuracağı sonuçlara bağlanmıştır.⁷⁸⁷ Sözleşmeyi haksız kılacak tek durum fiziksel şiddet değildir. Bunun yanında aldatma, korkutma ve gabin gibi yollarla da bir taraf diğer tarafça haksızlığa maruz bırakılabilir. Durkheim bu durumu şöyle açıklar:

“Bir insanın bir başkasını böyle sömürmesinde, acıyı çeken ona olur verse bile, tam anlamıyla bir zorlama altında olmasa bile, bizi üzen ve kızdıran bir şey vardır. [...] Özgürce olur verilmiş, başka deyişle biçimsel olarak herhangi bir suç ortaklığı olmadan yapılmış her sözleşme, adil bir sözleşme değildir; adil sözleşme, mal ve hizmetlerin gerçek ve normal fiyat üzerinden, kısacası haklı değeri karşılığında değiştiği sözleşmedir. [...] Sözleşmelerin bize ahlaki açıdan bağlayıcı görünmesi için, yalnız olura dayalı olmalarını değil, sözleşmeyi yapanların haklarına saygı göstermelerini giderek daha çok istiyoruz.”⁷⁸⁸

Adil sözleşme fikri, Durkheim’ın birey kültü bağlamında ve onun gereklerine uygun olarak oluşturduğu bir kavramdır. Buna göre, üretim ve hizmet ilişkilerinde taraflar arasındaki alıp vermeleri düzenleyen sözleşmelerin sahip olması gereken yaygın bir ahlak anlayışını ifade eder. Bu, bireye saygı çerçevesinde şekillenen bir ahlak anlayışıdır. Durkheim kendi dönemi itibarıyla hukuktaki güncel değişimleri bu dönüşüme delil olarak sunar.⁷⁸⁹ Örneğin iş hukukunda işçi ve işveren ilişkilerine düzenleme getiren kurallar böyledir. Bu kapsamda işverenin işçinin emeğini değerinin çok altında bir ücretle sömürmek üzere kendi güçlü konumunu kullanması yasaklanır, işçi için bir asgari ücret miktarı belirlenir. Bu örnek gösteriyor ki, ortada edimsel bir şiddet bulunmasa, tarafların görünürde rızaları bulunsa dahi her sözleşme geçerli ve adil değildir.⁷⁹⁰ Durkheim bu gelişmeleri değerlendirirken yeterli olup

⁷⁸⁵ Durkheim, 2019a: 248-249.

⁷⁸⁶ Durkheim, 2019a: 249.

⁷⁸⁷ Durkheim, 2019a: 249.

⁷⁸⁸ Durkheim, 2019a: 251.

⁷⁸⁹ Durkheim, 2019a: 252.

⁷⁹⁰ Durkheim, 2019a: 252.

olmadıklarına bakmaz. Bu değişimleri ortaya çıkan ahlaki özlemlerin hukuktaki yansımaları olarak görür ve örnekler.

Adil sözleşmelere doğru giden değişimin temelinde birey kültürünün idealleri bulunur. Bu ideallerin sözleşme hukukuna yansımaları, artan eşitlik talebinde kendini gösterir. Bir sözleşme kurulurken tarafları arasında bir denge olmasını bekleriz. Durkheim’a göre bu daha da ileriye taşınacak bir evrimdir. Eşitsizliğin tamamen silineceğini yahut değiş tokuş yapılan edimler arasında adaleti tam olarak sağlayacak bir dengenin kurulacağını iddia etmez. Fakat özlemi duyulan ve asla varılamayacak olsa da gidilen yön budur. Eşitlik isteği alevlenmektedir ve sözleşmelerden birincil beklentimiz adaletli olmalarıdır.⁷⁹¹ Fakat bu gelişmenin önünde bir engel vardır: Miras kurumu.

3.3.1.3.Miras

Durkheim’a göre miras, insanlar arasında doğuştan eşitsizlikler yaratan bir kurumdur ve bu yönüyle sözleşme düzenini temelinden sarsar. Çünkü sözleşme ilişkilerinin adil olabilmesi için tarafların “olabildiğince eşit silahlarla donanmış”⁷⁹² olması gerekir. Böyle olmadığında her sözleşme ilişkisinin bir tarafı yenen bir tarafı yenilen durumunda olacaktır. Miras kurumu ise doğuştan zengin yahut doğuştan fakir insanlar yaratarak bu eşitliği en baştan bozar. Sözleşmelerde taraflardan biri hayati ihtiyaçlarını ne pahasına olursa olsun karşılamak zorundayken diğeri yalnızca refahını artırmak istiyorsa burada adil bir sözleşmeden söz etmek zordur. Taraflardan biri istediği an vazgeçebilecek durumda olduğu için pazarlık yapabilme imkânına sahiptir. Oysa diğeri böyle bir olanağı yoktur. Bu yüzden karşı tarafın dayatmalarına katlanmak durumunda kalabilir. Durkheim’a göre böylece toplumda iki sınıf meydana gelir: Birisi her ne pahasına olursa olsun hizmetini ve malını satan, yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla sözleşmeye taraf olduğu için pazarlık yapma olanağı olmayan; diğeri ise istediği zaman sözleşmeden vazgeçebilecek, yaşamsal ihtiyaçlar için değil refahını artırmak için sözleşme yapan taraftır. Bu iki sınıf arasında cereyan eden her türden ilişki bu eşitsizliğin gölgesinde gerçekleşecektir.⁷⁹³

Durkheim’a göre bu durumun birincil sorumlusu kalıtsal olarak aktarılan servettir. Bu kurumun yüz yıllardır varlığını sürdürebilmesinin sebebi, bugüne değin eşitlik gereksiniminin bu kadar yoğun olmamış olmasıdır. Fakat bugün bu kurum “ahlakımızın en temelini oluşturan duyguyla açıkça çelişmektedir.”⁷⁹⁴ Bu sebeple de zaman içerisinde ortadan kalkacaktır.

⁷⁹¹ Durkheim, 2019a: 253.

⁷⁹² Durkheim, 2019a: 254.

⁷⁹³ Durkheim, 2019a: 254.

⁷⁹⁴ Durkheim, 2019a: 255.

Durkheim’a göre bu husus bir öngörü olmanın ötesinde bir gerekliliktir. Zira temel toplumsal eşitsizliklerin törpülenerek değişim ilişkilerinin taraflarının daha adil bir düzlemde sözleşme yapabilmeleri için miras kurumunun ortadan kalkması şarttır. Bu açıdan Durkheim adil sözleşmeler, mülkiyet ve miras kurumlarını birlikte değerlendirir. Adil sözleşmeleri doğuran süreç mülkiyet kurumunu da dönüştürür ve bu dönüşümün en önemli dinamiği miras kurumunun ortadan kalkacak olmasıdır. Bu bakımdan adil bir sözleşme aracılığıyla değişim ilişkisi kurulması mülkiyet edinmenin tek geçerli yolu olacaktır. Bu durumun sebebi modern toplumlarımızın ahlaki temeli olan birey kültürünün ideallerinin gittikçe daha fazla eşitlik ve adalet talep etmesidir.⁷⁹⁵

Mirasın yarattığı eşitsizlik adalet duygumuzu rahatsız etse de anne babanın malvarlığını çocuğuna aktarması hususunda yerleşik bir alışkanlık vardır. Durkheim bu ikisi arasında bir çatışma bulunduğunu ifade eder. Ebeveynler kendileri için çalıştıkları kadar çocuklarının geleceği için de çalışırlar. Bu birikimin onlara aktarılmasının engellenmesi karşısında güçlü bir direncin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Fakat Durkheim’a göre bu arzunun temelinde de mirasla yaratılan toplumsal eşitsizlikler vardır:

“Kalıt yoluyla mal varlığının aktarılması yolunun bulunması ve dolayısıyla bireylerin toplum yaşamına katıldıkları sıradaki ekonomik durumları arasında doğuştan gelen bir eşitsizliğin bulunması karşısında, bu eşitsizliğin en çok değer verdiğimiz varlıklar için olumsuz sonuçlarını elden gelen en düşük ölçüye indirmeye çalışırız.”⁷⁹⁶

Fakat eğer eşitliğin kendisi kural olsaydı böyle bir arzu bu denli kuvvetli olmazdı. Çünkü o zaman bireyler kendilerine bırakılan araçlar olmadan da toplumsal yaşamda iyi bir konuma gelebilirlerdi.⁷⁹⁷

Durkheim’ın mirasa ilişkin analizi, genellikle mülkiyet kurumunun değişimini izah etmeye yöneliktir. Miras hakkındaki fikirleri esas itibarıyla bir öngöründen ibarettir. Bu öngörü, birey kültürünün ideallerinin hukuktaki yansımalarını değerlendirmek bakımından önemlidir. Fakat miras kurumu ortadan kalktığı takdirde bir nesilde biriken servetin, daha sonra ne yapılacağına dair incelikli bir çözüm ortaya koymaz. Devlet, bu varlığı üzerine almak için uygun değildir. Bahsi edilen servet çok büyük miktarlardadır ve var olan haliyle “hantal ve savurgan” olan bir devletin eline böyle bir varlığın bırakılması makul değildir.⁷⁹⁸ Yapılması gereken, servetin topluma geri dağıtılmasıdır. Fakat bu geri dağıtım oldukça karmaşık bir iştir. Devlet bireylerin yaşamına, bu dağıtımı sağlıklı bir şekilde yapabilecek kadar yakın değildir. Bu işlevi toplumsal yaşama ve aktörlerine daha yakın ikincil grupların yerine getirmesi gerekir.

⁷⁹⁵ Durkheim, 2019a: 256-257.

⁷⁹⁶ Durkheim, 2019a: 258-259.

⁷⁹⁷ Durkheim, 2019a: 259.

⁷⁹⁸ Durkheim, 2019a: 259.

Durkheim burada tekrardan meslek örgütlerine döner. Aile gittikçe daha parçalı bir yapı aldığı ve varlığı sürekli olmadığı için kuşakları ekonomik olarak birbirine bağlayacak durumda değildir. Durkheim'a göre bunu sağlayacak kurum, ekonomik yaşamın genişleyen yeriyle birlikte önemi artan ve ülkenin tamamına yayılma potansiyeli olan meslek örgütleridir. Bunlar yerel farklılıkları ve bölgesel durumları göz önünde bulundurabilirler. Durkheim meslek örgütlerinin yeniden dağıtım görevini yerine getirmek bakımından sahip oldukları avantajları ortaya koysa da, bu dağıtımın nasıl yapılacağı ile ilgili ayrıntılı bir açıklama getirmekten kaçınır.⁷⁹⁹

⁷⁹⁹ Durkheim, 2019a: 260.

SONUÇ

Durkheim'a göre toplum, basitçe bireylerin bir araya gelmesiyle oluşmaz. Toplum kendine özgü bir varlığa sahiptir. Bireylerin bilinci ve toplumun bilinci birbirinden farklıdır. Bu sebeple bireyden yola çıkılarak toplum anlaşılamaz. Toplumsal olguları anlamının kendine ait kuralları vardır. Durkheim'a göre toplumsal olgular, *şeyler* olarak ele alınmalıdır ve onlara bir fizikçinin yahut kimyacının araştırma nesnesine yaklaştığı gibi yaklaşılmalıdır: Tam bir tarafsızlıkla ve haklarında bildiğimiz her şeyden şüphe ederek. Bu açıdan toplumsal olguların *şeyler* olması, onları maddesel bir düzleme indirgemek anlamına gelmez. Toplumsal olgunun *şey* olması, onun insan zihninin dışında bir varlığı olduğu anlamına gelir. Onlara yalnızca zihnin dışına çıkarak, deney ve gözlem yoluyla ulaşılabilir. Toplumsal olgular yerine getirdikleri işlevle açıklanamaz. Bir toplumsal olguyu meydana getiren neden ile o olgunun yerine getirdiği işlev farklı şeylerdir. Toplumsal olguyu açıklamak için onu oluşturan tarihsel nedenlere bakmak gerekir. Bu açıdan Durkheim nedensel analizle işlevsel analizi birbirinden ayırır.

Ahlak bir toplumsal olgudur. Belirli bir zaman ve yerde toplumsal yaşamın koşulları içerisinde oluşur ve gelişir. Bu açıdan ahlaki fikirler, bireye ne doğuştan gelir ne de bir takım soyut ilkelerden çıkarsanabilir. Ahlak, bir toplumda bir arada yaşamının gerekliliklerini ifade eder. Bu açıdan ilgili toplumun ampirik koşullarından kaynaklanan nesnel bir olgudur. Durkheim'ın kuramında ahlak kavramı merkezî bir öneme sahiptir. Ona göre modern toplumların içerisinde bulunduğu kriz ahlaki niteliktedir ve ancak ahlaki yaşama etki ederek çözülebilir. Ahlaki yaşama etki edebilmek, 'ahlak nasıl olmalıdır?' sorusuna bir cevap vermeyi de içerir. Fakat Durkheim'a göre bu sorunun cevaplanabilmesi için öncelikle, 'ahlak nedir?' sorusunu cevaplamak gerekir.

Bu soruyu cevaplamak adına Durkheim, kendi yöntemini ahlak üzerinde uygular ve ahlakın temel unsurlarını disiplin, toplumsal gruplara bağlılık ve irade özerkliği olarak belirler. Bunlar ahlakın evrensel ve değişmez özellikleridir. Buna göre ahlak bir yandan yükümlülük yükleyen, emredici kurallar kümesidir. Bu kurallar belirli koşullar altında yinelenen belirli davranışları içerir. Yani ahlak kuralının doğasında bir düzenlilik ve istikrar vardır. Ahlak kuralının dışarıdan dayatılmasına rağmen içsel bir alışkanlık gibi düzenli olarak yerine getirilmesini sağlayan şey, ardındaki otoritedir. Durkheim yükümlülüğün istikrarlı bir şekilde yerine getirilmesi ve otorite unsurlarını disiplin kavramıyla ifade eder. Bunun yanı sıra ahlak aynı zamanda, bireyin toplumsal yaşama dahil olmasını sağladığı için arzu edilebilir bir karaktere sahiptir. Ahlak bireyin kendi başına olduğu alandan çıkıp, başkaları için eyleme geçmesini sağlar. Son unsur olan irade özerkliği, ahlaki süreçlere bilinçli katılımı ifade eder.

Bireysel aklın ön plana çıktığı modern toplumlarda bireyin, rasyonelleştiremediği bir kurala sorgusuz sualsiz itaat etmesi mümkün değildir. İrade özerkliği unsuru, Durkheim'ın ortaya koyduğu birey kültü fikri ve demokrasi analiziyle yakından ilgilidir.

Durkheim ahlakın doğasına ilişkin bu tespitlerden sonra 'ahlak nasıl olmalıdır?' sorusunu cevaplamaya geçer. Durkheim'a göre bu soru da bilimin yöntemleriyle cevaplanabilir. Durkheim'a göre bilim, yalnızca araçların değil; amaçların belirlenmesi noktasında da rol oynayabilir. Bu belirleme 'normal' ve 'patolojik' ayrımına istinaden yapılır. Bu açıdan organik dayanışmalı toplumlarda ilerlemiş bir işbölümünün bulunması, bireyselliğin ve bireysel aklın ön plana çıkması, ortak bilincin zayıflayarak bireye özgürce kendisi olabileceği bir alan bırakması normaldir. Fakat işbölümü kimi yerlerde patolojik bir görünüm içerisindedir. Mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş çok hızlı olduğundan, ahlak bu dönüşüme eşlik edememiştir. Bu sebeple özellikle, en hızlı gelişen ve değişen yer olan ekonomik yaşam bir kurlsızlık hali içerisindedir. Yaşanan hızlı dönüşüm, aynı zamanda bireyin toplumla olan bağlarının zayıflamasına sebep olmuştur. Durkheim'a göre meslek tabanlı bir örgütlenmeyle, ekonomik yaşamdaki ahlaki boşluk ortadan kaldırılabilceği gibi; bireyin yaşamının büyük bir bölümünü geçirdiği mesleki alanda bir gruba bağlanması, bireyin toplumla olan bağlarını kuvvetlendirebilir.

Modern toplum yalnızca ekonomik bir birlik değildir. Kendine has ahlaki bir zemine sahiptir. Durkheim'a göre bu ahlak, bireyin ön plana çıktığı modern toplumlarda, bireyin onurunu, haklarını ve özgürlüğünü korumaya yönelmiş olan birey kültürünün ahlakıdır. Birey kültü modern toplumlar için, kutsal 'insanlık' olan seküler bir din arz eder. Birey, insanlığın parçası olmakla bu kutsallıktan payını alır. Durkheim'a göre birey kültü, organik dayanışmalı toplumlar bakımından birleştirici bir güçtür. Sonuç olarak Durkheim, organik dayanışmalı toplumların hukukunu şekillendirecek bir ahlaki çerçeveye ulaşır: Bireyin onurunu, haklarını ve özgürlüğünü kutsal kabul eden birey kültü öğretisine.

Birey kültürünün ideallerinin hayata geçirilmesi bakımından Durkheim'ın devlet tasviri ve devlete yüklediği işlevler önem arz eder. Durkheim'a göre devletin sahip olduğu yönetsel bilinç, toplumda yaygın olarak bulunan ahlaki bilinç için bir aydınlığa çıkma alanıdır. Bu açıdan ahlaki bilincin doğrudan yansması niteliğinde değildir. Yönetsel bilinçte, toplumdan aldıklarını değerlendiren, ölçüp biçen ayrı bir düşünme etkinliği vardır. Durkheim'a göre hukuk kuralları, bu düşünsel etkinlik kapsamında oluşturulur. Yani hukuk kuralları, toplumdaki yaygın ahlakın içerisinde temel önemde olan şeyi gösterir. Durkheim'a göre modern toplumlarda hukuk, birey kültürünün ifade ettiği ahlak çerçevesinde şekillenmelidir. Bu ancak, demokratik yönetimlerde mümkündür. Durkheim, demokrasiyi bireyler ve devlet arasında yoğun ve etkili iletişimin

mümkün olduğu bir yönetim biçimi olarak açıklar. Bu sayede bireyler, karar alma süreçlerini izleyebilir ve belirli araçlarla bu süreçlere dahil olabilir. Yönetim faaliyeti şeffaf bir şekilde gerçekleştirildiğinden birey, devletin uygulamalarını eleştirebilir ve rasyonelleştirebilir. Birey kültürüne uygun bir devlet etkinliği ancak bu şartlar altında mümkün olabilir.

Durkheim modern toplumlarda bireyin sahip olduğu dinsel değeri, başlıca üç hukuki kurum bakımından değerlendirir: mülkiyet, sözleşme ve miras. Bireye bakış açısındaki bu değişimin ilgili kurumları ne yönde değiştirdiğini tartışır. Bireyin sahip olduğu dinsel değer, onun meşru bir şekilde ilişkiye girdiği nesnelere de yansımaları kaçınılmazdır. Bu açıdan birey kültürünün ideallerinin gerçekleşmesi bakımından bireysel mülkiyet ve sözleşme kurumları hayati öneme sahiptir. Zira bireyin içerisinde özgürce eyleyebileceği, kendisini geliştirebileceği ve düşünsel faaliyetlerini gerçekleştirebileceği bir alana ihtiyacı vardır. Bireysel mülkiyet bu açıdan birey kültürünün ön koşuludur. Durkheim, bireyle nesne arasında kurulan bağın değişik biçimlerine bakarak, bu bağı yaratan iki ana kaynak belirler: sözleşme ve miras. Miras kurumu, modern toplumun ahlaki koşullarıyla uyumsuz ve ilkel bir kurum olduğundan ortadan kalkacaktır.

Sözleşmeler ise, organik dayanışmalı toplumlarda önemli bir yere sahiptir. Sözleşme ilişkileri işbirliğinin bir ifadesi ve artan bireyciliğin başlıca yansımasıdır. Durkheim sözleşme kurumunun bir dizi dönüşümden geçtiğini ve bu evrimin bir sonraki aşamasının adil sözleşmeler olduğunu ifade eder. Adil sözleşmeler, nesnel olarak haklı sözleşmelerdir. Sözleşmenin nesnel olarak haklı olması demek, onun haklı sayılacağı koşulların hukukla belirlenmesi anlamına gelir. Örneğin, Türk Borçlar Kanunu'nda yer alan irade bozukluklarına ve aşırı yararlanmaya ilişkin hükümler, Durkheim'in kastettiği türden hukuk kurallarına örnek verilebilir. Durkheim'a göre, hukukun, örneğin tehdit altında yapılan bir sözleşmeyi geçersiz saymasının sebebi, o kişinin iradesinin etkileniyor olması değildir. Burada hukuk, bir insana hiç hak etmediği halde bir kayıp yaşatılmasını korumayı reddeder. Bu açıdan Durkheim'a göre adil sözleşme, mal ve hizmetlerin haklı değeri karşılığında değiştiği sözleşmelerdir. Taraflardan birinin diğerini sömürdüğü bir sözleşme, tamamen özgür iradeyle gerçekleştirilse dahi adil değildir. Bu açıdan adil sözleşmeler modern toplumlarda artan eşitlik ihtiyacının ve bireye verilen değer, bir yansımasıdır.

Bu çalışmada, modernleşme süreci bağlamında toplumların örgütlenme ilkelerinde ortaya çıkan değişimler ve bunların hukuk alanındaki sonuçları, Durkheim'ın yukarıda özetlenen fikirleri kapsamında değerlendirilmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan değişimler bugün hala etkisini devam ettirmektedir. Bu sebeple Durkheim'ın organik dayanışmalı toplumları bir arada tutacak bir ahlaki zemine ilişkin arayışını ve tespitlerini mesele haline getirmek, bugün

hala anlamlı bir girişimdir. Zira Durkheim modern toplumların içerisinde bulunduğu krizi ve bu krizin içerdiği çatışmaları ayrıntılı bir şekilde incelemiştir.

Durkheim'ın modern çağın eşğinde temkinli bir iyimserlik sergilediğini söylemek mümkündür. Modernleşme sürecini, toplumlar için bir felaket olarak görmez. Durkheim'a göre bu, kaçınılmaz bir süreçtir ve geri döndürülmesi mümkün değildir. Bu sebeple ortaya çıkardığı olumsuz sonuçları ortadan kaldırmak için geçmişin kurumlarına geri dönmek değil; geleceğin kurumlarını bu yeni ahlaki düzene uyumlu hale getirmek gerekir. Durkheim'a göre, organik dayanışmalı toplumlar sahip oldukları yeni yapıya uygun olarak mesleki bir zeminde örgütlenmelidir. Durkheim burada esas itibarıyla bir kamusal toplanma alanını mümkün kılmaya çalışır. Meslek örgütlerinden, farklılaşan bir toplumda kendi yönlerine giden ve birbirleriyle iletişimlerini zayıflayan bireyler için bir araya gelme imkânını sağlamasını ve ortaklıklar etrafında toplumsal bir yaşam inşa etmesini bekler. Durkheim'ın burada önemseydiği şey, bu grup yaşamıdır. Mesleki bir örgütlenme üzerinde durmasının sebebi, ekonomik yaşamın kapladığı geniş alandan dolayıdır.

Birey kültürü fikri, Durkheim'ın modern toplumlar için ahlaki bir zemin arayışının sonucudur. Durkheim'a göre, birey kültürü, tüm insanlığa karşı sevgi ve merhamet duygularını içeren seküler bir dindir ve diğer dinler kadar buyurucu bir niteliğe sahiptir. Tıpkı diğer dinler gibi, kendi kutsalını koruma altına alır. Durkheim'a göre birey kültürü organik dayanışmalı toplumlara geçişin tarihsel koşullarının bir ürünü olmakla birlikte, böyle bir ahlaki zeminin temini ve hukukun bu zeminden yükselmesi organik dayanışmalı toplumların varlık koşuludur.

KAYNAKÇA

- Aristoteles, (2020). *Politika*. (Çev. Ö. Orhan), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Aron, R. (2010). *Sosyolojik Düşüncenin Evreleri*. (Çev. K. Alemdar), Kırmızı Yayınları, İstanbul.
- Artuk, M. E., Gökçen, A., Yenidünya C. (2014). *Ceza Hukuku Genel Hükümler*. Adalet Yayınevi, Ankara.
- Campanella, T. (2016) *Güneş Ülkesi*. (Çev. S. Bağdatlı), Say Yayınları, İstanbul.
- Carls, P. (2019). “Modern Democracy as the Cult of the Individual: Durkheim on Religious Coexistence and Conflict”. *Critical Research on Religion*, 7(3): 292-311.
- Cladis, M. S. (1992). “Durkheim’s Individual in Society: A Sacred Marriage?”. *Journal of the History of Ideas*, 53(1): 71-90.
- Comte, A. (2015). *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma*. (Çev. E. Ataçay), Bilgesu Yayıncılık, Ankara.
- Cotterrell, R. (1977). “Durkheim on Legal Development and Social Solidarity”. *British Journal of Law and Society*, 4(2): 241-252.
- Cotterrell, R. (1999). *Emile Durkheim Law in a Moral Domain*. Stanford University Press, Stanford, California.
- Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. (Çev. F. Aydın), Ataç Yayınları, İstanbul.
- Durkheim, E. (2013). *İntihar*. (Çev. Z. İlkelen), Pozitif Yayınları, İstanbul.
- Durkheim, E. (2016). *Pragmacılık ve Toplumbilim*. (Çev. Ö. Ozankaya), Cem Yayınevi, İzmir.
- Durkheim, E. (2017). *Sosyalizm Dersleri*. (Çev. G. Yavaş), Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- Durkheim, E. (2018a). *Toplumsal İşbölümü*. (Çev. Ö. Ozankaya), Cem Yayınevi, İzmir.
- Durkheim, E. (2018b). *Sosyoloji ve Felsefe*. (Çev. M. Elma), Pinhan Yayınları, İstanbul.
- Durkheim, E. (2019a). *Sosyoloji Dersleri*. (Çev. Ö. Ozankaya), Cem Yayınevi, İzmir.
- Durkheim, E. (2019b). *Ahlak ve Toplum*. (Çev. D. Çenesiz), Pinhan Yayınları, İstanbul.
- Durkheim, E. (2019c). *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. (Çev. Ö. Doğan), Doğubatı Yayınları, Ankara.
- Durkheim, E. (2019d). *Sosyolojinin Öncüleri: Montesquieu ve Rousseau*. (Çev. M. Gültekin, B. Aycan, B. Uçar), Dedalus Kitap, İstanbul.
- Durkheim, E. (2021). *Sosyoloji ve Eylem*. (Çev. Ö. Ozankaya), Cem Yayınevi, İzmir.
- Durkheim, E.(2004). *Ahlak Eğitimi*. (Çev. O. Adanır), Dokuz Eylül Yayınları, İzmir.

- Giddens, A. (1970). "Durkheim as a Review Critic". *The Sociological Review*, 18(2):171-196.
- Giddens, A. (2006). *Sociology*. Polity Press, Cambridge.
- Giddens, A. (2016). *Kapitalizm ve Modern Sosyal Teori*. (Çev. Ü. Tatlıcan), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Giddens, A. (2017). *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori*. (Çev. T. Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Gouldner, A., W. (2017). "Sunuş". E. Durkheim, *Sosyalizm Dersleri*. Pinhan Yayınları, İstanbul, 7-32.
- Gözyayın, İ., Ökten Gülsoy, N. (2011). "Durkheim Sosyolojisinde Dinin Tarihsel ve Güncel Olanakları". *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(21): 1-15.
- Hawkins, M. J. (1994), "Durkheim on Occupational Corporations: An Exegesis and Interpretation". *Journal of the History of Ideas*, 55(3): 461-481.
- Hunt, A. (1978). *The Sociological Movement in Law*. The Macmillan Press, Londra.
- Kant, I. (2020). *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*. (Çev. I. Kuçuradi), Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, Ankara.
- Mackert, J. (2004), "Reorganization and Stabilization: Social Mechanisms in Emile Durkheim's Professional Ethics and Civic Morals: A Contribution to the Explanation of Social Processes". *Journal of Classical Sociology*, 4(3): 311-336.
- Marks, S. R. (1974). "Durkheim's Theory of Anomie". *American Journal of Sociology*, 80(2): 329-362.
- Marske, C., E. (1987). "Durkheim's "Cult of the Individual" and the Moral Reconstitution of Society". *Sociological Theory*, 5(1): 1-14.
- Mauss, M. (2017). "İlk Baskıya Önsöz". E. Durkheim, *Sosyalizm Dersleri*. Pinhan Yayınları, İstanbul.
- Montesquieu, (2021). *Kanunların Ruhu Üzerine*. (Çev. B. Günen), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- More, T. (2016). *Utopia*. (Çev. V. Günyol, M. Urgan, S. Eyüboğlu), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Parsons, T. (1966). *The Structure of Social Action*, Free Press, New York.
- Platon, (2018). *Devlet*. (Çev. S. Eyüboğlu, M. Ali. Cimcoz), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Pope, W. (1973). "Classic on Classic: Parson's Interpretation of Durkheim". *American Sociological Review*, (38)4: 399-415.

Rousseau, J.J. (2018). *Toplum Sözleşmesi*. (Çev. V. Günyol), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul.

Tiryakian, E. (2006). “Emile Durkheim”. T. Bottomore, R. Nisbet (Ed.). *Sosyolojik Çözümlemenin Tarihi-I*. Kırmızı Yayınları, İstanbul, 275-343.

Turner, S.B. (2014). *Klasik Sosyoloji*. (Çev. İ. Çetin), İletişim Yayınları, İstanbul.

Yüksel, M. (2002). “Modernleşme Bağlamında Hukuk ve Etik İlişkisine Sosyolojik Bir Bakış”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(01): 177-195.

Yükselbaba, Ü. (2017). “Emile Durkheim’a Göre Toplum, Düzen ve Hukuk: Hukukun ve Cezanın Evrimi”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 75(1): 191-226.

İnternet Kaynakları

Carls, P., “Emile Durkheim (1858-1917)”. <https://iep.utm.edu/durkheim/#H5> (erişim tarihi: 22.05.2021).

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI	Melda Ezgi Toydemir
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Erbaa Anadolu Öğretmen Lisesi, 2013.
Lisans Diploması	Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi, 2017.
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
İŞ DENEYİMİ	
Stajlar	İstanbul Barosu, 2017-2018
Çalıştığı Kurumlar	Antalya Barosu, 2019-2021 Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Hukuk Fakültesi – Devam ediyor.